

Практична психологія в школі

Івано-Франківськ

2013

УДК

Рубін О.А., Белей М.Д., Юрченко З.В., Савчинська Л.О. Практична психологія в школі: Навчальний посібник — 8-е видання, доповнене.— Івано-Франківськ, Гостинець, в-во Івано-Франківської Теологічної Академії, 2013.— 128 с. — ISBN

У посібнику розглянуто основні цілі, види та напрямки діяльності шкільного психолога, запропоновано низку популярних в освітній практиці методик психодіагностики і психокорекції.

Посібник розрахований насамперед на студентів вищих навчальних закладів, його зміст буде корисний також для вчителів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, усіх, кого цікавлять психологічні проблеми сучасної освіти.

Рецензенти:

Орбан-Лембрик Л.Е. — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Груша Ю.М. — практичний психолог загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 21 м.Івано-Франківська.

Затверджено на вченій раді обласного інституту післядипломної педагогічної освіти 24 грудня 1993 року, протокол № 2.

Зміст

Передмова

Розділ 1. Зміст роботи шкільного психолога

Розділ 2. Психодіагностичні методи вивчення особистості учня

Розділ 3. Психодіагностика шкільного колективу

Розділ 4. Спілкування у контексті навчально-виховного процесу в школі

Список рекомендованої літератури

Додаток А. Сучасна психодіагностика: теоретичні та методичні основи

Додаток Б. Орієнтовна схема вивчення особистості учня та написання психолого-педагогічної характеристики на нього

Додаток В. Шкільний клас як мала соціальна група

Додаток Д. Приблизна схема психолого-педагогічної характеристики класного колективу

Додаток Ж. Схема психологічного аналізу уроку

Передмова

Перехід від тоталітарної моделі шкільної освіти до демократичної спонукав зміни не тільки навчальних планів, змісту освіти, але й системи взаємин між вчителями, учнями, батьками. Триває масовий перехід вихователів від авторитарно-директивної до гуманістичної позиції у навчанні та вихованні. Прогресивні зміни у національній освіті, насамперед, гуманізація навчально-виховного процесу зумовили незнаний досі попит на психологічні знання.

Метою нової школи є формування та розвиток особистості учня з урахуванням його індивідуально-психічних особливостей, здібностей, умінь. Учень повинен не лише засвоїти шкільну програму, але й стати у майбутньому повноцінним членом громадянського суспільства. Ці завдання вимагають широкого застосування в школі досягнень психологічної науки. На сьогодні практична психологія має стати першою помічницею вчителя, який прагне успішно організувати педагогічний процес на гуманістичних засадах.

Підготовка учителя-вихователя, як ніколи раніше, вимагає формування кожного педагога як особистості. Якщо раніше основна діяльність учителя зосереджувалася на виконанні освітньої функції, то в умовах інформаційного буму, появи нових джерел інформації акценти учительської діяльності зміщуються у бік організаційних і виховних функцій.

Тому мають змінюватись підходи до системи підготовки учительських кадрів нової формації. Адже основи, фундамент діяльності педагога мають бути закладені у роки навчання в педагогічному освітньому закладі й передусім у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

Вчителю багато чого треба навчитись знову, а інколи навіть і

перевчитись. Наприклад, стилі управління процесом розвитку особистості дитини і тепер істотно відрізняються у різних педагогів. Деякі вчителі орієнтовані “дати знання” будь-якою ціною. Висловлювання типу: “Нехай вони мене ненавидять, але фізику вони знати будуть” , — свідчать про бажання учителя домагатися мети, відчай від невміння це зробити без застосування силового підходу, а найбільше — про брак психологічних знань щодо особистості вихованця.

Саме психологічні знання навчають педагога слухати й чути кожного учня, дозволяють бачити його внутрішні прагнення, впливати на спрямованість його потреб та мотивів; створюють основу для вироблення гуманного та демократичного стилю спілкування й взаємостосунків з учнями, батьками, колегами. Не менш важливо для вчителя навчитися слухати і чути й самого себе, знати свій внутрішній стан, оцінювати ступінь досягнення поставленої перед собою мети, діагностувати помилки у розв’язанні окремих навчальних і виховних завдань, характер повсякденних стосунків з дітьми для того, щоб своєчасно коригувати свою професійну діяльність і поведінку.

Для майбутнього учителя важливим є ще один бік педагогічної діяльності: не лише знати, **що** необхідно робити, але й те, **як** це робити. Тому психологія має бути не лише теоретичною наукою, а й прикладною, практичною, що вимагає прояву творчості і навіть мистецтва.

У посібнику розглянуто цілі, види та напрямки діяльності шкільного психолога як помічника вчителя, вміщено добірку популярних в освітній практиці методик психодіагностики і психокорекції та роз’яснення щодо їхнього застосування в освітній практиці.

Таким чином матеріал пропонованого навчально-методичного видання сприятиме розширенню можливостей студентів різної фахової спрямованості, педагогів в оволодінні знаннями, уміннями і навичками використання у навчально-виховному процесі методик психодіагностики та психокорекції, підвищенню інтересу до вікової та педагогічної

психології, усвідомленню психології як прикладної науки.

РОЗДІЛ 1

Зміст роботи шкільного психолога

Введення посади психолога в школі — не примха керівних органів управління і тим більше не один із невдалих експериментів Міністерства освіти і науки, а також не прояв директорських амбіцій, хизувань. Це нагальна потреба, викликана вимогами часу.

Ситуація, в якій опинилася школа, надзвичайно складна і суперечлива. Вона обумовлена цілим рядом історичних, політичних, економічних і культурних причин. Введення класно-урочної системи, універсалізація програм навчання і виховання, орієнтація на “середнього” учня без урахування його інтересів, нахилів і здібностей, інтенсифікація навчання плюс психофізіологічні перевантаження, зведення неформального спілкування вчителя та учня до мінімуму, авторитаризм спілкування, — ось “надбання” сучасної тоталітарної школи.

Однією з причин труднощів, яких зазнає школа сьогодні, є те, що навчання і виховання досить слабо спираються на комплекс психологічних знань про розвиток дитини і чинники формування її особистості. Ефективність навчально-виховного процесу визначається, як правило, тим, що знають і вміють школярі. А те, що вони можуть самі і що можуть з допомогою дорослих, до уваги не береться.

Учитель не завжди має можливість виявити причини труднощів у навчанні і вихованні учнів різного віку, попередити чи подолати відхилення в інтелектуальному чи особистісному розвитку школярів, допомогти їм у вирішенні конфліктних ситуацій. Часто учитель оцінює особистість учня крізь призму свого досвіду та інтуїції, не вникаючи в істинні мотиви його дій та вчинків. Ситуація ускладнюється ще й різноманітними об’єктивними стресорами (конфліктами або розлученнями

в сім'ї, скрутним матеріальним становищем, розривом стосунків із другом або подругою), які породжують різноманітні жахи і тривоги, закомплексованість, перевантаження і т. п. Без достатньо високого рівня професійної психологічної підготовки вчителіві тяжко самому розібратися в таких серйозних питаннях.

Саме тому на наших очах в країні утверджується нова професія — шкільний психолог, в особі якого народна освіта отримує спеціаліста, найважливішим завданням якого є втілення новітніх досягнень дитячої та педагогічної психології у повсякденну практику школи.

Мине ще десяток років і слово “психолог” стане таким же звичним у шкільному лексиконі як “вчитель”, “завуч”, “директор”, “учень”. Поява психолога на батьківських зборах перестане дивувати і насторожувати, більше того, учні, вчителі, батьки самі охоче звертатимуться до нього за порадою чи допомогою. В школі діятиме струнка психологічна служба.

А поки що є необхідність ознайомитись із змістом та формами роботи шкільного психолога.

Предмет і задачі шкільної психологічної служби. Шкільна психологічна служба — інтегральне утворення, яке складається з трьох аспектів:

— теоретичний, методологічний напрямок, який вивчає закономірності психічного розвитку школяра з метою розробки способів, засобів та методів професійного застосування психологічних знань (насамперед з вікової та педагогічної психології) в умовах сучасної школи — *науковий аспект*;

— психологічне забезпечення процесу навчання та виховання, включаючи розробку психологічних засад створення навчальних програм, підручників, дидактичних і методичних матеріалів — *прикладний аспект*;

— безпосередня робота психологів з дітьми та дорослими в закладах освіти — *практичний аспект*.

Єдність цих трьох аспектів й складає предмет шкільної

психологічної служби. Кожний із них має свої завдання, вирішення яких вимагає певної професійної підготовки.

Так, основна задача **наукового аспекту** полягає у проведенні психологічних досліджень, теоретичному обґрунтуванні і розробці психодіагностичних, психокорекційних, розвиваючих методик і програм шкільної психологічної служби. Науковий працівник, який виконує ці дослідження, повинен орієнтуватися на практичного психолога як основного свого замовника.

Прикладний аспект передбачає застосування психологічних знань працівниками народної освіти (педагогами, методистами), які самостійно або в співпраці з психологами використовують і асимілюють новітні психологічні дані при розробці навчальних програм і планів, створенні підручників тощо.

Практичний аспект забезпечують шкільні психологи у роботі з дітьми, колективом класу, вчителями, батьками задля вирішення конкретних проблем навчально-виховного процесу.

Головні напрямки і цілі діяльності шкільного психолога

Існує два **напрямки діяльності**:

1. **Актуальний** — орієнтація на вирішення сьогоденних проблем, пов'язаних з тими чи іншими труднощами у навчанні і вихованні школярів, відхиленнями в їх поведінці, спілкуванні, формуванні особистості. Проблем, як уже вказувалося раніше, в школі багато. А тому конкретна допомога вчителям, учням, батькам — завдання психологічної служби. При цьому психолог повинен підходити до кожної ситуації з оптимістичних позицій.

2. **Перспективний** — націлений на розвиток, становлення індивідуальності кожної дитини, на формування її психологічної готовності до життя. Психолог вносить в діяльність педагогічного колективу основну психологічну ідею — можливість гармонійного

розвитку кожної особистості — і сприяє її реалізації в практичній, роботі. Тут важливо не тільки виявлення здібних чи талановитих дітей, а і створення психолого-педагогічних умов для розвитку здібностей всіх і кожного.

Головна мета шкільної психологічної служби пов'язана з перспективним напрямком її діяльності, орієнтованим на оптимізацію психічного і особистісного розвитку учнів. Ця мета може успішно реалізуватися через поєднання початкової і кінцевої мети діяльності психолога по відношенню до дитини.

Початкова мета взаємодії психолога з дитиною — визначення її готовності до школи через інтелектуальні, емоційні, мотиваційні, поведінкові характеристики, виявлення її індивідуальних особливостей як основи пошуку оптимальної для кожної дитини сфери знань чи діяльності.

Кінцева мета взаємодії психолога зі школярем — формування психологічної готовності учня до особистісного, соціального, професійного самовизначення. Ефективність роботи психолога визначається тим, наскільки психологічно готовими до дорослого життя виявляються старшокласники.

Психологічні умови ефективності шкільної служби:

- 1) максимальна реалізація в роботі зі школярами можливостей, резервів кожного віку (сензитивність того чи іншого періоду, “зона найближчого розвитку” тощо);
- 2) розвиток індивідуальних особливостей школярів — характеру, інтересів, нахилів, здібностей, самосвідомості, самооцінки, статевої соціалізації, життєвих планів, ціннісних орієнтацій;
- 3) створення сприятливого для розвитку дитини психологічного клімату.

Основні види діяльності шкільного психолога

Конкретна діяльність і способи роботи практичного психолога не

можуть і не повинні бути категорично запрограмовані лише якимось одним теоретичним підходом до вирішення проблеми шкільної служби. Психолог повинен мати право вибору. Однак він завжди повинен робити ставки на фактори і умови постійного розвитку дитини.

Над чим же повинен працювати шкільний психолог-практик? В цілому він покликаний:

- виявляти психологічну готовність дітей до школи, разом з учителем намічати програму індивідуальної роботи з ними з метою кращої і швидшої адаптації молодших школярів до шкільного життя;
- розробляти і здійснювати разом з учителями та батьками розвиваючі програми з урахуванням індивідуальних особливостей школярів і завдань їхнього розвитку на кожному віковому етапі;
- тримати під контролем актуальні моменти в житті школярів;
- проводити діагностико-корекційну роботу з невстигаючими школярами;
- діагностувати інтелектуальні, особистісні та емоційно-вольові особливості учнів та виявляти, які з них перешкоджають процесу навчання і виховання, здійснювати їх корекцію;
- виявляти і ліквідувати психологічні причини порушень міжособистісних стосунків учнів з учителем, з однолітками, з батьками та іншими людьми;
- консультувати адміністрацію школи, вчителів, батьків з психологічних проблем навчання і виховання дітей, розвитку у них пам'яті, уваги, мислення, характеру і т. п.;
- проводити індивідуальне і групове опитування і консультування учнів з питань навчання, розвитку, проблем життєвого самовизначення, самовиховання, стосунків з дорослими і однолітками;
- вести профорієнтаційну роботу.

Тобто, основними видами психологічної роботи є: профілактика,

діагностика, корекція, консультування, психологічна просвіта або пропаганда психологічних знань.

Звичайно, всі ці види роботи взаємопов'язані і в практичній діяльності психолога присутні в нерозривній єдності. Так, на перспективному рівні вирішення проблем основний вид роботи — психопрофілактика, на актуальному — і психокорекція. Такий вид роботи як психодіагностика необхідний при вирішенні проблем будь-якого рівня — як актуального, так і перспективного.

Зупинимося на окремих *видах психологічної роботи* в школі.

I. Психологічна просвіта як залучення педколективу, учнів і батьків до психологічних знань. Це може бути організація лекторіїв, клубів, читання лекцій на батьківських зборах, методоб'єднаннях вчителів тощо з метою ознайомлення слухачів із здобутками та можливостями сучасної вітчизняної та зарубіжної психології.

II. Психопрофілактична робота визначається необхідністю формувати у педагогів та дітей потреби в психологічних знаннях, бажання використовувати їх в роботі з дитиною або в інтересах особистого розвитку, створювати умови для повноцінного психічного розвитку дитини на кожному віковому етапі, своєчасно попереджувати можливі порушення в становленні її особистості та інтелекту.

Психопрофілактична робота проводиться переважно з членами педагогічного колективу, батьками та іншими дорослими, які займаються вихованням дитини або мають вплив на формування її особистості.

Психологи беруть участь в прийомі дітей до першого класу, виявляють психологічну готовність до шкільного навчання з метою раннього виявлення можливих відхилень і їх корекції; пропонують батькам методи занять з дитиною для ліквідації прогалин у підготовці до школи; спільно з учителями намічають програму індивідуальної роботи з дітьми для їх кращої адаптації до навчання і забезпечення гармонійного розвитку.

Проводиться психологічне обстеження дітей при переході з початкової школи в неповну середню, а із неї — в середню школу, гімназію, ліцей, здійснюється диференціація навчання.

Психолог повинен проводити роботу по попередженню у дітей психологічного перевантаження і невротичних зривів, пов'язаних з умовами життя, виховання і навчання.

Психологічна служба покликана сприяти створенню належного психологічного клімату у школі у таких системах:

1) дорослий — дорослий, тобто оптимізувати форми і зміст спілкування в педагогічному колективі;

2) дитина — дитина, тобто йдеться про покращення спілкування в учнівському колективі;

3) дорослий — дитина, тобто удосконалення характеру спілкування педагогів з дітьми.

В міру своєї професійної компетентності психолог може сприяти розвитку комунікативних навичок професійної діяльності педагогів, організовувати заходи з метою попередження і зняття психологічного перевантаження членів педагогічного колективу.

Психолог проводить також аналіз плану виховної роботи, намічених і проведених заходів з погляду їхньої відповідності віковим особливостям дітей.

III. Психодіагностична робота. Психологічна служба спрямовує свою роботу на поглиблене психолого-педагогічне вивчення дитини, виявлення її індивідуальних особливостей, визначення причин порушень у вихованні та навчанні. Діагностична робота може проводитися як з окремими дітьми так з групами дітей.

При необхідності може проводитися психологічне обстеження дитини з метою виявлення процесу її психічного розвитку, відповідності розвитку віковим нормативам.

На основі індивідуального підходу здійснюється допомога у

професійному та особистісному самовизначенні, для чого проводиться вивчення особливостей мотивації дитини, її інтересів, нахилів і здібностей.

Проводиться діагностика характеру спілкування дітей з дорослими і ровесниками, виявляються психологічні причини порушень спілкування.

Спільно із спеціалістами відповідного профілю здійснюється диференціальна діагностика різних відхилень у психічному розвитку.

IV. Розвиваюча і психокорекційна робота. Даний напрямок передбачає активний вплив психолога на процес формування особистості та індивідуальності дитини. Плани і програми розвиваючої, психокорекційної роботи розробляються з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини, виявлених в ході психодіагностики, мають конкретний характер.

Психолог розробляє і здійснює програми, спрямовані на розвиток як окремих сторін психічного розвитку, так і особистості в цілому, розробляє і здійснює програми корекції, націлені на подолання відхилень у психічному розвитку дитини.

Розвиваюча і психокорекційна робота може проводитися в процесі спеціальної роботи психолога з окремими дітьми, а також з групами дітей (наприклад, психотренінг), в руслі виховних заходів, у формах, які передбачають участь батьків та родичів дитини.

Слід зауважити, що психолого-педагогічна корекція здійснюється лише в тих випадках, коли відхилення, порушення не є наслідком органічного пошкодження центральної нервової системи або психічного захворювання, а також не вимагають застосування суворіших мір адміністративно-виховного характеру.

V. Консультативна робота. В руслі консультативного напрямку працівники психологічної служби:

1. Консультують адміністрацію школи, гімназії, ліцею, вчителів, вихователів та батьків з проблем навчання і виховання дітей, педагогіки співробітництва.

2. Проводять індивідуальне і групове консультування дітей з проблем навчання, розвитку, життєвого і професійного самовизначення, стосунків з дорослими і однолітками, самовиховання і т. п.

3. Сприяють підвищенню психологічної культури педагогів, батьків шляхом проведення індивідуальних і групових консультацій, виступів на педрадах, методоб'єднаннях, загальношкільних і класних батьківських зборах, читання лекцій.

4. Виступають в ролі експертів-консультантів при вирішенні питань про психічний стан, особливості психічного розвитку дитини на запит судів, органів опіки та опікунства з метою забезпечення винесення відповідними інстанціями обґрунтованих рішень, пов'язаних з визначенням можливих змін у долі дитини (позбавлення батьківських прав, направлення у спеціальні навчально-виховні заклади тощо).

5. Беруть участь у плануванні навчально-виховних заходів на основі врахування психологічних особливостей дітей (як вікових, так і зумовлених специфікою навчання та виховання у даному навчальному закладі).

В залежності від характеру проблеми психолог має справу переважно з окремими учнями, класами, групами, віковою паралеллю, вчителями, батьками. Отже, можна виділити на цій основі два варіанти (або дві системи) шкільної психологічної служби — “пряму” службу і “непряму”, — наприклад, у США.

“Пряма” служба — психолог особисто працює з учнем. Це — традиційний і найбільш розповсюджений варіант, який передбачає безпосередній контакт психолога з дитиною.

“Непряма” служба — робота психолога зі спеціалістами інших професій (вчителями, вихователями) і непрофесіоналами (батьками) — з усіма, хто, в свою чергу, безпосередньо працює з “проблемним” школярем.

Основні форми роботи: консультація, тренінг для педагогів і батьків.

Спільна мета “прямой” і “непрямой” служби — корекція проблеми.

Додаткова мета “непрямої” служби — покращити знання і вміння інших професіоналів так, щоб вони могли ефективніше вирішувати проблеми дитини.

І “пряма”, і “непряма” служби функціонують у контексті описаних вище напрямків та видів діяльності психолога.

Особистість психолога

Для успішного проведення психологічної роботи в школі важливе значення мають особистісні якості самого психолога, рівень його професіоналізму, компетентності.

Існує три “кити”, на яких має базуватися ставлення психолога до людини (незалежно від віку):

1-й — емпатія (уміння співпереживати);

2-й — безумовна повага;

3-й — істинність (або конгруентність). Саме вони забезпечують контакт, без якого неможливо вирішити жодної проблеми. Крім того, існують беззастережні принципи, розроблені Міжнародною асоціацією практичних психологів для відповідної фахової діяльності. Перелічимо деякі з цих принципів: відповідальність, компетентність, етична і юридична правомірність, кваліфікована пропаганда психології, конфіденційність, забезпечення благополуччя людини, яка звертається до психолога, професійна кооперація, інформування того, з ким працює психолог, про мету обстеження, принцип морально позитивного ефекту обстеження, громадянськість і патріотизм.

Діяльність психолога повинна відповідати таким *критеріям*:

1. **Прагматичність** (найбільш підходить та позиція, котра дає психологу конкретні важелі, за допомогою яких він може реально вплинути на дитину чи дорослого, головне, аби вона “працювала” на людину).

2. **Гуманістичність** (психолог вибирає ту позицію, котра дає

найсприятливіший ґрунт для розвитку особистості, розкриває перспективи для її особистісного росту).

РОЗДІЛ 2

Психодіагностичні методи вивчення особистості учня

Тестові методики, які пропонуються вашій увазі, належать у психології до кола досить відомих та інформативних інструментів. Однак виявлення останньої (тобто інформативності методики) в значній мірі залежить від кваліфікаційного рівня того, хто цією методикою користується. Водночас, багаторазове використання того чи іншого тесту дозволяє глибше зануритися в його сутність, збагнути деякі закономірності і підмітити існуючі зв'язки між явищами, які, здавалось би, даний тест і не повинен розкривати. Так, наприклад, при виконанні першого субтесту Керна-Грасека (“намалювати людину як ти собі її уявляєш”), інтерпретації піддаються не тільки ті змінні, критерії яких об'єктивно визначені, а й такі, які можуть мати пряме відношення до внутрішнього стану і особистісних властивостей піддослідного. Мова йде про виявлення кореляції між зображуваними формами окремих частин тіла людини і тим, яким кольором вони зображені, як розміщена людина, в що одягнута і т. п. .

Добре підготовлений фахівець при відборі тесту керується не тільки самою метою дослідження, а й враховує специфіку особистісних характеристик піддослідного, наявні умови для тестування. Особливо важливо, щоб він був добре підготовлений теоретично в питаннях тієї сфери особистості, дослідженням якої він прагне зайнятись. Це дозволить йому уникнути серйозних помилок у процесі самого опитування, при обробці отриманих результатів і їх інтерпретації.

Нам також хотілося б побажати майбутнім користувачам тестів врахувати ще кілька їх надзвичайно важливих якісних характеристик. Зокрема, використання тестових методик вимагає певного дотримання

інструкцій, в яких завжди фіксуються умови процедури проведення та оцінки виконання тесту. Власне, йдеться про *умови стандартизації тесту*.

Наступною важливою якісною характеристикою тесту є його *надійність*. Остання означає узгодженість показників, отриманих у тих же піддослідних при їх повторному тестуванні тим же тестом або еквівалентною його формою. Дуже важливо точно вказати тип надійності і спосіб її визначення, бажано також мати відомості про чисельність і особливості індивідів, на яких перевірялась надійність тесту.

І, нарешті, останньою якісною характеристикою є *валідність* тесту, яка означає, що і як саме той чи інший тест вимірює. Для визначення валідності, як правило, потрібен незалежний зовнішній критерій всього того, що тест повинен виміряти. Наприклад, якщо при вступі до педагогічного училища відбір здійснюється на основі тестових результатів педагогічних здібностей, то зовнішнім критерієм виступає успішність студента в училищі, а також експертні оцінки викладачів, їх характеристики і т. п.

Що стосується тих методик, які запропоновані нами у розділі, то вони в обов'язковому порядку повинні перевірятись на надійність і валідність. Тому перед тим, як результати досліджень будуть повідомлені піддослідним або якомусь іншому загалу (з відома, звичайно, піддослідних), вони обов'язково повинні пройти через ці дві процедури. До того ж, робота з цими методиками дозволить краще адаптувати і, навіть, стандартизувати кожен з них.

Методика виявлення готовності дитини до школи (шкільна зрілість)

Загальновідомим є той факт, що успіх роботи вчителя початкових класів у значній мірі залежить від однорідності класу. При чому остання не обов'язково може мати високий рівень, хоча, звичайно, кожен вчитель на

це сподівається. Досягти однорідності класів можна на основі тестування і цільових бесід психолога з тими, хто поступає в школу. А ось довести цю однорідність учнів до високого рівня (при умові, якщо вона низька) можна тільки в процесі виснажливої, кропіткої роботи вчителя.

В чому ж полягають змістовні характеристики методик, які використовуються для виявлення готовності дитини до школи?

Встановлено, що шкільна зрілість може оцінюватись за:

1. Сукупним балом виконання тесту Керна-Ірасека.
2. Результатами виконання тесту “вирізання кола”.
3. Чистотою звуковимови.

Сума цих показників досить повно відбиває функціональний стан центральної нервової системи дитини, а також ступінь розвитку м'язів кисті.

Дослідження доцільно проводити в години оптимальної працездатності дітей — вранці, бажано з кожною дитиною окремо. Тест Керна-Ірасека виразно корелює з загальним розвитком мовлення, показниками працездатності і морфологічної зрілості за пропорціями тіла. Він поєднує три завдання:

1. Намалювати чоловіка.
2. Переписати просту фразу з 3 слів.
3. Перемалювати 10 крапок, розміщених в певному порядку.

Майбутньому школяреві або групі з 10-15 осіб даємо чистий аркуш паперу чи заздалегідь підготовлений формуляр (мал. 1).

На ньому занотовуємо ім'я та прізвище дитини, дату народження, вік, час обстеження, номер садка або школи. Лишаємо місце для виконання першого завдання. Під аркуш для зручності можна підкладати щільний папір. Олівець кладемо перед дитиною так, щоб їй зручно було взяти його правою і лівою рукою.

Можна повідомити: “Тут, — показуючи, де саме, — намалюй якогось дядю. Так, як ти вмієш”. Додаткові пояснення, допомога з приводу

запобігання помилок чи недоліків малюнка небажані. На всі запитання відповідаємо: “Малюй, як умієш”. Дозволяється підбадьорити таким чином: “Бачиш, як ти гарно розпочав, малюй далі”. На запитання дитини, чи можна намалювати “тьотю”, пояснюємо, що оскільки всі малюють “дядю”, то і вона повинна робити те ж саме. Якщо ж хтось почав малювати жіночу фігуру, то треба дозволити йому завершити цей малюнок, а потім усе-таки запропонувати малюкові зобразити поруч чоловічу фігуру.

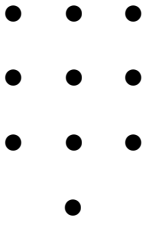
Прізвище, ім'я		Дата
Дитячий садок №	Вік	
<h1>Він їв суп</h1>		
		

Рис.1 Бланк дослідження готовності до навчання у школі

Друге завдання виконується на зворотному боці аркуша у лівій половині. Пишемо коротку рукописну фразу, наприклад: “Він їв суп”. Вертикальний розмір літер — 1 см, великої — 1,5 см. Формулюється завдання так: “Поглянь, тут щось написано. Ти ще писати не вмієш, але спробуй це перемалювати. Гарненько придивись, як тут написано, і нижче

напиши те саме”. Якщо дитина не зуміє розрахувати довжину рядка й останнє слово не поміститься треба сказати, що його можна написати вище, або нижче.(Рис. 1).

Для виконання третього завдання у правій половині на звороті аркуша (формуляра) зображуємо 10 крапок у вигляді п'ятикутника, гострий кут якого звернений донизу. Відстань між крапками по вертикалі і горизонталі — 1 см, діаметр їх — 2 мм. Пояснення таке: “Тут намальовані крапки, спробуй зараз перемалювати так само”. Вказуємо, де слід малювати, оскільки у деяких дітей може ослабнути концентрація уваги. За ними необхідно постійно спостерігати і занотовувати їхню поведінку. Насамперед звертаємо увагу, якою рукою майбутній школяр пише. Чи не перекладає він олівець під час роботи з однієї руки в іншу? Чи спокійно сидить, чи не падає під стіл його олівець? Зрештою, чи не обводить дитина зразок? Дослідження також має визначити, чи потребує дитина заохочування до роботи.

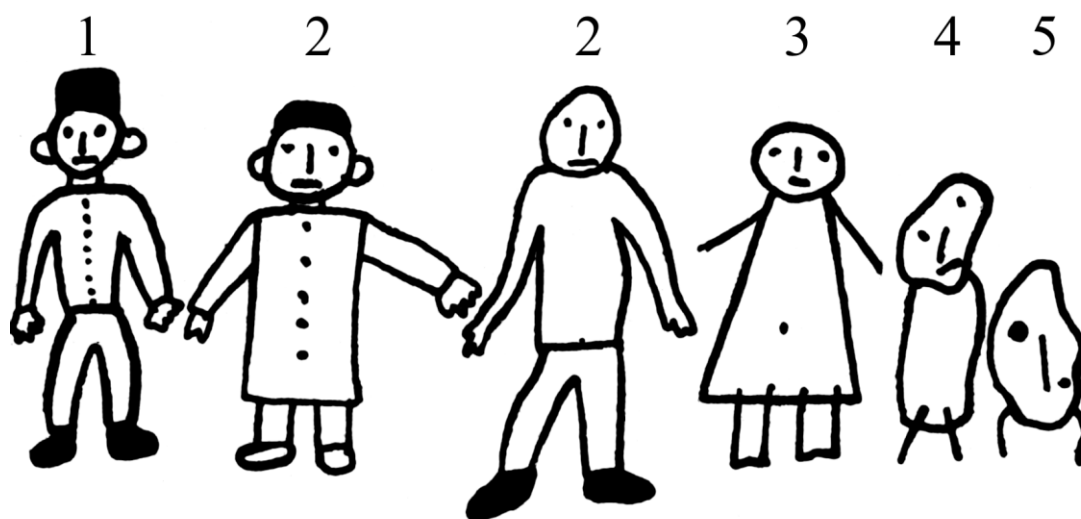


Рис. 2 Малюнок чоловіка

Результати оцінюються за 5-бальною системою: від 1 балу (найкращий) до 5 (найгірший). На рис. 2 наводяться критерії оцінювання

першого завдання.

Найвищий бал виставляємо за малюнок, на якому фігура має голову, тулуб, кінцівки. Голову з тулубом з'єднує шия (не більша за тулуб). На голові волосся (капелюх або шапка), вуха, на обличчі—очі, ніс, рот. Верхні кінцівки закінчуються кистю з п'ятьма пальцями. Фігура зодягнена по-чоловічому. 2 бали передбачає виконання всіх вимог, як при найвищій оцінці, але можуть бути відсутні шия, волосся, один палець. Важливо, щоб були намальовані всі частини обличчя. 3 бали — фігура має голову, тулуб, кінцівки. Руки й ноги можуть бути зображені двома лініями. Тут уже дозволяється відсутність шиї, вух, волосся, пальців, рук, ступень ніг, одягу. 4 балами оцінюємо примітивний малюнок голови з тулубом. Кінцівки (достатньо однієї пари, верхньої мал. 2 або нижньої) зображено однією лінією. 5 балів — каракулі, коли малюнок зовсім не чіткий.

Завдання 2 — перемалювання написаної фрази (рис. 3): 1 бал — фразу можна прочитати. Три слова зображено окремо, їх чітко видно. Вся фраза нахилена від прямої не більш як на 30°. 2 бали — речення теж можна


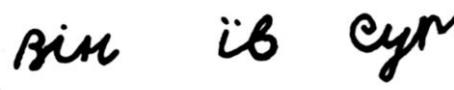



	1	прочитати. Розмір букв приблизно на рівні зразка, написані не обов'язково прямо. У третьому варіанті оцінки прочитуються хоча б 4 букви. 4 бали передбачають схожість зі зразком 2 букв. Вся фраза має подібність до письма. 5 балів — каракулі.
	2	
	3	
	4	
	5	

Рис. 3

Завдання 3 — змалювання крапок (рис. 4): найвища оцінка — точна копія зразка. Намальовано крапки, а не кільця, дотримана симетрія фігури. Дозволяється зменшення від зразка. Збільшення незначне. 2 бали — кількість крапок відповідає зразкові. Допустиме невелике порушення

симетрії, скажімо одна крапка виходить за межі рядка чи стовпчика. Замість крапок можуть бути кільця.

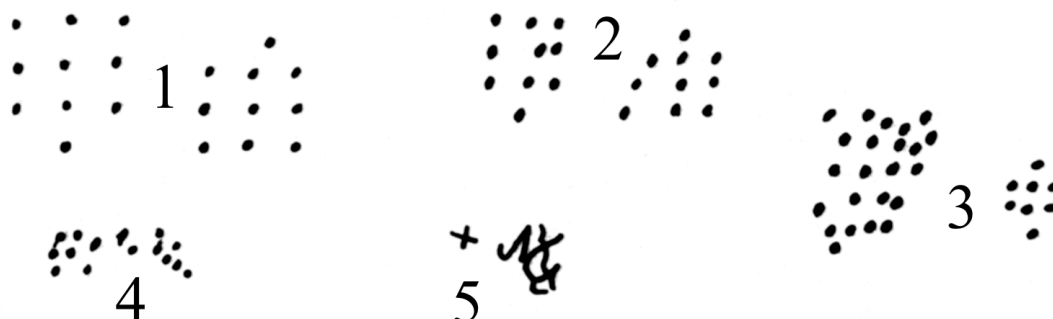


Рис. 4

Третій варіант — подібний до зразка. Висота й ширина крапок не повинна перевищувати зразок більш, як удвоє. Крапок — не більше 20 і не менше 7. Допускається перестановка у розміщенні крапок — до 180°. Для 4 балів малюнок має нагадувати зразок і зображати будь-яку фігуру з крапок. Розміри і кількість крапок довільні. Заміна їх не дозволяється. 5 балів — каракулі.(Рис. 4).

Друга проба для вивчення шкільної зрілості — дослідження дефектів звуковимови. Для цього дитині пропонуємо за картинками послідовно перелічити вголос предмети, в яких звуки: сонорні — р тверде і м'яке, л тверде і м'яке; свистячі с і з тверді і м'які; шиплячі ж, ш, ч, щ. Картинки добираємо так, щоб кожен з наведених звуків перебував на початку, в середині і в кінці назви зображеного предмета. Наприклад, ріпа, огірок, базар, жук, ножиці, їжак, лапа, білка, стіл. Слова можна замінити, зберігаючи принцип їх добору. Фіксуємо всі дефекти вимови звуків у кожної дитини. Треба з'ясувати з батьками, чи немає в них або серед їхніх рідних дефектів у вимові якихось звуків. Спадкові хиби звуковимови у дитини не враховуються.

Оцінювання результатів: правильна вимова всіх звуків (0 балів)

вказує на готовність дітей до виконання відповідних шкільних функціональних вимог і позначається знаком “+”. Дефекти вимови 1, 2, 3 звуків або груп звуків свідчить про недостатню готовність до навчання в школі і позначаються знаком “-”.

3. Тест Озерецького — вирізування кола. Дитині даємо шматок щільного ватману або тонкого картону, де намальоване коло діаметром 50 мм, що складається з кількох тонких ліній та однієї товщої (1 мм) посередині (рис. 5). Майбутній школяр вирізує ножицями, тримаючи їх у правій руці, коло по середній потовщеній лінії.

Час, затрачений на вирізання кола фіксується. Протягом хвилини дитина має вирізати не менше 8/9 кола. Дозволено відхилитися від товщої лінії і перерізувати тонкі не більше двох разів. Допускаються дві спроби. Якщо затрачено часу і допущено помилок більше, тест вважається невиконаним (знак “-”). Оцінювання результатів у балах: найвища оцінка — коли завдання виконано з першої спроби; 2 бали — з другої; 3 — тест

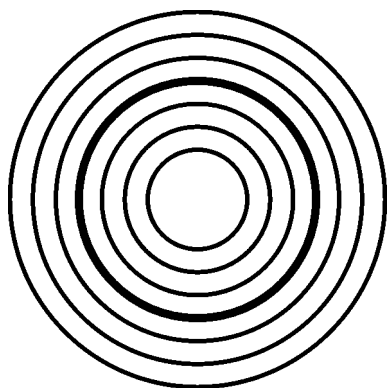


Рис. 5

не виконано. 1—2 місця (чи бали) свідчать про високий рівень розвитку м’язів кисті, що забезпечує виконання вимог школи. Позначається він знаком “+”. Третій варіант, зрозуміло, незадовільний, означає, що дитина ще не готова до школи (знак “-”).

Підраховується загальна сума балів усіх окремих завдань. Майбутні школярі, що одержали 3-9 балів за виконання тесту Керна-Ірасека і мають позитивні показники хоч би в одному з двох інших завдань, вважаються готовими до школи. Діти, які набрали 10 і більше балів, вважаються незрілими в цьому плані.

Використання методики незакінчених речень для вивчення часової перспективи в учнів середніх і старших класів

Н. Н. Толстих пропонує використати одну із методик бельгійського дослідника Жозефа Нюттена, зокрема метод МІМ. Повний набір незакінчених речень у Нюттена складає 60/40 позитивних і 20 негативних. Їз них Н. Н. Толстих бере частину. Розглянемо її.

Інструкція і опитувальний лист методики Нюттена (МІМ):

Прочитайте це уважно!

Ми просимо Вас прийняти участь у психологічному дослідженні. Ваша участь має для нас дуже важливе значення, але вона матиме користь тільки в тому випадку, якщо Ви поставитеся до справи з відповідальністю, особисто і правдиво. На кожному з бланків, які Ви маєте перед собою, Ви знайдете декілька слів типу “Я хочу...”, “Я надіюсь..”. Ці слова складають початок деякої фрази. Вам треба її закінчити, при чому непотрібно довго думати над кожною фразою. Необхідно писати те, що першим проходить Вам в голову.

Не намагайтесь будувати граматично правильну фразу. Писати треба про те, що Вас дійсно хвилює, до чого Ви прагнете, що бажаєте, про що думаєте. Намагайтесь відповідати так, щоб це було зрозумілим.

Важливо пам'ятати, що незалежно від змісту Вашої відповіді, вона обов'язково буде правильною, якщо Ви в ній висловлюєте свої особисті переживання. Можливо, у Вас виникне враження, що на різних сторінках повторюються одні і ті ж слова. Це робиться для того, щоб ви змогли написати якомога більше про свої прагнення. Непотрібно намагатись згадувати те, що Ви вже написали. Напишіть про те, що прийде в голову зразу ж після читання даного бланку. Намагайтесь писати розбірливо. Довжина і побудова фрази не має ніякого значення.

Дуже вдячні Вам за участь!

Примітка: Інструкція може змінюватись в залежності від віку, а також від напрямку роботи.

І бланк (позитивні незакінчені речення)

1. Я сподіваюсь... 2. Я дуже хочу... 3. Я маю намір... 4. Я мрію... 5. Я намагаюсь... 6. Я буду дуже задоволений (на), якщо... 7. Я хочу... 8. Я все роблю для того, щоб... 9. У мене є велике бажання... 10. Я б хотів (ла) бути здібним (ною)... 11. Я б так хотів (ла)... 12. Я намагаюсь... 13. Я вирішив (ла)... 14. Я буду дуже радий (да), якщо... 15. Я маю певний намір... 16. Я зроблю все можливе, щоб... 17. Я буду дуже радий (да), якщо мені дозволять... 18. Я б нічого не пожалів (ла) для того, щоб... 19. Я всім серцем сподіваюсь... 20. Всіма своїми силами я намагаюсь...

II бланк (негативні незакінчені речення)

1. Мої найбільші хвилювання пов'язані з...
2. Я не бажаю...
3. Я буду протестувати, якщо...
4. Мені не подобається, якщо...»
5. Я намагаюсь уникнути...
6. Я буду дуже жаліти, якщо...
7. Я не хочу...
8. Мені не подобається думати про те, що...
9. Я б не хотів (ла)..

Застосування методів прямого оцінювання учнів середніх і старших класів у роботі шкільного психолога за рекомендаціями А. М. Прихожан

Мова йде про методи вивчення самооцінки, для створення яких А.М. Прихожан взято за основу відому методику Дембо-Рубінштейна, доповнену додатковими параметрами рівнів домагання. Передбачені також

додаткові параметри для обробки отриманої інформації.

1. Опис завдання. Кожному школяреві пропонується бланк методики, який містить інструкцію.

Інструкція: Кожна людина оцінює свої здібності, можливості, характер та ін. Рівень кожної якості людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня позначка якої буде символізувати найнижчий розвиток, а верхня — найвищий. Кожна з нижче зображених ліній означає: 1) здоров'я; 2) розум, здібності; 3) характер; 4) авторитет у ровесників; 5) уміння багато робити своїми руками “умілі руки”; 6) зовнішність; 7) впевненість у собі. Під кожною лінією написано, що вона означає.

На кожній лінії рисою (–) відмітьте, як ви оцінюєте розвиток у себе цієї особистісної якості на даний момент. Після цього хрестиком (×) відмітьте, за якого рівня розвитку цих якостей ви були б задоволені собою чи відчули б гордість за себе.

Вертикальна лінія умовно означає розвиток певної якості від найнижчого її вияву (нижня позначка) до найвищого (верхня позначка). Наприклад, в лінії “здоров'я” нижня позначка вказує на зовсім хвору людину, а верхня — на абсолютно здорову. Висота кожної шкали (вертикальної лінії) дорівнює 100 мм.

2. Порядок проведення. Методика може проводитись як фронтально — з цілим класом чи групою учнів, так і індивідуально. При фронтальній роботі необхідно перевірити, як кожний з учнів заповнив першу шкалу: пройти по класу, подивитись, чи правильно використовуються запропоновані значки, дати відповідь на запитання учнів. Після цього учні працюють самостійно і експериментатор ні на які питання не відповідає. Заповнення шкали разом з вивченням інструкції триває 10—12 хвилин. Доцільно спостерігати, як різні учні виконують завдання. Діапазон ставлення до виконуваних завдань зазвичай надзвичайно широкий: від повного прийняття — до повного ігнорування.

Все це дає експериментатору додаткову інформацію для інтерпретації отриманих результатів.

3. Обробка результатів. Обробці підлягають відповідні на шести лініях (шкалах). Шкала “здоров’я” розглядається як тренувальна і не враховується, або, при необхідності аналізується окремо. У відповідності з розміром шкали (<100 мм) відповіді піддослідних одержують кількісну характеристику, для зручності виражену в балах (наприклад, 54 мм — 54 бали). Обробка включає такі етапи:

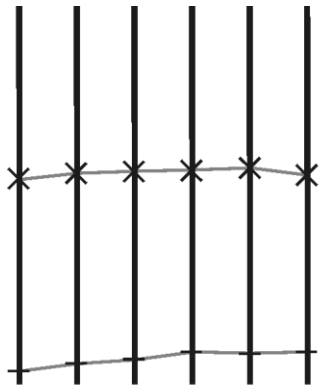
3.1. По кожній з шести шкал (“розум”, “здібності”, “характер”, “авторитет у ровесників”, “умілі руки”, “зовнішність”, “упевненість у собі”) визначається: а) рівень бажання мати дану якість — в залежності від розмірів відрізка (від “0” до знаку “х”); б) висота самооцінки — від “0” до знаку “—”; в) величина розходження між рівнями домагання цієї якості і самооцінкою (різниця між кількісними характеристиками цих величин). У тих випадках, коли рівень домагань нижчий самооцінки, результат буде від’ємним числом. Далі, записується значення кожного з трьох показників (рівень домагань, самооцінка і величина розходження між ними) в балах по кожній шкалі.

3.2. Знаходиться середня міра кожного з показників, яка визначається через її медіану за всіма шістьма шкалами піддослідних.

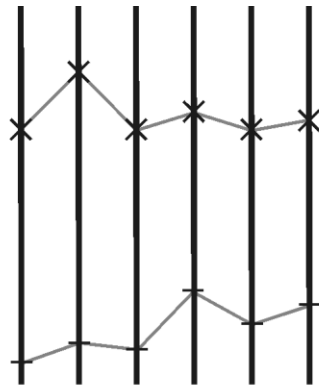
Нижче на рис. 5 зображено 9 варіантів чітко структурованих проявів самооцінки. Вони можуть розглядатись як своєрідні орієнтири при інтерпретації індивідуальних результатів піддослідних.

Умовні позначення: “х” домагання; “—” самооцінка.

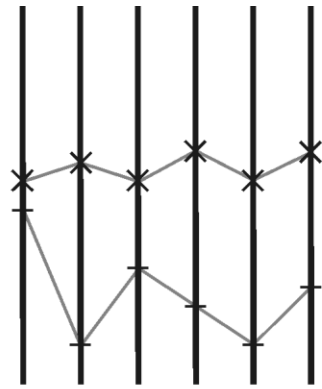
3.3. Визначається міра диференційованості рівнів домагань і самооцінки, їх одержують, з’єднуючи на бланку піддослідного всі знаки “х” і знаки “—”. Одержані профілі (див. рис. 6) наочно демонструють відмінності в оцінці учнями різних сторін своєї особистості. При обробці даних слід зіставити одержані результати з профілями малюнка, підібравши найбільш схожі профілі.



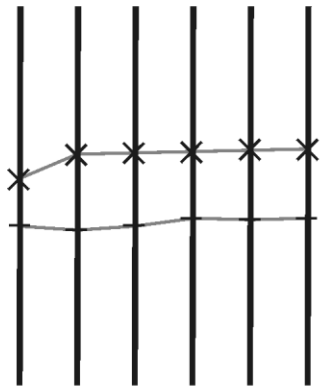
Низька, слабо диференційована



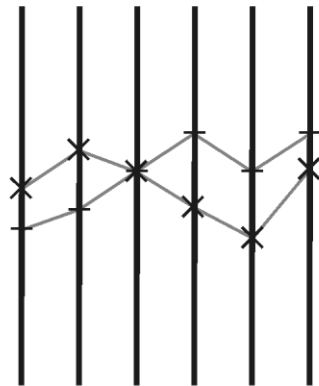
Низька, середньо диференційована



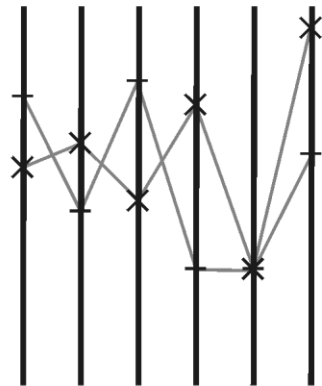
Низька, сильно диференційована



Середня, слабо диференційована



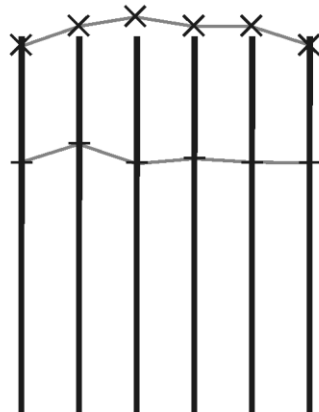
Середня, середньо диференційована



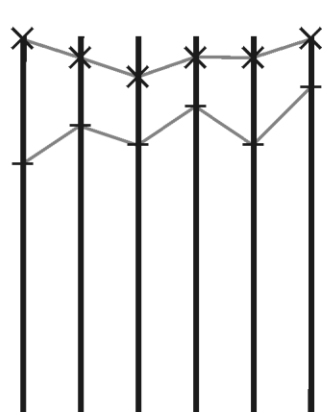
Середня, сильно диференційована



Висока, слабо диференційована



Дуже висока, слабо диференційована



Висока, середньо диференційована

Рис. 6. Варіанти самооцінок

4. Особлива увага звертається на такі випадки, коли домагання виявляються нижче самооцінки, тому деякі шкали пропускаються або

заповнюються частково (вказується тільки самооцінка чи тільки рівень домагань, коли відповіді виходять за межі шкали), знак ставиться вище верхньої позначки чи нижче нульової позначки, коли використовуються знаки, які не передбачені інструкцією, відповіді коментуються.

4. Оцінка та інтерпретація окремих параметрів

При оцінці та інтерпретації окремих параметрів слід орієнтуватись на шкалу оцінок, яка дається у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1.

Параметр	Кількісна характеристика (бали)			
	низький	Норма		дуже високий
		середній	високий	
Рівень домагань	нижчий 60	60—74	75-89	90—100
Рівень самооцінки	нижчий 45	45—59	60—74	75—100

Таблиця 2.

Параметр	Кількісна характеристика (бали)		
	слабка	середня	висока
Ступінь розходження між рівнями домагань і рівнями самооцінки	0—7	8-22	більше 22
Міра диференційованого домагання	0—8	9—21	більше 21
Міра диференційованої самооцінки	0—14	15—29	більше 29

Особливості поведінки: сильне збудження, різні демонстративні висловлювання під час виконання завдань, небажання їх виконувати і інші прояви такого, змісту свідчать про підвищену тривожність, викликану конфліктними тенденціями. Дуже повільне виконання роботи може свідчити про те, що завдання виявилось для учня новим і в той же час значним. Повільне виконання і наявність численних поправок вказує на значні труднощі в оцінці себе. Дуже швидке виконання, як правило, свідчить про формальне ставлення до даної роботи.

Шкала самооцінки

Інструкція: Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру праворуч від переліку речень в залежності від того, **ЯК ВИ СЕБЕ ПОЧУВАЄТЕ НА ДАНИЙ МОМЕНТ**. Над питаннями довго не задумуйтесь, тому що правильних чи неправильних відповідей нема.

Речення	Ні, це не так	Скоріше так	Так	Завжди так
1. Я спокійний (-а)	1	2	3	4
2. Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3. Я відчуваю жаль	1	2	3	4
4. Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
5. Я прикро вражений	1	2	3	4
6. Я знаходжусь в напруженні	1	2	3	4
7. Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8. Я відчуваю себе відпочившим (-ою)	1	2	3	4
9. Я схвильований (-а)	1	2	3	4
10. Я відчуваю почуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11. Я впевнений в собі	1	2	3	4
12. Я нервую	1	2	3	4
13. Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14. Я збуджений (напружений) (-а)	1	2	3	4
15. Я не відчуваю скованості, напруженості	1	2	3	4
16. Я задоволений (-а)	1	2	3	4
17. Я стурбований (-а)	1	2	3	4
18. Я надто збуджений і почуваю себе не в своїй тарілці	1	2	3	4
19. Мені радісно	1	2	3	4
20. Мені приємно	1	2	3	4

Показний РТ і ОТ підраховуються за формулами

$$РТ = \sum 1 - \sum 2 + 35,$$

де $\sum 1$ — сума закреслених цифр на бланку по пунктах шкали. 3, 5, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

$\sum 2$ — сума решти закреслених цифр (пункти 1, 2, 4, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20).

$$РТ = \sum 3 - \sum 4 + 35,$$

де $\sum 3$ — сума закреслених цифр на бланку по пунктах шкали 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40;

$\sum 4$ — сума решти цифр — пункти 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

При інтерпретації результат треба оцінювати так: до 30 — низька тривожність; 31-45 — середній рівень; 46 і більше — високий рівень тривожності.

Значні відхилення від рівня середньої тривожності вимагають особливої уваги. Так, при високій тривожності має місце схильність до тривожного стану у індивіда в ситуаціях оцінки його компетентності. В цьому випадку треба знизити суб'єктивну значущість ситуації і задач та перенести акцент на осмислення діяльності і формування почуття впевненості в успіху.

Низька тривожність, навпаки, вимагає підвищення уваги до мотивів діяльності посилення почуття відповідальності. Але інколи дуже низька тривожність за показниками тесту є результатом її активного витіснення особистістю з метою показати себе в “кращому світлі”.

Шкалу можна також успішно використовувати з метою саморегуляції, для психокорекційної роботи.

Бланк для відповідей. Шкала самооцінки

Інструкція: Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і

закресліть відповідну цифру справа від них в залежності від того, ЯК ВИ СЕБЕ ЗДЕБІЛЬШОГО ПОЧУВАЄТЕ. Над запитаннями довго не задумуйтесь, тому що правильних чи неправильних відповідей нема.

Речення	Майже ніколи	Іноді	Часто	Майже завжди
21. Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22. Я дуже швидко втомлююсь	1	2	3	4
23. Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24. Я хотів би (-ла б) стати таким же(-ою ж) щасливим (-ою), як і інші	1	2	3	4
25. Часто я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26. Здебільшого я почуваю себе бадьорим (-ою)	1	2	3	4
27. Я спокійний (-а), холонокровний (-а) і зібраний (-а)	1	2	3	4
28. Очікувані труднощі здебільшого дуже хвилюють мене	1	2	3	4
29. Я надто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30. Я цілком щасливий (-а)	1	2	3	4
31. Я приймаю все надто близько до серця	1	2	3	4
32. Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33. Здебільшого я почуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34. Я намагаюсь уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
35. У мене буває нудьга	1	2	3	4
36. Я задоволений (-а)	1	2	3	4
37. Будь-які дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38. Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
39. Я врівноважена людина	1	2	3	4
40. Мене охоплює сильне хвилювання, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Зворотня сторона бланка

А зараз вашій увазі пропонується скорочений варіант шкали, на

виконання якого витрачається 10—15сек.

Бланк для відповідей. Шкала самооцінки

Інструкція: Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру справа в залежності від того, **ЯК ВИ СЕБЕ ПОЧУВАЄТЕ НА ДАНИЙ МОМЕНТ**. Над питаннями довго не задумуйтесь, тому що правильних чи неправильних відповідей нема.

Речення	Ні, це не так	Скоріше так	Так	Зажди так
1. Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
2. Я нервую	1	2	3	4
3. Я не відчуваю скованості	1	2	3	4
4. Я задоволений (-а)	1	2	3	4
5. Я стурбований (-а)	1	2	3	4

Показник РТ визначається за формулою:

$$РТ = \sum 1 - \sum 2 + 15,$$

де $\sum 1$ — сума закреслених цифр у пунктах 2, 5;

$\sum 2$ — сума пунктів 1, 3, 4.

Величина показника змінюється від 5 до 20.

Шкала Дж.Тейлора

Основне призначення цієї шкали — оцінка загального рівня тривожності, страху.

Інструкція підослідним: прочитайте уважно кожне з наведених нижче суджень і поставте в бланку відповідей “так” у випадку, якщо твердження відноситься до вас, “ні” — якщо ви з ним не погоджуєтесь. При певних труднощах можлива відповідь “не знаю”.

1. Звичним для мене є спокійний стан і вивести мене з себе нелегко.
2. Мої нерви розхитані не більше, ніж у інших людей.

3. У мене рідко бувають запори.
4. У мене рідко бувають головні болі.
5. Я рідко втомлююсь.
6. Я майже завжди почуваю себе досить щасливим.
7. Я впевнений в собі.
8. Практично я ніколи не червонію.
9. У порівнянні з моїми друзями я вважаю себе досить сміливою людиною.
10. Я червонію не частіше ніж інші.
11. У мене рідко буває підвищене серцебиття і задишка.
12. Як правило, мої руки і ноги досить теплі.
13. Я соромливий не більше ніж інші.
14. Мені не вистачає впевненості в собі.
15. Іноколи мені здається, що я ні на що не здатний.
16. У мене бувають періоди такого хвилювання, що я не можу всидіти на місці.
17. Мій шлунок сильно турбує мене.
18. У мене не вистачає духу винести всі наступні труднощі.
19. Я хотів би бути таким щасливим як інші.
20. Мені іноколи здається, що переді мною нагромаджені такі труднощі, які мені не перебороти.
21. Мені часто сняться кошмарні сні.
22. Я помічаю, що мої руки починають тремтіти, коли намагаюсь що-небудь зробити.
23. У мене досить неспокійний і переривчастий сон.
24. Мене в значній мірі хвилюють можливі невдачі.
25. Мені доводилось відчувати страх в тих випадках, коли я точно знав, що мені ніщо не загрожує.
26. Мені важко зосередитись на роботі або на якому-небудь засіданні.

27. Я працюю з великим напруженням.
28. Я легко ніяковію (приходжу в стан збентеження).
29. Майже весь час я відчуваю тривогу через кого-небудь або щонебудь.
30. Я схильний приймати все надто серйозно.
31. Я часто плачу, в мене очі “на мокрому місці”.
32. Мене часто турбують приступи рвоти і нудоти.
33. Раз в місяць у мене буває розлад.
34. Я часто боюсь, що ось-ось почервонію.
35. Дуже важко мені зосередитись на чому-небудь.
36. Мій матеріальний стан досить хвилює мене.
37. Часто я думаю про такі речі, про які ні з ким не хотілось би говорити.
38. У мене були періоди, коли тривога позбавляла мене сну.
39. Часом, коли я перебуваю в стані збентеження, в мене з’являється сильна спітнілість і це мене надзвичайно бентежить.
40. Навіть в холодні дні я легко потію.
41. Часом я стаю таким збудженим, що мені важко заснути.
42. Я людина легко збудлива.
43. Часом я почуваю себе абсолютно некорисним (непотрібним).
44. Іноколи мені здається, що моя нервова система розхитана і я ось-ось вийду з себе.
45. Я часто ловлю себе на тому, що мене щось хвилює.
46. Я набагато чутливіший ніж більшість людей.
47. Я майже весь час відчуваю почуття голоду.
48. Я іноді розтривожуюсь через дрібниці.
49. Життя для мене завжди пов’язане з надзвичайним напруженням.
50. Очікування завжди дратує мене.

Обробка: кожна відповідь, що співпадає з ключем, оцінюється в 1 бал, непевна відповідь — 0,5 бала. Показники ранжуються таким чином:

від 0 до 6 балів — низька тривожність, від 6 до 20 балів — середня, вище 50 балів — висока.

Ключ для обробки: Запитання 1–12 — відповідь “ні”. 13–50 — відповідь “так”.

Дослідження нормативних переваг в групі

Мета: визначення ділових чи комунікативних переваг у групі.

Інструкція. Перед вами запитання, на які необхідно відповісти “так” або “ні”, або ж “так-ні”, якщо ви не впевнені, сумніваєтесь.

Опитувальний листок

1. Найбільше задоволення люди отримують від високої оцінки своєї роботи.
2. Щасливі лише ті люди, які набули в житті справжніх друзів.
3. Всі спортсмени намагаються набути слави.
4. Раціональні люди часто страждають від дефіциту спілкування.
5. Я не вважаю себе людиною безкорисливою.
6. Кращими викладачами я вважаю тих, хто добре знає свій предмет.
7. Кожен повинен вести себе так, щоб не викликати незадоволення оточуючих.
8. Успіхи школяра залежать від його сумлінного ставлення до своїх обов'язків.
9. Улюблена справа ніколи не замінить радості людського спілкування.
10. Іноді мені приносить задоволення попліткувати.
11. Для того, щоб сподобатись іншим, треба добре робити свою справу.
12. Багатьом людям треба вчитись мистецтву спілкування з оточуючими.
13. На роботі між колегами повинні бути тільки ділові відносини.

14. Найстрашніше для людини — почуття самотності (одинокості).
15. Коли я був дитиною, я любив, щоб мене хвалили.
16. Більшість людей використовують роботу (навчання) в групі як можливість проявити себе, отримати оцінку від інших людей.
17. Кращими друзями людина вважає тих, хто її розуміє.
18. Основна роль шкіл повинна полягати у підготовці учнів до правильного вибору професії.
19. Людина відчуває надзвичайний приплив сил, якщо працює з симпатичними для неї людьми.
20. Я допомагаю тільки тим людям, до яких добре ставлюсь.
21. Я надаю перевагу тільки діловим розмовам по телефону.
22. Мені не подобаються установи, де в інтересах справи забувають про інтереси співробітників.
23. Критика моєї роботи (навчання) людьми негативно впливає на результат.
24. Вільний час треба проводити у спілкуванні з іншими. .
25. Я намагаюсь оцінювати свій прийдешній день.
26. Хороший керівник — перш за все спеціаліст у своїй галузі.
27. Для більшості робота в групі (класі) — ще одна можливість поспілкуватись з новими людьми.
28. Я надаю перевагу книгам про відомих людей.
29. Колеги по роботі повинні бути товаришами.
30. Мені важко працювати з людьми, які не вміють стримувати свої почуття.
31. Школи перш за все повинні виховувати в учнів кращі людські почуття.
32. Мої кращі друзі повинні багато знати і вміти.
33. Я часто веду розмову про речі, які ніяк не пов'язані з моїми діловими відносинами.
34. Людина здатна на максимальне лише тоді, коли її зусилля

винагороджуються.

35. Погіршення товариських відносин на роботі негативно позначається на діяльності співробітників.
36. Я вважаю, що задля справи можна пожертвувати взаєминами з товаришами по роботі.
37. В незнайомій компанії мене завжди приваблюють комунікабельні люди.
38. Хороший керівник перш за все створює на роботі атмосферу взаєморозуміння.
39. Вільний час треба використовувати для самоосвіти.
40. Успіхи учня в значній мірі залежать від взаємин з людьми, що оточують його в школі.
41. Люди прямі і відверті здаються мені нетактовними.
42. При умові однакового фінансового успіху я волів би швидше взяти участь в конкурсі, аніж організувати його.
43. Найбільше задоволення людина отримує від усвідомлення того, що знаходиться в колі близьких людей.
44. Люди надто багато часу витрачають на з'ясування взаємин.
45. Я часто суджу про людей з першого враження.
46. В житті людина повинна розраховувати тільки на себе.
47. Головне завдання педагога — побудувати взаємовідносини між учнями.
48. Мені буває важко визнати свої помилки.
49. Люди, що присвятили своє життя улюбленій справі, гідні, щоб ними захоплювались.
50. Для людини велике задоволення — бути душею компанії.
51. Мені завжди важко розчаровуватись в людях.

Аналіз результатів

Ділова перевага: 1, 3, 6, 8, 11, 13, 16, 18, 21, 23, 25, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 39, 42, 44, 46, 49.

Комунікативна перевага: 2, 4, 7, 9, 12, 14, 17, 19, 22, 24, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 38, 40, 43, 47, 50, 51.

Шкала щирості: 5, 10, 15, 20, 41, 45, 48. Більше 5 негативних відповідей за шкалою щирості означає низьку надійність отриманих даних.

Перевага позитивних відповідей за наведеними вище шкалами свідчить про відповідне домінування ділових або комунікативних переваг в групі.

Примітка: Зміна характеру переваг в групі учнів чи вчителів дозволяє визначити особливості мікроклімату в колективі, пояснити причини конфліктів, що виникають, передбачити різноманітні порушення міжособистісних відносин, формувати стратегію розвитку колективу. Методика розрахована переважно на старших школярів і дорослих.

Методика діагностики егоцентризму особистості

Як відомо, егоцентризм — це нездатність індивіда зосереджуватись на власних інтересах, змінити вихідну пізнавальну позицію (по відношенню до деякого об'єкту, думки або уявлення) через отриману інформацію, що суперечить минулому досвіду. Коріння егоцентризму лежать в нерозумінні об'єктом того, що можливе існування інших точок зору, які відрізняються від його власної.

Егоцентричний асоціативний тест (ЕАТ)

Егоцентричний асоціативний тест запропонований і апробований Т. Сцустровк з метою визначення величини егоцентризму, на основі якої можна зробити висновок про егоцентричну та неегоцентричну (децентровану) спрямованість особистості.

Тест складається із 40 незавершених речень. Побудований він за принципом проєктивних прийомів дослідження. Це означає, що піддослідному пропонують початок речень, типу: “В такій ситуації...”,

“Шкода, що...”, “Часто...”, “Якщо...”, а він повинен їх закінчити, до того ж закінчити спонтанно, не роздумуючи.

На відміну від класичних проєктивних тестів (ТАТ та ін.), ЕАТ базується не на перцептивній діяльності піддослідного, а переважно на мовленнєво-мислительній діяльності. Однак тут також стимульний матеріал зовсім не структурований, що створює умови для дуже широкого діапазону проєкції особистості. Тому в процесі тестування експериментатору категорично забороняється що-небудь пояснювати піддослідному, окрім інструкції, або давати оцінки і висловлювати своє відношення до його суджень. Було б добре, якби експериментатор зустрівся напередодні з своїми піддослідними і зацікавив їх наступним дослідженням, звичайно, не розголошуючи справжньої мети тестування. Або ще краще, якщо назвати їм “підставну” мету, наприклад, швидкість виникнення у них асоціацій, або перевірка швидкості письмового мовлення учнів.

Підготовча частина експерименту включає в себе виготовлення відповідної кількості бланків, з надрукованим або чітко написаним текстом тесту і годинник з секундною стрілкою або секундомір.

Якщо через якісь причини експериментатору не вдалось підготувати бланки кожному піддослідному (учневі), то він повинен заздалегідь написати повний текст тесту на дошці (або плакаті) і до виголошення інструкції тримати його в закритому стані.

Варіант тестування, при якому експериментатор зачитує текст анкети вголос, з паузами між стимулом-початком речень і реакціями-записами піддослідними кінцівок речень є небажаними. Використання даного варіанту тестування не рекомендується тому, що він збільшує імовірність деформації асоціацій піддослідних шляхом свідомого самоконтролю; інтонація голосу експериментатора також може актуалізувати виникнення в учнів досить конкретних асоціацій.

Кожному піддослідному роздають тестовий бланк, який він

підписує, а далі зачитується інструкція. На виконання тесту учням середніх класів дається 30—35 хвилин.

Груповий варіант тестування має як свої переваги (невеликі затрати часу, велика кількість опитаних), так і недоліки (труднощі забезпечення повної самостійності відповідей учнів).

Інструкція піддослідному:

Тест містить 40 незавершених речень. Вам необхідно доповнити кожне з них, щоб вийшло речення, в якому виражена закінчена думка. Записувати треба все те, що приходить першим в голову для завершення речення. Намагайтесь робити це швидко. Я буду фіксувати час.

Тестовий бланк

ПІБ піддослідного, вік _____	Дата _____	Час, затрачений на виконання тесту _____
1. В якій ситуації...		
2. Легше всього...		
3. Незважаючи на те, що...		
4. Чим далі...		
5. У порівнянні з...		
6. Кожен...		
7. Шкода, що...		
8. В результаті...		
9. Якщо...		
10. Декілька років тому назад...		
11. Найважливіше те, що...		
12. Тільки...		
13. В дійсності...		
14. Справжня проблема в тому, що...		
15. Неправда, що...		
16. Наступить такий день, коли...		
17. Найбільше...		

18. Ніколи...
19. В те, що...
20. Навряд чи можливо, щоб...
21. Головне в тому, що...
22. Іноді...
23. Років десь через дванадцять...
24. В минулому...
25. Справа в тому, що...
26. В даний час...
27. Найкраще...
28. Беручи до уваги...
29. Якщо б не...
30. Завжди...
31. Можливість...
32. У випадку...
33. Як правило...
34. Якщо б навіть...
35. До цього часу...
36. Умова для...
37. Найбільше, що...
38. З приводу...
39. З недавнього часу...
40. Тільки з тих пір...

Обробка результатів полягає в знаходженні індексу егоцентризму, який і дає підстави судити про рівень егоцентричної (або децентрованої) спрямованості піддослідного.

Треба пам'ятати, що коли кількість незавершених речень дорівнює або перевищує 10, то тестовий бланк не підлягає обробці і аналізу.

Індекс егоцентризму визначають на підставі інформації суб'єкта про самого себе, яка закладалась ним у реченнях. Ця інформація виражена використанням займенника першої особи однини, всіма присвійними і власними займенниками від нього утвореними, тобто займенниками "я",

“мені”, “мій”, “моїх”, “мною” і т. п. Сюди ж відносяться речення, що заповнені не до кінця, але містять вказані займенники, і речення, в яких вказаних займенників нема, однак вони чітко прослідковуються і можуть бути виявлені завдяки особовому дієслову в однині.

Для зручності підрахунку речень, що відповідають вказаним умовам, в заповненому бланку відповідні займенники підкреслюються, а номер речення обводять кружечком.

Отже, індексом егоцентризму і виступає встановлена дослідником кількість речень, які відповідають вищезгаданим характеристикам.

Інтерпретація результатів і висновки

Отримані кожним піддослідним індекси егоцентризму оцінюються з точки зору норми і можуть бути співставлені між собою. Для оцінки норми і рівня егоцентризму ми наводимо таблицю.

Таблиця 3

Рівні егоцентричної спрямованості підлітків і старших школярів

Вік	Стать	Рівень егоцентричної спрямованості		
		низький	середній	високий
4 кл.	хлопчики	0 – 9	10 – 25	26 – 40
	дівчатка	0 – 8	9 – 24	25 – 40
5 кл.	хлопчики	0–11	12–27	28–40
	дівчатка	0–10	11–26	27–40
6 кл.	хлопчики	0–13	14–28	29–40
	дівчатка	0–14	15–26	27–40
7 кл.	хлопчики	0-12	13–27	28–40
	дівчатка	0-13	14–25	26–40
8 кл.	хлопчики	0–9	10–21	22–40
	дівчатка	0–7	8–21	22–40
9 кл.	хлопчики	0–6	7–22	23–40
	дівчатка	0–8	9–19	20–40

10 кл.	хлопчики	0–6	7–19	20–40
	дівчатка	0–5	6–19	20–40

Зазначимо, що результати тестування вважаються більш надійними, якщо вони співпадають з результатами попередніх спостережень дослідника за учнями.

Бувають випадки, коли піддослідний свідомо відходить від інструкції і його закінчена думка містить такі стереотипні фрази, як “На випадок пожежі телефонуйте 01”, “Чим далі в ліс, тим більше дров” і т. п. Зрозуміло, що подібна інформація не повинна братись до уваги, а нульовий індекс егоцентризму у даному випадку означає, що піддослідний знехтував інструкцією.

Однак, якщо частка учнів з низьким рівнем егоцентричної спрямованості виявляється у групі (класі) більшою за 75%, то це є свідченням порушення експериментатором процедури дослідження. Якщо ж кількість учнів з високим рівнем егоцентричної спрямованості перевищує 25%, то це є свідченням помилок і прорахунків у виховній роботі з даним класом (колективом).

Результати проведеного експерименту дають підставу розпочати роботу, спрямовану на з’ясування реальних причин, що сприяли формуванню неадекватного рівня егоцентризму, а також на посилення психокорекційної роботи щодо уведення цієї характеристики особистості у нормативні параметри.

Методика “О-сортування”

Дана методика використовується для вивчення уявлень про себе у структурі самосвідомості особистості. Вона розроблена В.Стефансоном і опублікована у 1958 р.

Піддослідному пропонується набір карток, що містять судження про якісні властивості особистості або назви цих властивостей. Піддослідному

пропонується поділити їх на групи від “найбільш характерних” до “найменш характерних” щодо себе. Сильною стороною цієї методики є те, що при роботі з нею піддослідний проявляє свою індивідуальність, реальне “Я”, а не оцінює себе з позиції “відповідності-невідповідності” за статистичними нормам і результатами інших людей. Можливе також повторне, додаткове сортування того ж набору карток, але вже з метою виявлення:

- 1) “соціального “Я” (Яким мене бачать інші?);
- 2) “ідеального “Я” (Яким би я хотів бути?);
- 3) “актуального “Я” (Який я в різних ситуаціях?);
- 4) “значущості інших” (Яким я бачу свого партнера?);
- 5) “ідеального партнера” (Яким я хотів би бачити свого партнера?).

Методика дозволяє виявити шість основних тенденцій стратегії поведінки індивіда в реальній групі: залежність, незалежність, комунікабельність, некомунікабельність, прийняття “боротьби”, уникнення “боротьби”. Тенденція до залежності визначена як внутрішнє прагнення індивіда до прийняття групових стандартів і цінностей: соціальних і морально-етичних. Тенденція до комунікабельності свідчить про контактність, прагнення до утворення емоційних зв’язків як в своїй групі, так і за її межами. Тенденція до “боротьби” — активне прагнення особистості брати участь в груповому житті, домагатись більш високого статусу в системі міжособистісних відносин; на противагу цій тенденції, уникнення “боротьби” свідчить про прагнення уникати взаємодії, зберігати нейтралітет у групових конфліктах, схильність до компромісних рішень. Кожна із зазначених тенденцій може мати як внутрішню, так і зовнішню характеристики, тобто можуть бути істинними, внутрішньо властивими особистості, а можуть бути своєрідною “маскою” для приховування справжнього обличчя людини.

Якщо кількість позитивних відповідей в кожній спряженій парі (залежність — незалежність, комунікабельність — некомунікабельність,

прийняття “боротьби” — неприйняття “боротьби”) наближається до 20, то ми маємо підстави стверджувати перевагу тої чи іншої стійкої тенденції, характерної для індивіда, яка проявляється не тільки в конкретній групі, але й за її межами.

Процедура дослідження виглядає таким чином: піддослідному видається листок з судженнями і пропонується відповісти (щодо кожного судження) “так”, якщо воно відповідає його уявленням про себе як члена даної конкретної групи, або “ні”, якщо воно суперечить його уявленням, і лише у виключних випадках дозволяється відповісти “сумніваюсь”.

Отже, відповіді піддослідних можуть бути розподілені по трьох групах, відповідні ключі до яких дозволяють виявити тенденції по кожній із спряжених пар. При цьому заперечення однієї якості означає визнання якості полярної; кількість відповідей “так” складається з кількістю відповідей “ні” протилежних тенденцій.

В результаті ми отримуємо кількісне вираження кожної з перелічених тенденцій. Для перенесення результатів в межі від +1 до -1 отримане число ділимо на 10. Прийнято вважати, що відповідь “так” має позитивний знак, а відповідь “ні” — негативний. Три-чотири відповіді “сумніваюсь” з окремих тенденцій означають певну нерішучість, астенічність, бажання ухилитись, хоча, за інших умов, це може означати певну вибірковість у поведінці, тактичну гнучкість, стеничність. Тоді ці якості можна верифікувати, аналізуючи їх у сукупності з іншими особистісними якостями.

Можлива і нульова оцінка, якщо суми відповідей “так” і “ні” співпадають. Власне така ситуація може означати, що індивід занурюється у внутрішньоособистісному конфлікті.

Важливу цінність дана методика становить для досліджень членів соціальної групи (в т.ч. класу): для взаємооцінки, для порівняння власних уявлень про самого себе з думкою щодо цього інших, з оцінкою іншими себе та один одного.

Текст опитувальника за методикою О-сортування

1. Критичний до оточуючих товаришів.
2. Виникає тривога, коли в групі починається конфлікт.
3. Схильний слідувати порадам лідера.
4. Не схильний до надто близьких відносин з товаришами.
5. Подобається дружнє ставлення в групі.
6. Схильний до заперечення лідеру.
7. Відчуває симпатії до одного-двох членів групи.
8. Уникає зустрічей і зібрань в групі.
9. Подобається похвала лідера.
10. Незалежний в судженнях і манері поведінки.
11. Готовий стати на чий-небудь бік в суперечці.
12. Схильний керувати товаришами.
13. Радіє спілкуванню з одним-двома друзями.
14. Зовні спокійний при прояві ворожості з боку членів групи.
15. Схильність підтримувати настрій своєї групи.
16. Не надає значення особистим якостям членів групи.
17. Схильний відволікати групу від її цілей.
18. Відчуває задоволення від протиставлення себе лідеру.
19. Хотів би зблизитись з деякими членами групи.
20. Любить бути нейтральним у суперечках.
21. Подобається, коли лідер активний і добре керує.
22. Надає перевагу холоднокровному обговоренню розходжень.
23. Недостатньо стриманий у прояві почуттів.
24. Прагне згуртувати навколо себе однодумців.
25. Незадоволений надто формальними відносинами.
26. Коли звинувачують, губиться і мовчить.
27. Любить погоджуватись з основними напрямками у групі.
28. Прив'язаний до групи в цілому більше, ніж до окремих товаришів.
29. Схильний затягувати і загострювати конфлікт.

30. Прагне бути в центрі уваги.
31. Хотів би бути членом більш вузького угруповання.
32. Схильний до компромісів.
33. Відчуває внутрішній неспокій, коли поведінка лідера непередбачена
34. Боляче ставиться до зауважень товаришів.
35. Може бути підступним і улесливим.
36. Схильний прийняти на себе керівництво в групі.
37. Відвертий в групі.
38. Виникає нервові хвилювання під час групового розходження.
39. Любить, щоб лідер брав на себе відповідальність при плануванні робіт.
40. Не схильний відповідати на прояви дружелюбства.
41. Схильний сердитись на товаришів.
42. Намагається настроювати інших проти лідера.
43. Легко заводить знайомства за межами групи.
44. Старається уникати бути втягненим в суперечку.
45. Легко погоджується з пропозиціями інших членів групи.
46. Чинить опір утворенню угруповань в групі.
47. Насмішливий і іронічний, коли роздратований.
48. Виникає неприязнь до тих, хто намагається виділитись.
49. Надає перевагу меншій, але більш інтимній групі.
50. Намагається не демонструвати своїх істинних почуттів.
51. Стає на бік лідера при групових розходженнях.
52. Ініціативний при встановленні контактів у спілкуванні.
53. Уникає критикувати товаришів.
54. Любить звертатись до лідера частіше, ніж до інших.
55. Не подобається, що відношення в групі надто фамільярні.
56. Любить починати суперечки.
57. Прагне утримати свій високий статус у групі.
58. Схильний вмішуватись в контакти товаришів і порушувати їх.

59. Схильний до сварок, “задиристий”.

60. Схильний виказувати незадоволення лідером.

Ключ

1. Залежність — 3, 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45,51,54.

2. Незалежність — 6, 12, 18,24, 30,36, 42,48,57, 60.

3. Комунікабельність — 5, 7, 13, 19, 25, 31,37, 43,49,52.

4. Некомунікабельність — 4, 10, 16, 22, 28, 34, 40, 46,55,58.

5. Прийняття “боротьби”— 1,11, 17,23,29, 35, 41, 47,56,59’.

6. Уникнення “боротьби” — 2, 8, 14, 20,26,32, 38,44,50,53.

Опитувальник для визначення індексу емпатійності

Емпатія в перекладі з грецької мови означає співпереживання. Більш глибоко це поняття в психології трактується як емоційний відгук, емоційна чуйність людини до переживань іншого, здатність співчувати переживанням іншої особистості, поставити себе на її місце. Співчуття, у свою чергу, спонукає людину до допомоги іншому, формує альтруїстичні мотиви поведінки.

Опитувальник емпатичних тенденцій А. Меграбяна і Н.Епштейна власне і призначений для виявлення здатності людини відчувати емоції, ідентичні тим, які вона спостерігає в іншого, тобто здатності пізнати внутрішній стан іншої людини та бажання їй допомогти.

Інструкція: Опитувальник містить 33 судження. Прочитайте їх уважно і згадайте, як ви реагуєте, що відчуваєте, коли вважаєте, що переживаєте, як зазвичай ведете себе у зазначених ситуаціях, дієте тощо. Якщо переважно так, як вказано в судженнях, то ставте “+”, якщо інакше — знак “-”.

1. Мене охоплює смуток, коли я бачу що хтось незнайомий мені почуває себе самотньо серед людей.

2. Люди перебільшують здатність до сприйняття у тварин, їхню

чутливість.

3. Мені неприємно, коли люди відкрито проявляють свої почуття.
4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони завжди себе жаліють.
5. Я починаю нервувати, коли хто-небудь поруч зі мною нервує.
6. Я вважаю, що плакати від щастя — дурість.
7. Я дуже глибоко переймаюсь проблемами своїх друзів.
8. Іноді пісні про любов зворушують мене.
9. Я дуже хвилююсь, коли повинен повідомити людям неприємну для них новину.
10. На мій настрій сильно впливають оточуючі мене люди.
11. Більшість іноземців, яких я зустрічав (ла), здавались мені холодними і неемоційними.
12. Я би надав перевагу професії, пов'язаній із спілкуванням з людьми.
13. Я не дуже засмучуюсь, якщо мій друг діє непродумано.
14. Я люблю спостерігати як люди приймають подарунки.
15. Самотні люди часто недобррозичливі.
16. Я засмучуюсь, коли бачу людину, яка плаче.
17. Слухаючи деякі пісні, я відчуваю себе щасливим.
18. Коли я читаю який-небудь роман, то я так переживаю, буцімто усе це відбувається насправді.
19. Я дратуюсь, коли бачу, що з кимось погано поведяться.
20. Я можу залишатись спокійним, навіть коли всі навколо мене хвилюються.
21. Якщо мій друг починає обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюсь перевести розмову на іншу тему.
22. Коли я буваю в кіно, мене іноді дивує, як багато людей навколо зітхають і плачуть.
23. Чужий сміх не заражає мене.
24. Коли я приймаю рішення, почуття інших людей, як правило на

нього не впливають.

25. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо всі навколо чимось пригнічені.

26. Мені важко бачити, як люди легко розстроюються через дрібниці.

27. Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин.

28. Деякі смішними виглядають переживання, викликані кіно або книгою.

29. Я дуже засмучуюсь, коли бачу німечних старих людей.

30. Чужі сльози викликають у мене скоріше роздратування, ніж співчуття.

31. Я дуже переживаю, коли дивлюсь фільми.

32. Я часто помічаю, що можу залишитись байдужим до хвилювання навколишніх.

33. Маленькі діти іноді плачуть безпричинно.

Обробка даних: здійснюється шляхом підрахунку кількості відповідей, що співпадають з ключем:

“так” (+) — 1, 5, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 16–19, 25, 26, 27; 29, 31;

“ні” (–) — 2, 3, 4, 6, 11, 13, 15, 20–24, 28, 30, 32, 33.

Індекс емпатійності визначається шляхом ділення загальної кількості співпалих з ключем відповідей на кількість суджень опитувальника (тобто на 33). Чим ближче до 1 прямує кількісний показник індексу, тим вищий рівень емпатії як особистісної риси піддослідного.

Шкала індивідуальних якостей особистості учня

Під час вивчення індивідуальних особливостей учня доцільно в комплексі з діагностичними методиками використовувати шкалу індивідуальних якостей особистості, яка наведена нижче.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СФЕРА		
характеристика	оцінка	характеристика

1	2	3
Мислення		
Творче	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Репродуктивне
Теоретичне	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Емпіричне
Дивергентне	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Конвергентне
Саногенне	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Патогенне
Розумові якості		
Тямущий, кмітливий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Недолугий
Гнучкий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Негнучкий, ригідний
Критичний	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Некритичний
Самостійний	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Несамостійний
Пізнавальні процеси		
Уважний	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Неуважний
Багата уява	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Бідна уява
Хороша пам'ять	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Погана пам'ять
Безпомилкове сприйняття	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Погане впізнання при сприйнятті
Мисленнєві навички		
Добре розвинені навички узагальнення	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Слабо розвинені навички узагальнення
Добре розвинені навички порівняння	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Слабо розвинені навички порівняння
Добре розвинені навички аналізу	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Слабо розвинені навички аналізу
Добре розвинені навички синтезу	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Слабо розвинені навички синтезу
Пізнавальні уміння		
Уміє ставити запитання	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не уміє поставити запитання
Уміє сформулювати проблему	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не уміє сформулювати проблему
Уміє доводити	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не уміє доводити
Уміє робити висновки	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не уміє робити висновки
Уміє застосовувати знання у будь-якій ситуації	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не уміє застосовувати знання у будь-якій ситуації, діє лише за зразком
Уміння вчитися		
Уміння читати, писати, робити записи, конспектувати розвинені	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Уміння читати, писати, робити записи, конспектувати не розвинені
Уміє виділяти головне	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не уміє виділяти головне
Уміє планувати	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не уміє планувати
Розвинений самоконтроль	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Нерозвинений самоконтроль

ОСОБИСТІСНА СФЕРА		
характеристика	оцінка	характеристика
Мотиваційна сфера		
Мотивація учіння розвинена	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Мотивація учіння не розвинена
Мотивація досягнення розвинена	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Мотивація досягнення не розвинена
Мотивація афіліації розвинена	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Мотивація афіліації не розвинена
Конструктивна мотивація конфлікту розвинена	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Деструктивна мотивація конфлікту
Емоційна сфера		
Навички управління своїми почуттями розвинені	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Навички управління своїми почуттями не розвинені
Адекватна самооцінка	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не адекватна самооцінка
Низька тривожність	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Висока тривожність
Вольова сфера		
Рішучий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не рішучий
Наполегливий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Поступливий
Цілеспрямований	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не цілеспрямований
Сміливий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не сміливий, боязливий
Затятий, наполегливий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Упертий
Сфера саморегуляції		
Самокритичний	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не самокритичний
Совісний	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Безсовісний
Сумлінний, обов'язковий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Недбалий, необов'язковий
Здатний контролювати і керувати своїми станами і поведінкою	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не здатний контролювати свої стани і поведінку та керувати ними
Володіє прийомами релаксації	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не володіє прийомами релаксації
Вільний у виборі цілей і засобів життєдіяльності	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не вільний у виборі цілей і засобів життєдіяльності
Предметно-практична сфера		
Розвинені загальні здібності	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не розвинені загальні здібності
Розвинені спеціальні здібності	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не розвинені спеціальні здібності
Розвинені професійні здібності	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не розвинені професійні здібності
Високо розвинена працездатність	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Низька працездатність
ЕКЗИСТЕНЦІЙНА СФЕРА		
характеристика	оцінка	характеристика

Наявність життєвої позиції “принца” (Я “+”, Ти “+”)	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Наявність життєвої позиції “жабки” (зеленої, сірої, коричневої)
Наповненість усвідомленим сенсом життя (як жити, ким бути та ін)	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Невизначеність, неусвідомленість сенсу життя
Справедливий	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Несправедливий
Плідна орієнтація в житті	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Неплідна орієнтація в житті
Здатний “проекувати” себе, своє майбутнє	9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не здатний “проекувати” себе, своє майбутнє

РОЗДІЛ 3

Психодіагностика шкільного колективу

Для вивчення малих груп, до яких належить і шкільний клас, використовують різні психологічні методи. Одним з ефективних методів такого психологічного дослідження колективу традиційно вважається соціометрія.

Термін “соціометрія” утворений з двох латинських коренів: “socius” — товариш, компаньон, співучасник і “metrum” — вимірювання. У створенні методології соціологічних досліджень велика заслуга належить американському соціопсихологу Джекобу Морено. Саме він довів, що розумне використання соціометричних методів дозволяє отримати ґрунтовні теоретичні висновки про процеси функціонування, розвитку груп, досягати значних практичних результатів у комплектуванні групи та формуванні з неї колективу, підвищенні ефективності його діяльності.

Виходячи з практики досліджень, оптимальним прийнято вважати чисельний склад малої групи — 10–20 чоловік. В деяких випадках, коли мова йде про виробничу бригаду, шкільний клас, цю межу збільшують до 40 чоловік. адже, за таких умов методи соціометрії ще спрацьовують.

Для аналізу, інтерпретації результатів соціометрії принципове значення має використання таких дефініцій, як “група членства” та “референтна група”. Перша — охоплює всіх людей, які формально включені до групи, це своєрідна “геометрична”, просторова характеристика угруповання. Друга об’єднує лише тих, хто в сукупності створює “значиме коло спілкування”.

Висвітленню процедури соціометрії має передувати аналіз двох основних понять, які характеризують індивіда як є члена конкретного угруповання. Перше поняття — “статус”, яке означає місце індивіда у системі життєдіяльності групи, в розвитку групових процесів. Статус насамперед визначається провідною функцією члена групи, його

обов'язками перед нею. Він інтегрує в собі одночасно риси, об'єктивно властиві індивіду, і те, як сприймається оточуючими виконання ним своїх функцій. Друге поняття — “соціальна роль індивіда” — залежить від функцій, які виконує індивід як самостійно, так і під примусом групи. Ці функції постійно міняються, змінюється і сприйняття людини оточуючими, зростає або падає її престиж у групі. Отже, соціометричні методи насамперед спрямовані на вивчення соціальних ролей в групах, на вимірювання структури та якості взаємостосунків у групі.

В технічному відношенні соціометрія — це поєднання методики опитування та алгоритмів для спеціальної математичної обробки результатів первинних вимірювань, її сутність полягає у визначенні різноманітних персональних та групових індексів.

Все починається з вибору соціометричного критерію (питання), яке ставиться всім членам групи з метою з'ясування стосунків між ними. Соціометричний критерій повинен:

- 1) націлити суб'єкта обрати або відкинути іншого члена групи на ґрунті запропонованого завдання для спільної діяльності;
- 2) не дозволяти обмежень на вибір або відкидання будь-кого з членів групи;
- 3) бути зрозумілим всім членам групи та цікавим принаймні більшості її членів.

Соціометричні критерії поділяють на комунікативні (“соціометричні тести”) та гностичні (“тести соціальної перцепції”). Комунікативні використовують для того, щоб описати або визначити реальні чи уявні стосунки у групі, з'ясувати, як кожен представник групи бачить своє безпосереднє оточення. Гностичні призначені відтворити уявлення людини про її роль, статус у групі, визначити хто обере її для спільного розв'язання групового завдання, а хто — знехтує нею.

Треба мати на увазі ще одну особливість соціометричних запитань — критерії ранжування. Вони створюють можливість для виявлення

ієрархії у стосунках суб'єкта та членів групи. Наприклад “Покажіть послідовно, з ким би ви хотіли разом...? В першу чергу, в другу чергу, в третю чергу і т. п.”. Щоб визначити достатньо повну картину стосунків у групі, одного соціометричного критерія переважно буває недостатньо. Загалом, кількість критеріїв, що використовуються, залежить від мети дослідження.

Соціометрична процедура, де досліджуваний суб'єкт не обмежений кількістю у виборі партнерів, має назву *непараметричної*. Такий варіант дозволяє виявити емоціональний стан групи, зробити фотографію різноманітних міжособових стосунків у групі тощо. Але школярі, особливо молодші, які схильні до конформізму, в такому випадку можуть виявитись занадто щедрими і вибрати по кожній позиції кожного учня, тобто весь клас. Такий варіант відповіді не принесе ніякого результату. Тому для досліджень стосунків серед школярів краще використовувати параметричну процедуру, яка передбачає обмежену кількість виборів. Обмеженість виборів зменшує вірогідність стихійних реакцій, непродуманих відповідей.

При проведенні соціометричного опитування кожному члену групи пропонують анкету та список групи.

Соціометрична картка починається зі звернення, в якому пояснюється мета опитування та його сенс, дається інформація про те, як заповнювати анкету. Соціометрична картка може бути оформлена таким чином:

Соціометрична картка

Критерії	Прізвища членів групи (не більше трьох)
1. З ким би ти хотів сидіти за однією партою? 2. З ким би ти хотів займатись математикою? 3. З ким би ти хотів піти у туристичний похід? 4.	

Результати опитування попередньо фіксуються в соціоматриці, яка допомагає компактно зібрати первинну інформацію та полегшує її математичну обробку. Матриця являє собою таблицю, у якій по відповідних графах відмічені відповіді членів групи.

Соціоматриця

Хто обирає	Кого обирають						Кількість наданих виборів
	1	2	3	4	5	6	
1. Артемчук				+		+	2
2. Бойко	+		+		+		3
3. Возняк		+				+	2
4. Гнатишин			+		+		2
5. Діброва	+			+		+	3
6. Зайчик							0
Кількість отриманих відповідей	2	1	2	2	2	3	

Соціометричний статус (C_i) відображає ставлення членів групи до кожного її представника.

$$C_i = \text{кількість отриманих } i\text{-м членом виборів} / (N-1),$$

де N — чисельність групи.

Індекс емоційної експансивності (E_i) характеризує, як людина ставиться до оточуючих її членів групи, наскільки вона активна у своїх виборах. Цей індекс розраховують таким чином:

$$E_i = \text{кількість здійснених } i\text{-м членом виборів} / (N-1)$$

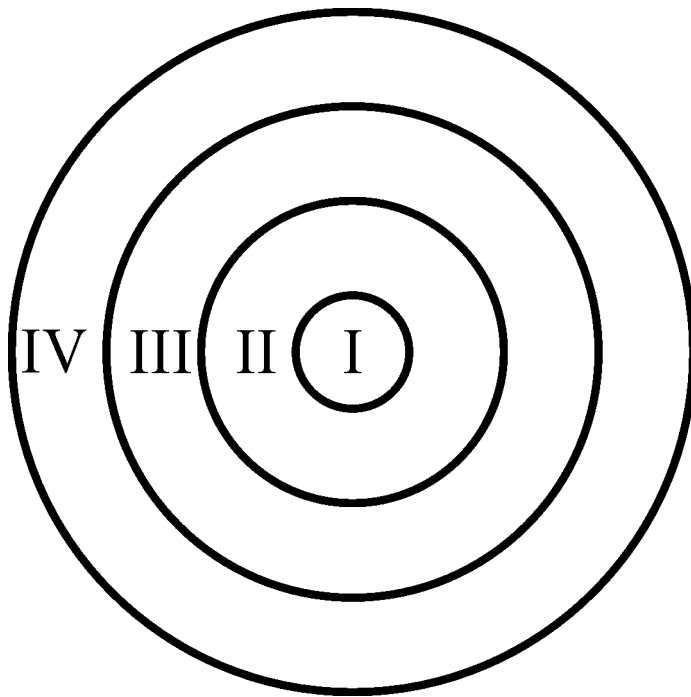
Після того, як ми проведемо дослідження класного колективу за принципами “симпатії-антипатії”, можна скласти соціограму і вирахувати групові індекси.

I — L — лідер, дитина, що має найбільшу кількість виборів;

II — $\langle L \rangle$ — діти, що набрали не менше половини виборів лідера;

III — $\langle L/2 \rangle$ — діти, що набрали менше половини виборів лідера;

IV — ізолянти, діти, що не мають жодного вибору.



Візуальний аналіз соціоматриці вже сам по собі багато свідчить про характер взаємостосунків у групі — як члени колективу обирають один одного, хто має більше виборів, а хто менше.

Рис. 7 Соціограма класу

Зручним способом подання змісту соціоматриці є й інші варіанти соціограм. При їх складанні прийнято використовувати таку символіку:

- > A — позитивний вибір члена групи A;
- - - - -> A — негативний вибір члена групи A;
- A <-----> B — взаємний позитивний вибір членів групи A і B;
- A <-----> B — взаємний негативний вибір членів групи A і B.

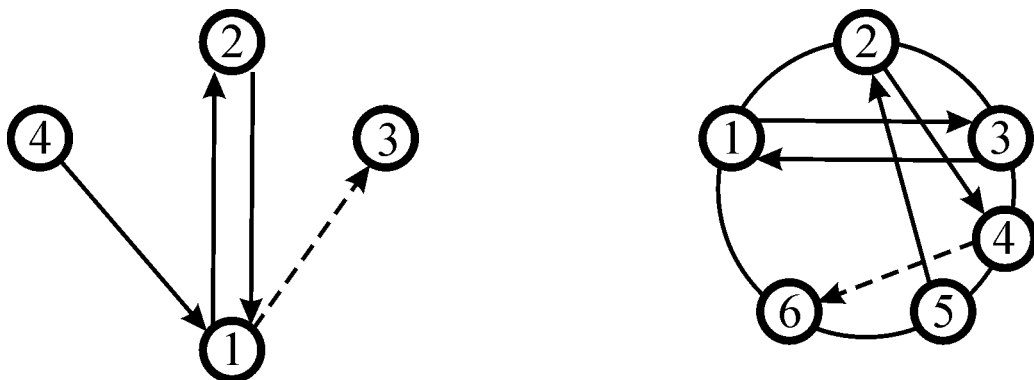


Рис. 8 Варіанти соціограм

Отже, метод соціометрії дозволяє визначити соціометричні індекси, які дають можливість оцінити кількісні характеристики міжособових стосунків. Індекси можна поділити на два класи. **Перший** — це персональні соціометричні індекси; вони свідчать про індивідуальні психологічні якості особистості, які позначаються на стосунках із членами групи. **Другий** клас — групові індекси, що характеризують колектив як цілісну систему.

Наприклад, до найпоширеніших персональних соціометричних індексів належить **індекс ізоляції (II)**:

$$II \text{ (індекс ізоляції)} = IV / (I+II+III+IV)$$

Отже, кількість дітей, які потрапили у IV коло ділять на загальну кількість учнів у класі.

До соціально-інформативних належить також **індекс рівня благополуччя стосунків у групі (ІРБС)**:

$$ІРБС \text{ (рівень благополуччя стосунків)} = (I+II) / (III+IV)$$

Під час проведення соціометричного дослідження можна виявити референтно-метричну структуру класу як соціальної групи. З цією метою діти дають відповідь на серію питань типу “З ким би ти хотів...”. Після цього їм на зворотньому боці анкети пропонують дати параметричну відповідь на питання: “Карточку кого з учнів ви би хотіли подивитись, звичайно, коли він чи вона дозволить?” Обробивши результати відповідей на це питання, можна визначити склад референтної групи в класі. Референтна група — це ті діти, які визначають стиль класного життя, репрезентують, уособлюють ті моральні норми і людські якості, які панують в групі. У психології під референтною групою розуміють також коло значущих для особистості людей, чий погляд і переконання є для неї провідними і з якими вона чи то в безпосередньому контакті, чи то в уявному — співвідносить свої оцінки, дії, вчинки. Зрозуміло, що визначення референтного кола важливе для прогнозу психологічного розвитку дитини, визначення для неї адекватних виховних впливів. Адже

із стародавніх часів поширене міркування: “Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти”.

Наведемо ще одну методику визначення референтів, які знаходяться за межами шкільного класу. Для цього учням пропонується 10 питань-ситуацій (1—А) та перелік людей, що їх оточує (1—Б). Учнім треба вибрати по кожному питанню-ситуації не менше двох осіб у порядку зменшення їх значущості, впливу для них.

Питання-ситуації (1 — А)

1. З ким ви поїдете на екскурсію в незнайоме місто?
2. Ви потрапили у неприємну ситуацію. Кому ви про це розповісте?
3. Ви маєте бажання відсвяткувати свій день народження. Кого ви обов'язково запросите?
4. Чи є у вас людина, з якою ви прагнете проводити більше свого часу?
5. Хто може вказати вам на ваші недоліки, до кого ви більше прислухаєтесь?
6. Ви зустріли людину, яка вам сподобалась. Хто допоможе вам вірно її оцінити?
7. Ви прагнете змінити своє життя. З ким ви про це порадитесь?
8. Хто може бути для вас прикладом у житті?
9. Кому ви б бажали сподобатись більш за все?
10. З ким ви буваєте найбільш відверті?

Люди, що оточують (1 —Б)

1. Батьки (батько, мати).
2. Родичі (дідусь, бабуся, дядько, тітка).
3. Брат, сестра.
4. Дорослий знайомий.
5. Знайомий батьків.
6. Друзі.
7. Найкращий друг (подруга).

8. Компанія, приятелі.
9. Знайома дівчина, знайомий хлопець.
10. Товариші по навчанню, роботі.
11. Товариші по гуртку, секції, студії
12. Історична особа.
13. Відома всім людина.
14. Людина, про яку вам відомо від інших.
15. Літературний персонаж.

Після здійснення учнями вибору, їм пропонують відкласти список 1—Б і за п'ятибальною шкалою (5 — найвищий, 1 — найнижчий) оцінити кожного із обраних. Обробка результатів не є дуже складна. Всі особи, що були обрані конкретним учнем, виписуються на окремий аркуш без повторів, потім їх оцінки вносяться у список і сумуються для кожного з них окремо. Після порівняння результатів 2-3 особи, що набрали найбільшу кількість балів, виписуються окремо у порядку її зменшення. Ці люди і складають референтну групу даного учня.

Можна запропонувати ще один варіант соціометричної методики — “Оцінка товариша”.

Оцінка товариша

Перед початком експерименту учням доцільно розповісти про значення дослідження, пообіцяти повідомити кожному кінцеві результати, залишивши при цьому у таємниці особисті відповіді кожного. Психолог підкреслює, що аркуш з відповідями треба підписати, інакше неможливо буде опрацювати результати.

Після такої інструкції учні починають виконувати завдання.

Інструкція. У класі є близькі для вас люди, яких ви вважаєте своїми друзями; є приятелі, з якими ви часто спілкуєтесь; є люди, з котрими ви не підтримуєте ніяких стосунків, і, нарешті, є такі, до котрих ви ставитесь негативно. Ознайомтесь з усіма пунктами оцінки стосунків. На окремому

аркуші паперу навпроти прізвища кожного з учнів класу проставте номер варіанту оцінки вашого ставлення до нього, обраного з пропонованого переліку:

1. Він найближча для мене людина в класі, я ніколи не хотів би з ним розлучатися.

2. Він не є моїм близьким товаришем, але іноді я запрошую його до себе, проводжу з ним вільний час.

3. Я не товаришую з ним, але він мене цікавить, я хотів би мати з ним ближчі стосунки.

4. З ним я не маю ні ділових, ні особистісних стосунків.

5. Я спілкуюсь з цією людиною тільки у справі, у разі необхідності. Спілкування з ним у вільний час уникаю.

6. Ця людина мені несимпатична.

7. Ця людина мені неприємна, я не хочу мати з нею нічого спільного.

Результати опитування обробляються за такою самою схемою, як і при соціометричному дослідженні. Складається матриця, в яку вписуються прізвища всіх учнів. У кожному рядку у відповідних клітинах проставляють номери пунктів оцінок, які даний учень обрав для своїх однокласників. Після закінчення заповнення матриці обчислюється середній індекс оцінок, отриманих учнем, як середнє арифметичне значення відповідного стовпчика матриці.

Всіх учнів розташовують у відповідності із вирахованими середніми індексами від найменшого до найбільшого. Можна припустити, що учні з найбільшими індексами є у класі ізольовані, а з найменшим — мають переваги. Проте, це не завжди відповідає дійсному стану речей. Наприклад, учень, який для половини класу є “найближчим товаришем”, а для другої — “дуже неприємним” буде мати такий же середній індекс, як і учень, з яким у класі ні в кого немає “ні ділових, ні особистісних стосунків”. Тому корисно провести додаткову процедуру дослідження.

Необхідно знайти “лідерів” за кожним пунктом анкети, тобто учнів,

що мають найбільшу кількість “одиниць”, “двійок”, “трійок”, і т. д. у своєму стовпчику матриці. Лідерів за першим пунктом анкети треба вважати “зірками” колективу, а лідерів за сьомим пунктом — “ізолюваними”, “нехтуваними”, “білими воронами”.

На підставі цього дослідження психолог отримує інформацію про **реально існуючі** (а не бажані) стосунки між однокласниками, як то буває при використанні соціометрії.

Про що свідчать результати соціометрії? Кількість виборів, що отримав кожен учень, характеризує його стан у системі міжособистісних стосунків, тобто свідчить про його соціометричний статус. Для його визначення достатньо розрахувати коефіцієнт

$$St = \sum R / (N-1),$$

де $\sum R$ — сума виборів, що отримав школяр, а N — кількість членів групи, що брали участь в експерименті. Порівняння соціометричних статусів учнів вказує на їхнє місце у структурі класу. Учні, що мають коефіцієнт St значно вище середнього (в 2 і більше рази) отримують назву “соціометричних зірок”. Ті, хто взагалі не був обраний, ким знехтували, потребує підвищеної уваги психолога та педагогів.

Важливою проблемою є встановлення мотивів, що обумовлюють вибір учнів. Виявити їх допоможе методика, яка наводиться нижче.

Вибір однокласників

Кожному учню пропонується оцінити своїх товаришів на предмет наявності у них таких якостей: відвертий, добрий, веселий, сміливий, знаючий, чуйний, витриманий, правдивий, сильний, охайний (можуть бути інші якості і в іншій кількості). Мінімальна оцінка — 1 бал, максимальна — 7 балів. Далі психолог пропонує учням уявити, що клас передбачається розформувати і тому кожен повинен обрати п'ятьох однокласників, з якими він хотів би обов'язково вчитися і надалі, і п'ятьох осіб, з якими, у випадку необхідності, міг би і розлучитися. І в першому, і в другому

випадку необхідно відзначити порядок вибору (в першу чергу, в другу, в третю і т. п.).

Як обробити отримані результати, покажемо на прикладі, для простоти і зручності пояснення обмежившись чотирма довільно вибраними якостями: веселий, стриманий, чуйний, акуратний. Занесемо дані в таблицю.(Табл. 4).

Таблиця 4

Прізвища учнів	Веселий	Стриманий	Чуйний	Акуратний
“+”				
Артемчук	6	6	6	7
Бойко	7	3	7	7
Возняк	6	2	7	7
Гнатишин	5	4	7	7
Діброва	6	5	6	6
М	6	4	6,6	6,8
“-”				
Зайчик	2	3	5	7
Войтенко	4	2	5	7
Гончарук	3	4	2	7
Антонюк	1	2	4	6
Дубов	4	2	1	5
Р	2,8	2,6	3,4	6,4
К	0,37	—	0,32	0,03

П’ять прізвищ зверху — це “позитивні” вибори (ті учні, з якими учень хотів би залишитись в одному класі), нижні п’ять — “негативні”. М— це середнє арифметичне вираженості відповідної якості у позитивних виборах, Р— у негативних. Далі відбираємо групи якостей, які мають $M \geq 5$ (в нашому випадку — веселість, чуйність, акуратність). Тут високі оцінки можуть свідчити про важливість цих якостей у мотивації вибору. Щоб перевірити це припущення, необхідно вирахувати **коефіцієнт “обумовленої сили мотиву” (К):**

$$K = (M - P) / (M + P)$$

Провідними мотивами вибору (тобто причинами, з яких учень надає перевагу одним і нехтує іншими) необхідно рахувати ті якості, що мають більш високий коефіцієнт.

Наведені методики дозволяють психологу та педагогам з'ясувати “соціометричну картину” класу і зрозуміти, чому одні учні потрапляють до розряду “зірок”, а інші — у число “ізолюваних”. Проте з цих даних, ще не можна зробити висновок про благополуччя стосунків у колективі. Поряд з оцінкою реального місця кожного школяра у класі необхідна оцінка ступеню його задоволеності своїм становищем, адже від цього залежать його успішність, психічний стан, реальна поведінка тощо. Незадоволеність у спілкуванні — головна причина того, що діти-ізолянти, не користуючись симпатіями однокласників, починають шукати задоволення цієї потреби у стосунках з приятелями за межами школи, які часто-густо є правопорушниками.

Задоволеність у спілкуванні залежить також від **рівня адекватності усвідомлення дитиною своїх стосунків з однокласниками**. Якщо за критерій усвідомленості взяти співпадіння реальних виборів школяра його однолітками з очікуваними їм самим виборами, то для експериментального дослідження рівня адекватності цього усвідомлення може бути використана наступна методика.

Вгадай вибір

По суті це дослідження є своєрідним продовженням соціометричної методики. Так, після того, як буде здійснений соціометричний вибір, слід запропонувати учню назвати всіх тих, хто, на його думку, повинен обрати його. Результати вносяться в ту саму соціометричну таблицю, яка складалась для аналізу реальних виборів. Але в даному випадку відрізняється буде заповнення клітинок, в яких буде тепер по дві цифри — одним кольором фіксуємо цифру реальних виборів, іншим — очікуваних.

Кількісним показником ступеню усвідомленості свого становища у

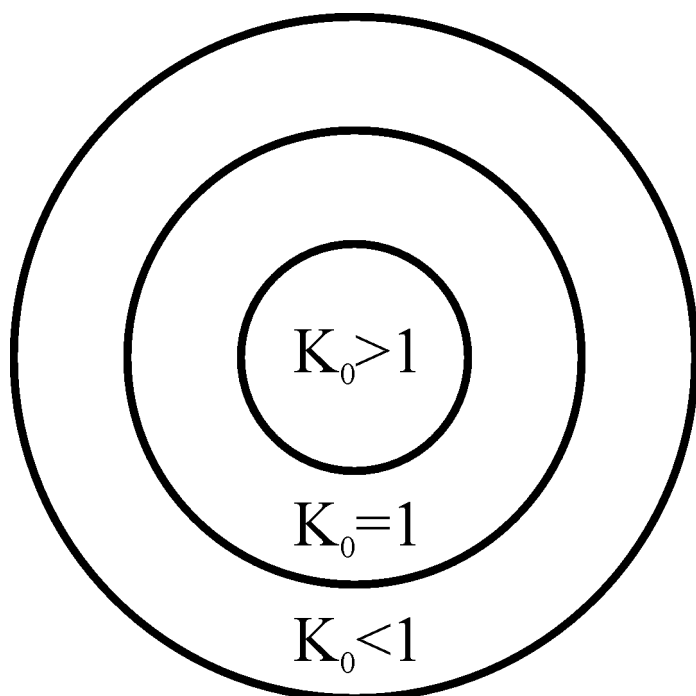
системі міжособистісних стосунків можна вважати **коефіцієнт усвідомленості (K_{yc})**:

$$K_{yc} = R_o / R_x,$$

де R_o — кількість підтверджених сподівань,

R_x — загальне число передбачених виборів,

Далі викреслюємо три концентричні кола і всі учні класу розподіляються по них таким чином:



$K_0 > 1$ — число виборів більше очікуваного;

$K_0 = 1$ — число виборів співпадає з очікуваним;

$K_0 < 1$ — число виборів менше, ніж очікував отримувати.

Рис. 9

Важливішим фактором, свідченням ступеню задоволеності спілкуванням є **показник взаємності виборів**. Для учня важливо не тільки те, скільки однокласників ставиться до нього із симпатією (кількість отриманих ним виборів), але й те, хто саме з товаришів віддає йому перевагу: ті, з ким приємно йому самому (ті, кого він сам обрав би), або ж ті, до кого він ставиться досить байдуже (кого він не обрав би).

Для індивідуальної оцінки взаємності виборів обчислюють **коефіцієнт задоволеності спілкуванням (K_{zc})**, %:

$$K_{zc} = n / N \times 100,$$

де n — кількість учнів, що вибрав учень в ході експерименту,

N — кількість однокласників, з якими він мав взаємні вибори.

Отже, коефіцієнт задоволеності відображає емоційне благополуччя учня в колективі. Чим він вище, тим впевненіше відчуває себе дитина, тим менше у неї підстав шукати собі друзів за межами класу.

Важливим показником міжособистісних стосунків та рівня розвитку колективу є **згуртованість групи**. У психодіагностиці показником згуртованості групи вважається **ціннісно-орієнтаційна єдність (ЦОЄ)**, тобто ступінь збігу думок, оцінок, установок та позицій групи стосовно об'єктів (мети діяльності, осіб, подій, ідей), найбільш значущих для даного колективу. Визначити ЦОЄ можна за допомогою такої методики.

Методика для визначення ЦОЄ

Учням пропонується анкета, в якій кожні п'ять питань характеризують різні якості — ставлення до навчання (1,6, 16, 18, 25), стиль поведінки і діяльності (3, 7, 9, 12, 27), знання (2, 5, 14, 21, 32), розум (4, 20, 30, 24, 34), навчально-організаційні вміння (8, 13, 15, 22, 26), ставлення до товаришів (11, 17, 23, 29, 33), ставлення до себе (10, 19, 28, 31, 35). Школярі повинні вибрати з перелічених якостей тільки 5 тих, які, на їх думку, необхідні і найбільш важливі для успішного виконання спільної навчальної роботи.

Якості особистості

1. Дисциплінованість.
2. Ерудованість.
3. Почуття суспільного обов'язку.
4. Кмітливість.
5. Начитаність.
6. Працелюбність.
7. Ідейна переконаність.
8. Уміння контролювати роботу.
9. Моральна вихованість.

10. Самокритичність.
11. Чуйність.
12. Громадська активність.
13. Уміння планувати роботу.
14. Допитливість.
15. Уміння працювати з книгою.
16. Цілеспрямованість.
17. Колективізм.
18. Старанність.
19. Вимогливість до себе.
20. Критичність.
21. Духовне багатство.
22. Уміння пояснити завдання.
23. Чесність.
24. Ініціативність.
25. Пильність.
26. Відповідальність.
27. Принциповість.
28. Самостійність.
29. Товариськість.
30. Розсудливість.
31. Скромність.
32. Обізнаність.
33. Справедливість.
34. Оригінальність.
35. Впевненість у собі.

Обробка отриманих результатів здійснюється за допомогою матриці:

Прізвище учня	Якості особистості															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		32	33	34	35
1. Антонюк		+				+			+				+		+	

2.Бойко			+			+		+			+			+		
3. Войтенко	+				+					+			+	+		
4. Гончарук						+		+			+		+			+
5. Дубов			+				+		+		+				+	
Сума виборів	1	1	2	0	1	3	1	2	2	1	3	0	3	2	2	1

У кожному рядку, навпроти прізвища учня, відмічаються ті 5 номерів (якостей), які він вибрав. Потім у стовпчиках підраховується кількість виборів кожної якості. Коефіцієнт, який характеризує ступінь ціннісно-орієнтаційної єдності учнів класу розраховується за такою формулою:

$$Зцое = (n-m) / N,$$

де n середнє число виборів, які припадають на одну з п'яти якостей особистості, яка отримала максимальну кількість виборів;

m — середнє число виборів, які припадають на одну з п'яти якостей особистості, що отримала мінімальну кількість виборів;

N — кількість учнів, що брали участь в експерименті. Іноді користуються спрощеною формулою:

$$Зцое = (1,4n-N) / 6N$$

де n — сума виборів, які припадають на п'ять якостей особистості, які отримали найбільшу кількість виборів;

N — число учнів, що брали участь в експерименті.

Якщо найбільш вагомї якості належать до однієї сфери, то це означає, що учні пов'язують успішність своєї спільної діяльності саме з цією сферою. $Зцое \geq 0,5$ — вважається високим показником і свідчить про те, що клас можна вважати згуртованим колективом. Якщо $0,3 \leq Зцое < 0,5$, то клас є проміжний за рівнем розвитку ЦОЄ і, нарешті, $Зцое < 0,3$ свідчить про недостатній розвиток ЦОЄ і такий клас являє собою дифузну незгуртовану структуру.

Пропонуємо ще одну методику “Скільки людей — стільки думок”, за

допомогою якої можна визначити рівень ЦОЄ класу.

Методика “Скільки людей — стільки думок”

Інструкція.

Старшокласникам дається така установка: “Зараз я запропоную відомі прислів’я та приказки. Вони були складені у давнину. Тепер умови життя змінилися і це природньо. Тому деякі твердження можуть здатися вам невірними. Добре поміркуйте над кожним прислів’ям чи приказкою, пронумерованим у переліку і поставте навпроти кожного номера знак “+”, якщо ви погоджуєтесь і знак “-”, якщо не згодні з висловленим змістом”.

Перелік прислів’їв та приказок

1. В доброго хазяїна і соломинка не пропаде.
2. Не те добро, що припасеш, а те, що наживеш.
3. Моя хата скраю, я нічого не знаю.
4. Не можна в двері — я в квартиру.
5. Не дай Бог з хлопа пана.
6. Поки сонце зійде, роса очі виїсть.
7. Горбатого могила не виправить.
8. Дають — бери, б’ють — тікай.
9. Дружба дружбою, служба службою.
10. Дружба і гроші несумісні.
11. Друзі пізнаються в біді.
12. Не той друг, що маже, а той, що правду скаже.
13. Не все те золото, що блищить.
14. Краще синиця в жмені, ніж журавель в небі.
15. Не в грошах щастя.
16. Своя сорочка ближче до тіла.
- 17.3 ким поведешся — від того наберешся.
18. Скажи, хто твій друг, і я скажу — хто ти.
19. Яке коріння, таке і насіння.

20. Замок вішають не від злодіїв, а від чесних людей.
21. Паршиве ягня цілу череду запаскудить.
22. Кінь воліві не товариш.
23. Як бідному женитися — йому ніч мала.
24. Нема лиха без добра.
25. Краще битись, як орел, ніж жити, як заєць.
26. Нема долі, не треба волі.
27. Шила в мішку не сховаєш утишку.
28. Від трудів праведних не наживеш палат камінних.
29. Робота не ведмідь, до лісу не втече.
30. Хоч горшком назви, але в піч не став.
31. Порожній горнець дзвенить, а повний — мовчить.
32. Не пхай свого писка до чужої миски.
33. Кому таланить, той влучає, не цілячись.
34. Хочеш позбутися друга — позич йому гроші.
35. Не турбуйся про завтра: невідомо, що може трапитись сьогодні.
36. Ліктями можна пробити дорогу, але далеко не зайдеш.
37. Чоловіки більше зробили б, якби жінки менше говорили.

Відповіді учнів заносяться у таблицю. У рядок "Всього" записуємо максимальне число співпадіння думок учнів про справедливість кожного прислів'я та приказки. Припустимо, з 30 учнів по першому прислів'ю 12 чоловік відповіли "так", а 18 "ні", то підсумковий результат буде дорівнювати 18.

Показником ЦОЄ є ступінь співпадання оцінок, які дають учні класу різним твердженням. Він високий, коли у кожній колонці таблиці значення чисел близькі до максимально можливого (кількість учнів, що брали участь у експерименті).

Учні	Номери приказок та прислів'їв										Сума
	1	2	3	4	5	6	...	35	36	37	
1. Антонюк	+	+			+	+	...	+	+		
2. Бойко			+		+	+	...	+		+	
3. Войтенко	+				+		...	+		+	
4.....							...				
Всього (К)							...				
у %							...				

Для визначення рівня ЦОЄ треба вирахувати процент співпадіння думок по кожному прислів'ю за формулою:

$$Зцоє = K / N \times 100$$

де N — кількість учнів — учасників експерименту;

K — кількість співпавших думок з даного твердження (з рядка “Всього”).

Потім всі ці значення з останнього рядка таблиці сумуються і діляться на кількість приказок та прислів'їв (в нашому випадку 37). Отримуємо показник ЦОЄ. Коли Зцоє — 50% — дуже низький рівень згуртованості. Коли 100% — уже високий рівень згуртованості.

Групова згуртованість — важливий параметр, який характеризує ступінь інтеграції групи, її об'єднаність в єдиний організм; її можна визначити не тільки шляхом розрахунків відповідних соціометричних індексів, але й за допомогою **методики (опитувальника) Сишора**, яка складається з п'яти запитань з декількома варіантами відповідей на кожне з них. Відповіді ці кодуються у балах згідно приведеним у дужках значенням (максимальна сума балів — 19, мінімальна — 5). У процесі проведення опитування учнів інформувати їх про “вагу” пропонуваніх варіантів відповідей у балах не потрібно.

I. Як ви оцінили б свою приналежність до групи?

1. Відчуваю себе часткою колективу (5).
2. Беру участь у більшості видів діяльності (4).
3. Беру участь в одних видах діяльності і не беру участі в інших (3).

4. Не відчуваю себе членом групи (2).
5. Живу та існую окремо від неї (1).
6. Не знаю, важко сказати (1).

II. Чи перейшли б ви до іншої групи, якщо у вас була б така можливість (без зміни інших умов)?

1. Так, дуже хотів би перейти (1).
2. Швидше перейшов би, ніж залишився (2)
3. Не бачу ніякої різниці (3).
4. Швидше всього залишився б у своїй групі (4).
5. Дуже хотів би залишитись у своїй групі (5).
6. Не знаю, важко сказати (1).

III. Які взаємостосунки між членами вашої групи?

1. Кращі, ніж у більшості інших класів (3)
2. Приблизно такі ж, як у більшості класів (2).
3. Гірші, ніж у більшості класів (1).
4. Не знаю (1).

IV. Які у вас взаємостосунки з вчителями?

1. Кращі, ніж у більшості інших класів (3).
2. Приблизно такі ж, як у більшості класів (2).
3. Гірші, ніж у більшості класів (1).
4. Не знаю (і).

V. Яке ставлення до справи (навчання) у вашому класі?

1. Краще, ніж у більшості класів (3).
2. Приблизно таке ж, як у більшості класів (2).
3. Гірше, ніж у більшості класів (1).
4. Не знаю (1).

Індекс групової згуртованості Сисора (I^{CSH}) розраховується за формулою:

$$I^{CSH} = \sum B / 5n,$$

де ΣB — сума балів, що набрали всі учасники опитування, а n — кількість учнів, що брали участь в експерименті. Чим вище індекс Сисшора, тим згуртованіший клас.

Ще одним показником розвитку колективу є **емоційна ідентифікація**, тобто ототожнення себе з іншими членами групи, співпереживання з ними при успіхах та невдачах, емоційна теплота. Вищий рівень її прояву — дійова емоційна ідентифікація, тобто таке ототожнення, коли переживання одного члена групи сприймається іншими як мотив діяльності, спрямований одночасно і на досягнення групової мети, і на припинення негативного впливу фрустрації (пригніченого напруження, відчаю, збентеженості).

Виявити наявність або відсутність в класі дійової **групової емоційної ідентифікації (ДГЕІ)** можна з допомогою методики. “Урок повторення”.

Урок повторення

Вчитель на уроці сповіщає дітей, що сьогоднішній день присвячений повторенню вивченого матеріалу. Але проходити він буде не так як завжди. Питання будуть ставитися не кожному учневі, а кожному ряду учнів за партами. Весь ряд може зібратися і разом обговорювати питання, шукати правильну відповідь упродовж певного часу (1 — 2 хв. залежно від складності питання). Після цього буде відповідати один учень за вибором учителя. Він повинен дати точну і обґрунтовану відповідь, за яку йому виставляється оцінка. А відтак в обговоренні, пошуку і засвоєнні правильної відповіді мають брати участь всі. В кінці опитування кожному учню у журнал і щоденник буде виставлена середня оцінка його ряду з усіх питань.

Після кількох серій запитань вчитель зауважує, що в деяких школярів за цю тему в журналі мало оцінок (або декому він хоче їх виправити). Тому зараз, після колективного обговорення, він буде

опитувати конкретних учнів і ставити їм оцінки додатково. Далі називається прізвище учня і після цього ряду ставиться питання. Ця процедура повторюється декілька разів.

Обробка результату полягає у порівнянні поведінки учнів у **першому і другому** варіантах опитування. Коли великої різниці в поведінці нема (учні і у другому випадку активно готують до відповіді названого школяра), то це свідчить про їх співчуття до нього і характеризує високий рівень ДГЕІ. Коли цього не сталося і при другому варіанті оцінювання учні пасивні відносно участі у підготовці свого товариша до відповіді, то це свідчить про емоційну відчуженість у колективі.

Одним з важливих параметрів, що характеризує стосунки між людьми, є **психологічна близькість**. Ступінь її різна для різних людей із звичного кола спілкування. Визначити ступінь психологічної близькості можна з допомогою модифікованої методики “Дистанції симпатій” Д.Фелдса.

“Дистанції симпатій”

Інструкція.

Запропонуйте юнакам та дівчатам виписати у стовпчик людей, з якими вони постійно спілкувались на протязі останніх кількох місяців. Після їм пропонується оцінити свою психологічну близькість з цими людьми за допомогою шкали, яку для зручності виконання завдання краще виписати на дошці. Шкала має 11 ступенів, які відображають близькість з людьми у порядку її зменшення:

1. Він міг би бути моїм найкращим другом.
2. Я не бачу різниці між ним і близькими мені людьми.
3. Я міг би відкрити йому свою душу.
4. Я міг би проводити з ним свій вільний час.
5. Я міг би провести з ним свою відпустку (канікули).

6. Я міг би запросити його до себе в гості.
7. Я не став би обговорювати з ним важливих проблем.
8. Я не доручив би йому виконання важливих завдань.
9. Я б звільнився, коли б мені довелося з ним разом працювати.
10. Я б не пускав його на люди.
11. Я б заборонив йому мати дітей.

Емоційна ідентифікація є важливою характеристикою групи, але можливі ситуації, коли учень може розчинитися у колективі, втратити власне “Я”, цілком підкоряючись нормам і правилам свого класу, У зв’язку з цим необхідно звернути увагу на таку характеристику колективу як **колективістське самовизначення**. Воно проявляється у тому, що член колективу дотримується його ідеалів, але протидіє у конфліктній ситуації груповому тиску. Явище колективістського самовизначення протилежне **конформізму** (підкоренню груповому тиску) та **нонконформізму** (“бунтарству”). У групі, де існує колективістське самовизначення, вплив навіювання на особистість менший ніж у дифузному співтоваристві. Для колективіста основною лінією поведінки є свідома вірність ідеалам колективу, його меті та ціннісним орієнтаціям, а не кон’юктурна миттєва орієнтація на певних осіб, що займають значне місце у групі.

У зв’язку з цим пропонуємо методичку “У кожного Павла своя правда”, що допомагає визначити наявність чи відсутність у класі колективістського самовизначення.

“У кожного Павла своя правда”

З учнями спочатку проводять експеримент за методикою “Скільки людей — стільки думок”. Результати оцінок прислів’їв та приказок повідомляють учням і психолог пропонує школярам обґрунтувати своє рішення стосовно тих тверджень, де думки більшості із них співпали. “Зіткнення” школярів, які по-різному оцінили прислів’я, дозволяє психологу перевести у диспут про ставлення до моральних цінностей

суспільства.

Через кілька тижнів психолог повідомляє учнів, що більшість членів групи під впливом обговорення змінили свою оцінку прислів'їв та приказок. І тому він пропонує ще раз провести оцінювання цих тверджень. Але цього разу процедура опитування проводиться інакше, за новою інструкцією.

Інструкція.

Виготовляємо аркуші з переліком прислів'їв та приказок. Але тепер проти кожної з них проставляємо певну кількість плюсів і мінусів. При цьому з 10 приказок, з якими всі (або майже всі) учні були згодні, психолог сам ставить більше мінусів, і, навпаки, проти тих тверджень, з якими більшість школярів були не згодні, ставить плюси. Таким чином, у цьому переліку виставляються навмисно спотворені оцінки, що вступають у протиріччя із дійсними результатами першого опитування і думками учнів. Тобто, створюємо так званий **тиск підставної групи**. Решта 27 відповідей збігаються із результатами першого опитування та диспуту.

Психолог пропонує ці аркуші індивідуально кожному з учнів, аби вони знаками “+” або “-” висловили свою думку поруч з висловленою.

Наприклад:

“Моя хата скраю, я нічого не знаю” +++++- -++

“Краще битись, як орел, ніж жити, як заєць” - -++++- -

“Не турбуйся про завтра — невідомо, що може трапитись сьогодні” + +
++-+++ і т. д.

Далі учень, що працює з аркушем, повинен проставити свої оцінки справедливості перелічених тверджень.

Порівняння результатів останнього оцінювання справедливості народної мудрості з підсумками першого опитування та диспуту дозволяє встановити наявність або відсутність колективістського самовизначення серед учнів класу. Якщо, не враховуючи “тиск” (спотворену думку однокласників), школярі не піддаються в цій ситуації викривленій думці

членів колективу, вирішальним для них є не “тиск” групи, а дотримання ідеалів, моральних цінностей, коли вони виявляються здатними захистити власні інтереси і установки, то можна вести мову про колективістське самовизначення у класі. У іншому випадку у класі панує конформізм — пристосування, безпринципність, відсутність власної позиції у вирішенні різних питань.

Інтегративною характеристикою колективу є **еталонність** у сприйнятті членів групи, тобто переконаність у тому, що їх колектив досконалий, близький до ідеалу. Іншими словами, еталонність — це вираження задоволеності своєю групою. Чим вищий показник еталонності, тим вищий рівень розвитку колективу.

“Ідеальний клас”

Методика дозволяє виявити **еталонність** класного колективу у сприйнятті окремих школярів. Психолог повинен підібрати приблизно 30 позитивних якостей, що характеризують клас як групу загалом (дружний, згуртований, цілеспрямований, вольовий і т. п.). Після цього він пропонує учням проранжувати ці якості для еталонного, ідеального на їхній погляд класу. У цьому випадку кожна якість повинна отримати свій номер у порядку зменшення її значення для характеристики еталонного класу. Через деякий час (2 – 3 дні) психолог пропонує здійснити ту саму процедуру ранжування 30 якостей вже для того класу, де вони вчаться.

Якості	Ранг для ідеального класу	Ранг для свого класу	Різниця рангів d	d ²
1. Дружний	3	1	2	4
2. Згуртований	1	9	-8	64

3. Цілеспрямований	2	2	0	0
4.

На основі проранжованих якостей для ідеального та реального класів вираховується **коефіцієнт кореляції** за формулою:

$$r = 1 - 6\sum d^2 / (n(n^2 - 1))$$

Зміст коефіцієнта кореляції можна визначити, виходячи з такої закономірності: $0 \leq r \leq 0,3$ — слабкий зв'язок; $0,3 < r \leq 0,5$ — позакономірний зв'язок; $0,5 < r \leq 0,7$ — значний зв'язок; $0,7 < r \leq 0,9$ — сильний зв'язок; $-1 \leq r < 0$ — протилежний (зворотній) зв'язок; $0,9 < r \leq 1$ дуже сильний зв'язок.

Таким чином, чим ближче коефіцієнт кореляції до одиниці, тим тісніший зв'язок між еталонним і реальним класом, тим ближче до ідеального учень оцінює свій клас.

Методика “Наші стосунки” допоможе з'ясувати **ступінь задоволеності** учнів різними аспектами життя класного колективу.

“Наші стосунки”

Інструкція.

Психолог пропонує учням ознайомитись з 6 твердженнями. Потрібно записати номер того судження, яке найбільше вам імпонує. Всього проводиться три серії опитування, яке здійснюється анонімно.

I серія

1. Наш клас дуже дружний і згуртований.
2. Наш клас дружний.
3. В нашому класі немає сварок, але кожен живе сам по собі.
4. В нашому класі іноді бувають сварки, але конфліктним його назвати не можна.
5. Наш клас недружний, часто-густо виникають сварки.

6. Наш клас надзвичайно недружний. Важко вчитися у такому класі.

II серія

1. В нашому класі прийнято нести відповідальність один за одного. Всі ми разом боремося з своїми недоліками.

2. В нашому класі недоліки у поведінці та погані вчинки непокоять більшість учнів.

3. В нашому класі винні в порушенні дисципліни та ледарі обговорюються тільки на рівні формальних структур (староста, збори класу...).

4. Наш клас взагалі не звертає уваги на порушників дисципліни та ледащих. За свої провини вони відповідають самі тільки перед директором, завучами, класним керівником, вчителями.

5. Ми прагнемо “не виносити сміття з хати”, тобто робити так, щоб про наші провини якомога менше знали вчителі, керівництво школи.

6. В нашому класі кожен поводить себе так, як йому заманеться. Ми не звертаємо особливої уваги ні одне на одного, ні на вимоги вчителів.

III серія

1. У нашому класі прийнято допомагати один одному без нагадувань зі сторони.

2. У нашому класі допомогу надають тільки своїм друзям.

3. У нашому класі допомагають тільки в тому випадку, коли сам про це попросиш.

4. У нашому класі допомога надається тільки тоді, коли примушує вчитель.

5. В нашому класі не прийнято допомагати один одному.

6. В нашому класі відмовляються допомагати один одному.

Кожна з трьох серій питань спрямована на виявлення різних сфер стосунків між учнями в класі: I серія — взаємоприйняття один одного (дружба, згуртованість, або навпаки, конфліктність); II серія —

взаємовідповідальність (або безвідповідальність); III серія — взаємодопомога (або її відсутність). Для кількісної оцінки ступеню задоволеності учнів взаємостосунками, що склалися в класі, для кожної серії розраховується середній індекс за такою формулою:

$$I = \sum Mi / n$$

де Mi — номер судження з даної серії, що обрав i — й учень;

n — кількість школярів у класі, що прийняли участь в опитуванні.

Зрозуміло, що $1 \leq I \leq 6$. Чим ближче I до 6, тим вищий рівень задоволеності учнів стосунками в колективі. Підсумувавши всі три індекси і поділивши їх на три, отримаємо **загальний коефіцієнт задоволеності**. Коли він наближається до 6, то це свідчить про переконаність учнів у тому, що їх клас близький до еталонного зразка.

Психологічний клімат на емоційному рівні відображає систему взаємостосунків, що склалися у колективі. Психологічний клімат формується за рахунок **“психологічної атмосфери”** — групового емоційного стану, який має місце упродовж нетривалого проміжку часу і формується ситуативним емоційним станом колективу.

Для загальної характеристики психологічного клімату колективу доцільно скористатися **картою-схемою А. Н. Лутошкіна**. У ній на лівій половині аркуша вміщені ті якості колективу, що сприяють позитивному психологічному клімату, а у правій — якості колективу, де панує несприятливий клімат. Ступінь прояву тих чи інших якостей визначається за допомогою семибальної шкали (від + 3 до - 3).

Використовуючи схему, потрібно прочитати спочатку речення зліва, потім справа і після цього знаком “+” відмітити ту оцінку, яка найбільше відповідає істині. Оцінки мають таке значення:

+3 — властивість, вказана зліва, має місце в колективі завжди;

+2 — властивість має місце в більшості випадків;

+ 1 — властивість має місце досить часто;

0 — і ця властивість, і протилежна мають місце однаково часто, або

проявляються неясно;

– 1 — досить часто має місце, протилежна властивість, що вказана справа;

– 2 — ця властивість має місце у більшості випадків;

– 3 — ця властивість має місце завжди.

Щоб уявити загальну картину психологічного клімату колективу, необхідно додати всі позитивні та негативні бали. Отриманий результат (сума) є умовною характеристикою сприятливості психологічного клімату.

Позитивні особливості	+3 +2 +1 0 -1 -2 -3	Негативні особливості
Переважає бадьорий та життєрадісний настрій		Переважає пригнічений настрій, песимістичний тон
Переважає доброзичливість у взаємостосунках, взаємні симпатії		Переважає конфліктність у стосунках, агресивність, антипатії
У стосунках між угрупованнями в колективі взаємне розуміння		Угруповання конфліктують між собою
Членам колективу подобається бути разом, брати участь у спільних справах, разом проводити вільний час		Члени колективу байдужі до тісного спілкування, негативно ставляться до спільної діяльності
Успіхи чи невдачі членів колективу викликають співпереживання, участь усіх членів групи		Успіхи чи невдачі членів колективу залишають байдужими, а іноді викликають заздрість чи зловтішність
Переважає підтримка, критика та зауваження висловлюються з добрими намірами		Критичні зауваження мають характер явних чи прихованих випадів
Члени колективу з повагою ставляться до думок товаришів		У колективі кожен вважає свою думку вирішальною і нехтує думками товаришів
У важкі для колективу хвилини відбувається емоційне єднання за принципом “Один за всіх, всі за одного”		У тяжких випадках у колективі панує розгубленість, виникають сварки, взаємні звинувачення
Досягнення або невдачі колективу сприймаються усіма як власні		Досягнення або невдачі всього колективу не знаходять відгук у його членів

Колектив проявляє активність, сповнений енергії		Колектив не проявляє активності, інертний у діяльності
У колективі швидко знаходить відгук потреба зробити корисну справу		Колектив неможливо згуртувати на корисну справу, кожен зайнятий тільки собою
У колективі існує справедливе ставлення до своїх членів, у ньому підтримують немічних, кволих, виступають на їх захист		Колектив ділиться на “привілейованих” та “нехтувальних”, в ньому з презирством ставляться до слабких, насміхаються над ними
Члени колективу пишаються своїми досягненнями, тим, що їх відзначає керівництво		Заохочення та похвалу колективу сприймають байдуже

Можлива і спрощена оцінка психологічного стану класу через *періодичний замір емоційного стану* за допомогою **методики кольору**. Згідно з цією методикою учням пропонується визначити колір, з яким у них асоціюється перебування у колективі.

З цією метою використовують такі кольори:

- * червоний — настрій захоплюючий;
- * оранжевий (жовтогарячий) — радісний;
- * жовтий — світлий, приємний;;
- * зелений — спокійний, урівноважений;
- * фіолетовий — напружений, стурбований, збентежений;
- * чорний — тужливий, зневірений у власних силах.

Заміряти **психологічну атмосферу** у групі, тобто динамічну складову психологічного клімату можна за допомогою нескладної вербальної методики парних слів. Вона складається з дев’яти протилежних за значенням пар слів, що характеризують колектив.

Учень, що бере участь у дослідженні, повинен поставити знак “+” над рисою між кожною з пар, при цьому рисочки, що утворюють “дистанцію” між парами, кодуються за дев’ятибальною системою зліва направо за схемою:

987654321_____

Дружелюбність _____ Ворожість

Згідливість _____ Незгідливість

Задоволеність _____ Незадоволеність

Захопленість _____ Байдужість

Продуктивність _____ Непродуктивність

Теплота _____ Холодність

Співробітництво _____ Відсутність співробітництва

Взаємна підтримка _____ Недоброзичливість

Зацікавленість _____ Нудьга

Успішність _____ Неуспішність

Чим вищий загальний сумарний бал, тим краща психологічна атмосфера у групі

РОЗДІЛ 4

Спілкування у контексті навчально-виховного процесу в школі

Найважливішою складовою загальної культури людини, критерієм її вираженості у ній є спілкування її з друзями, родичами, колегами, знайомими та незнайомими людьми. Вже на ранніх етапах життя кожна людина включається в процес спілкування, стає водночас його об'єктом і суб'єктом. *Потреба у спілкуванні* як одна із найважливіших соціальних потреб людини, з розвитком особистості розширюється і поглиблюється як за формою, так і за змістом. Адже саме суперечність між фактичним задоволенням потреби у спілкуванні і максимальною можливістю її задоволення є рушійною силою психічного розвитку дитини на кожному віковому етапі. Загалом розвиток психічних функцій дитини починається саме із взаємодії (спілкування) її з **дорослим**. І цей розвиток може відбуватися нормально лише за умов сприятливих взаємовідносин, коли діє система взаємопідтримки, довір'я, відкритості, виявляється щире прагнення безкорисливо допомагати одне одному, сприяти розвитку особистостей, що спілкуються.

Процес особистісного розвитку дитини під впливом взаємовідносин, що складаються з оточуючими, у вітчизняній психології традиційно уявлявся наступним чином. У доступних для дитини (за віком) видах діяльності утворюються відповідні форми спілкування. В цих формах спілкування дитина засвоює правила та норми людських відносин, розвиваються її потреби, формуються інтереси і мотиви, які стають спонукальною основою особистості, а відтак ведуть до подальшого розширення сфери спілкування, до виникнення нових можливостей для розвитку особистості. Отже, вихід дитини у нову систему діяльності і спілкування, включення її в орбіту міжособових контактів нових людей,

нових джерел інформації фактично означають перехід до наступного, більш високого ступеня розвитку.

У спілкуванні виникають більш-менш стійкі уявлення дитини про саму себе. Вони формуються у її свідомості під впливом того, що про неї думають оточуючі. Отже, спілкування відіграє істотну роль у становленні і розвитку самосвідомості, у створенні образу “Я” дитини.

Що ж таке спілкування? Від яких умов залежить його ефективність? Які психологічні прийоми доцільно використати для досягнення успіху у навчально-виховному процесі?

Поняття “спілкування” вживається у психологічній літературі в рівноцінних значеннях: як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн), як один із різновидів людської діяльності (Б.Г.Ананьєв, М.С.Каган, І.С.Кон, О.О.Леонт'єв), як специфічна форма інформаційного зв'язку та ін. Тобто, термін “спілкування” використовується в психології широко і неоднозначно.

Г.М.Андреева визначає *структуру спілкування* як єдність трьох сторін: *комунікативної* (обмін інформацією між людьми), *інтерактивної* (побудова і здійснення спільної стратегії дій) та *перцептивної* (сприймання та розуміння людини людиною). Всі ці три сторони спілкування тісно переплітаються і взаємопроникають в реальних стосунках між людьми. У вітчизняній психології спілкування традиційно розглядають в єдності з діяльністю, хоча факт цієї єдності розуміється по-різному. Виокремлюють матеріальне і духовне, пряме (безпосереднє) і масове (опосередковане) спілкування.

Стимулюючий вплив на процес становлення і розвитку міжособистісних взаємин справляє реалізація двох начал, закладених у потребі спілкування: *потреби допомагати, співпереживати і потреби одержувати допомогу, співчуття.*

Об'єктивною характеристикою спілкування як активної діяльності є розширення і збагачення соціальних зв'язків і відносин людей. Разом з тим

багато дослідників відзначають, що в умовах сучасного суспільства людина стає дедалі самотнішою, нікому не потрібною, посилюється конфлікт між нею як суб'єктом спілкування і знеособленням її у цій сфері.

Характер міжособових відносин певною мірою залежить від рівня, на якому відбувається процес спілкування між людьми. Узагальнюючи існуючі класифікації рівнів спілкування, можна констатувати наявність *трьох основних “ліній” або рівнів спілкування:*

- 1) маніпулювання (від грубого, безцеремонного до зваженого);
- 2) конкуренція, змагання, суперництво (від жорстокого “Людина людині вовк” до конструктивних форм);
- 3) співробітництво (від партнерства у справах до безкорисливої уваги і сердечності, до глибоких, на все життя відносин товаришування, дружби, любові).

У світі людських взаємин стосунки, як правило розвиваються не виключно за однією із цих ліній, а реалізуються у системі взаємодії. Так, у сім'ї є і управління дітьми, і спроби дорослих керувати одне одним, і суперництво за домінування між братами і сестрами, між дорослими — за домінування та ін.

У сучасній зарубіжній соціальній психології досить поширена теорія Е.Бьорна, який вважає, що у кожній людині незалежно від її віку і статі живе три особистості (або “я”): “Я”-батько, “Я”-дорослий, “Я”-дитя.

Теорія Е.Бьорна дістала свій розвиток у розробках психолога Ю.М.Ємельянова. Так, скорочено схема цієї теорії позначається трьома першими літерами — БДД. “Батько” (Б) — джерело наступності, наслідування суспільного досвіду, в якому на будь-який випадок життя є свої “правила”: думок, почуттів і поведінки. Це — набір корисних, перевічених часом правил і разом з тим упереджень. Основна схема міркувань і поведінки “батька”: це можна, а це не можна, причому найчастіше — не можна. Обмеження схемами, рамками, нормами робить його завжди правим. А рацію має той, хто переконаний у правоті. З

батьком про всяк випадок погоджуються, довіряють його досвіду.

“Дорослий” (Д) — це джерело реалістичних думок, почуттів і поведінки. Він нічого не приймає на віру, в усьому прагне розібратися сам і тільки після цього щось схвалює або спростовує. Орієнтований на об’єктивний збір інформації, “дорослий” більш організований, зібраний і холоднокровний. Самостійність думок, почуттів і поведінки дає йому можливість критично вести діалог з іншими людьми.

“Дитя” (Д) — джерело емоційних бажань, незрілості думок, почуттів і поведінки: живе “тепер і тут”, для нього важливе тільки одне: “я хочу” і “я не хочу”. Слова “треба”, “необхідно” не існують, вони є атрибутом поведінки “батьків”. “Я” – дитя включає імпульси, притаманні дитині: емоційну прив’язаність, довірливість і вередливість, ранимість і образливість. Від “батька” і “дорослого” відрізняється істотною егоцентричністю своїх думок, почуттів і поведінки, що може призводити до впертості у домаганні задоволення потреб та інтересів.

Те, що у кожній людині наявні усі ці три “я”, які межують і перебувають у різній ієрархії підлеглості, зумовлює утворення неоднозначного типу особи. Однак відносна домінантність одного може бути більшою або меншою через вік або як результат виховання і впливати на ефективність і характер спілкування особистості з іншими людьми. Таким чином, чим багатший діапазон соціальних ролей, виконуваних особистістю, чим більша задоволеність її тими ролями, які вона виконує у групі (сім’ї, школі, на роботі), тим вищою і продуктивнішою є її активність у спілкуванні загалом.

При порівнянні спілкування дітей між собою та з дорослими також бачимо стійкі відмінності. Так, якщо з дорослими дитина зазвичай розмовляє спокійно, без зайвих експресій, то розмови із однолітками, як правило, супроводжуються різкими інтонаціями, криком, сміхом і т. п. Наприклад, у спілкуванні дошкільників спостерігається майже у 10 разів більше експресивно-мімічних проявів, інтонацій, ніж у спілкуванні дитини

та дорослого. Друга особливість спілкування дітей — нестандартність висловлювань, відсутність жорстких норм і правил у стосунках між собою, та водночас — прагнення дотримання певних норм висловлювань, загальноприйнятих фраз і зворотів у спілкуванні із дорослими. Третя особливість — переважання ініціативних висловлювань над відповідями: у контактах із однолітком дитині значно важливіше висловитися самій, часто бесіда не відбувається, бо діти переривають одне одного, кожен говорить про своє, не слухаючи партнера. Однак пропозиції або ініціативу дорослого дитина, як правило, підтримує, вислуховує, відповідає на поставлені питання тощо.

Спілкування дітей із однолітками в цілому є значно багатшим: тут і управління діями партнера (показати, як можна і як не можна робити), і контроль за його діями (зауваження), і нав'язування власних зразків (примусити його зробити саме так), і спільна гра, і постійне порівняння із собою (я так можу, а ти?) тощо; тут можна фантазувати, прикидатися.

Отже, у спілкуванні із дорослими дитина вчиться як треба говорити, слухати і розуміти іншого, засвоює нові знання. А у спілкуванні із однолітком вона переважно задовільняє прагнення виражати себе, управляти іншим, апробує варіанти різноманітних стосунків.

Адже спілкуючись з учителем, батьками, дитина засвоює вміння жити серед людей, розуміти інших, співпереживати, співчувати, допомагати іншим, турбуватися про них. Чим сильніший дух гуманізму у педагогічному спілкуванні, тим менше деструктивних конфліктів виникає у педагогів та батьків з вихованцями, тим легше розв'язати ті, що виникли. Зрозуміло, що для становлення функцій спілкування, для повноцінного розвитку дитині потрібні не лише дорослі, але й однолітки.

Отже, спілкування — це двосторонній, а частіше багатосторонній, багатофункціональний процес установа та розвитку контактів між людьми (різного віку та статі), зумовлений їхньою потребою у спільній діяльності. Є цілі категорії людей, пов'язані з процесом спілкування

професійно (педагоги, лікарі, менеджери). Так, спілкування у навчально-виховному процесі — один із найважливіших інструментів розвитку свідомості зростаючої особистості.

Педагогічна діяльність нероздільно зв'язана з спілкуванням, власне, вона будується за законами спілкування. Саме спілкування у діяльності вчителя слугує в якості дуже важливого інструменту розв'язання власне навчальних завдань:

1. як засобу розв'язання цих навчальних завдань;
2. як системи соціально-психологічного забезпечення виховного процесу;
3. як способу організації певної системи стосунків педагогів та учнів для забезпечення успішності виховання гармонійної особистості.

Для того, щоб вчитель міг тримати у власних руках ключі до розуміння природи людських стосунків, він повинен досконало володіти психологічною технікою спілкування та розвивати її у вихованців. Адже утвердження демократичного стилю взаємин педагогів, батьків з учнями, учнів між собою неможливе без володіння **практичними знаннями з психології спілкування**, з певним обсягом яких ми пропонуємо читачам ознайомитись далі.

Важливою проблемою спілкування є встановлення позитивного емоційного забарвлення міжособистісних стосунків. Воно забезпечує виникнення симпатії, почуття наближеності до іншої людини і називається **атракцією**.

Формуванню атракції допоможе використання таких психологічних прийомів:

1. “Дзеркало відносин” (“Тримати посмішку”);
2. “Ім'я власне”;
3. “Золоті слова” (“Комплімент”);
4. “Терплячий слухач”;
5. “Задавайте питання”.

Кожний з цих прийомів викликає у співбесідника атракцію на підсвідомому рівні.

Психологічний механізм впливу 1 прийому “Дзеркало ставлення”:

- Добра посмішка.
- Сигнал: “Я — ваш друг”.
- Друг забезпечує захищеність.
- Задоволення потреби у захисті.
- Виникнення позитивних емоцій.

Формування атракції за допомогою 2 прийому “Ім’я власне”:

- Звернення до людини по імені.
- Увага до даної особи.
- Утвердження людини як особистості.
- Задоволення потреби утверджуватися як особистість.
- Виникнення позитивних емоцій.

Виникнення позитивних емоцій та атракції на основі 3 прийому

“Золоті слова” (“комплімент”):

- “Золоті слова” (“комплімент”).
- Ефект навіювання.
- “Заочне” задоволення потреб в удосконаленні.

Виникнення позитивних емоцій, формування атракції засобами

4 прийому “Терплячий слухач”

- Терпляче та уважне вислуховування співбесідника.
- Задоволення потреб особистості у самовраженні.
- Виникнення позитивних емоцій та формування атракції.

Для суб’єктивної оцінки рівня сформованості **вміння слухати**, також важливого у спілкуванні, рекомендується наступний тест.

“Чи вмієте ви слухати?”

Інструкція.

Оптанту пропонується відповісти на 10 питань, обираючи один із варіантів відповідей на кожне з них:

- а) майже завжди (2 бали);
- б) у більшості випадків (4 бали);
- в) іноді (6 балів);
- г) рідко (8 балів);
- д) майже ніколи (10 балів).

Питання тесту

1. Чи прагнете ви швидше закінчити бесіду, якщо тема, а то і співбесідник нецікаві вам?
2. Чи можуть вас дратувати манера спілкування співбесідника?
3. Чи може невдалий вираз співбесідника спровокувати вас на різкість або грубість?
4. Чи уникаєте ви вступати у розмову з невідомою або мало відомою вам людиною?
5. Чи маєте ви звичку перебивати того, хто говорить?
6. Чи робите ви вигляд, що уважно слухаєте, а самі думаєте зовсім про інше?
7. Чи змінюєте ви тон, голос, вираз обличчя у залежності від того, хто ваш співбесідник?
8. Чи змінюєте ви тему розмови, якщо вона зачіпає неприємне для вас питання?
9. Чи виправляєте ви людину, якщо у її мові зустрічаються невірні вимовлені слова, назви, вульгаризми?
10. Чи буває у вас зверхньо-менторський тон із відтінком зневаги та іронії по відношенню до того, з ким ви говорите?

Зайве нагадувати, що точну відповідь ви отримаєте при максимальній щирості.

Ключ до тесту. Підраховується загальна кількість балів у відповідності з ключем.

Рівні сформованості вміння слухати визначаються відповідно до набраних балів:

Середній рівень — 55-62 бали;

Більше 62 балів — вміння слухати вище середнього рівня. Чим більше набрано балів, тим більш розвинуте у вас вміння слухати.

Узагальнюючи вищесказане, сформулюємо **основні рекомендації з педагогічного спілкування:**

- пам'ятайте: кожен співбесідник — особистість!
- будуйте спілкування не “від себе”, а “від них”;
- не організуйте спілкування “по вертикалі”;
- будуйте діалог з урахуванням особистості, не перетворюйте його на “читання моралі”;
- поважайте прагнення особистості до самостійності та власної точки зору;
- спробуйте побачити себе з боку очима співбесідника;
- прагніть зрозуміти причини неадекватної, афективної поведінки співбесідника;
- стежте за інтонаціями свого голосу, мімікою, жестами і т.п.;
- не допускайте недобррозичливості, грубості;
- дотримуйтесь основного принципу спілкування: “Не нашкодь!”.

У залежності від якості та інтенсивності емоційного забарвлення міжособистісні відносини можуть виражати: симпатію, дружбу, закоханість у випадку прояву позитивних емоцій, або байдужість, недружелюбність, ненависть — у випадку прояву негативних емоцій.

Для об'єктивної оцінки характеру емоційного забарвлення спілкування можна використати тест “Чи приємно з вами спілкуватися?”

“Чи приємно з вами спілкуватися?”

Інструкція.

Оптанту пропонується відповісти на 11 питань, обираючи один із

варіантів відповіді на кожне з них: “так” або “ні”.

Питання тесту

1. Ви любите більше слухати, ніж говорити?
2. Ви завжди можете знайти тему для розмови навіть з незнайомою людиною?
3. Ви завжди уважно слухаєте співбесідника?
4. Чи любите ви давати поради?
5. Якщо тема розмови вам нецікава, чи станете ви показувати це співбесіднику?
6. Вас дратує, якщо вас не слухають?
7. У вас є власна думка з будь-якого питання?
8. Якщо тема розмови вам незнайома, чи станете ви її розвивати?
9. Ви любите бути у центрі уваги?
10. Чи є хоча б три предмети, з яких ви володієте достатньо міцними знаннями?
11. Ви добрий оратор?

Ключ до тесту: “так”: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11; “ні”: 4, 5.

Підраховується загальна кількість співпадань відповідей з ключем. Кожне співпадання оцінюється в 1 бал.

Характер емоційного забарвлення спілкування та ступінь виявлення його позитивного потенціалу оцінюються відповідно до набраної кількості балів:

1 - 3 бали — спілкуватися з вами не завжди приємно, а іноді й у край важко;

4 - 9 балів — ви завжди приємний та уважний співбесідник, але коли ви не в дусі, то розсіяні та неуважні;

10 - 11 балів — ви дуже приємні у спілкуванні, але не перегравайте!

Відомо, що **комунікабельність** — одна з найцінніших якостей особистості фахівця, який займається діяльністю у системі “людина-людина”. Отже, педагоги, студенти та старшокласники з користю для

осмислення своїх досягнень та резервів щодо самовдосконалення у сфері спілкування дадуть відповіді на запитання тесту, який наведено нижче.

Тест “Чи комунікабельні ви?”

Інструкція.

На кожне з цих запитань можете відповісти “так”, “іноді” або “ні”.

1. Вас чекає ординарна ділова зустріч. Чи вибиває Вас її чекання з колії?
2. Чи відкладаєте ви візит до лікаря доти, поки вже несила терпіти?
3. Чи викликає у вас сум’яття і незадоволення доручення виступати з доповіддю, повідомленням, інформацією на якійсь нараді, зборах?
4. Вам пропонують їхати у відрядження в місто, де ви ніколи не бували. Чи докладете ви максимум зусиль, аби уникнути його?
5. Чи любите ви ділитися своїми переживаннями будь з ким?
6. Чи дратуєтесь ви, якщо незнайома людина на вулиці звернеться до вас з проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на будь-яке запитання)?
7. Чи вірите, що існує проблема “батьків-дітей” і що людям різних поколінь важко зрозуміти одне одного?
8. Чи посоромитеся нагадати знайомому, що він забув повернути вам 10 гривень, котрі позичив кілька місяців тому?
9. В ресторані чи в їдальні вам подали явно недоброякісну страву. Чи промовчите ви, лише рішуче відсунувши тарілку?
10. Опинившись сам-на-сам з незнайомою людиною, ви не почнете з нею бесіду, якщо вона не заговорить першою. Це так?
11. Вас виводить з себе будь-яка довга черга. Вирішите за краще відмовитися від свого наміру, чи станете у хвіст, щоб стомитися у чеканні?
12. Ви боїтеся брати участь у комісіях по конфліктних ситуаціях?
13. Ви рахуетесь лише з власними оцінками творів мистецтва, чи не так?

14. Почувши в кулуарах помилкову думку, ви промовчите і не вступите в суперечку?

15. Чи викликає у вас незадоволення чиєсь прохання допомогти розібратися у якомусь питанні?

16. Як вам зручніше викладати свою думку: письмово чи усно?

Тепер оцініть відповіді. За кожне “так” — 2 бали, “іноді” — 1 бал, “ні” — 0 балів.

Ключ до тесту:

25-29 балів. Ви замкнуті, неговіркі, вважаєте за краще бути на самоті з собою, тому у вас, мабуть, мало друзів. Нова робота й необхідність нових контактів якщо і не викликає у вас паніку, то надовго позбавляє рівноваги. Ви знаєте цю особливість свого характеру і буваєте незадоволені собою. Проте ви можете здолати себе. Так, при сильному захопленні ви набуваєте “раптом” повної комунікабельності. Варто лише підбадьоритись!

19-24 бали. Ви досить товариські і у незнайомій обстановці почуваетесь цілком упевнено. Нові проблеми вас не лякають. Та все ж з новими людьми сходитеся обережно, в суперечках і диспутах берете участь неохоче. У ваших висловлюваннях іноді надто багато сарказму без усякої на те підстави. Ці недоліки можуть бути виправлені. Пам’ятайте про це!

14-18 балів. У вас нормальна комунікабельність. Ви охоче слухаєте цікавого співбесідника, досить терплячі у спілкуванні з іншими, відстоюєте свою точку зору без запальності, без неприємних переживань йдете на зустріч з новими людьми. В той же час не любите галасливих компаній, екстравагантних витівок і багатослів’я. Це викликає у вас роздратування.

9-13 балів. Ви дуже товариські, іноді, може, навіть занадто, допитливі, говіркі, любите висловлюватися з різних питань, що іноді викликає роздратування оточуючих. Охоче знайомитесь з новими людьми. Любите бути в центрі уваги, нікому не відмовляєте у проханнях, хоча не

завжди можете їх виконати. Трапляється, спалахнете, але швидко здатні заспокоїтися. Чого вам не вистачає, так це посидючості, терпіння і відваги при зіткненні з серйозними проблемами. Проте при бажанні, ви зможете примусити себе не відступати.

4-8 балів. Ви, мабуть, “друзяка-хлопець” (це визначення, як не дивно, можна віднести і до представниць слабкої статі). Товариськість — ваша стихія. Ви завжди у курсі всіх справ, любите брати участь в усіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у вас мігрень і навіть хандру. Охоче берете слово для виступу з будь-якого питання, навіть якщо маєте про нього поверхові знання. Всюди почуваете себе в своїй тарілці. Беретеся за будь-яку справу, хоча далеко не завжди можете довести її до кінця. З цієї причини керівники і колеги ставляться до вас з деяким побоюванням і сумнівами. Задумайтеся над цим!

Для виявлення індивідуально-психічних властивостей особистості дитини, які позначаються й на її взаєминах, спілкуванні з іншими людьми, пропонуємо наступний тест.

Тест “Фантастична тварина”

Інструкція: На аркуші білого паперу, розміщеному вертикально, намалювати олівцем фантастичну тварину (яка ніколи не існувала) і придумати їй назву.

Інтерпретація

1. Розміщення малюнка на листі:

а) *ближче до верхнього краю* — висока соціальна активність, незадоволення власним положенням у соціумі, недостатнє визнання зі сторони оточуючих людей, претензія на просування, тенденція до самоствердження;

б) *ближче до нижнього краю* — невпевненість у собі, низька самооцінка, незацікавленість у своєму соціальному положенні, відсутність

тенденції до самоствердження;

в) *центр* — адекватна самооцінка, стійке положення у соціумі, гармонія внутрішня і зовнішня.

2. Голова або деталь, яка її замінює:

а) *повернута ліворуч* — стійка тенденція до діяльності, активність у реалізації планів;

б) *повернута праворуч* — тенденція до головування, значна частина задумів реалізується або починає реалізуватись, нерішучість, страх перед активними діями;

в) *розміщена анфас* — егоцентризм.

3. Елементи голови:

а) *вуха* — зацікавленість в інформації про себе, значущість думки оточуючих про себе;

б) *рот*

привідкритий в поєднанні з язиком — велика мовленнєва активність, балакучість;

привідкритий з язиком і обкресленими губами — чутливість, балакучість;

без язика і без губ, але замальований і затемнений — легке виникнення страху, недовіра, обережність;

із зубами — вербальна агресія, грубість, хамство.

в) *очі* — символ переживання страху. Дуже чітко прокреслені зіниці і райдужна оболонка — страх.

г) *вії* — істероїдно-демонстративні манери поведінки у чоловіків; *є вії*, немає райдужки і зіниці — наявність жіночих рис характеру;

д) *роги (разом з кігтями, щетиною, голками, лускою)* — вираженість агресії, її спонтанність, агресія як захисна реакція у відповідь; якщо просто роги — елемент агресії присутній, але виражений неяскраво.

е) *пір'я* — тенденція до самоприкрашення, самовиправдовування, демонстративності;

є) *грива і шерсть у вигляді зачіски* — чуйність, підкреслення своєї статі, орієнтування на свою сексуальну роль.

Коли голова більша за розміри тіла — автор цінує раціональне начало, схильний до роздумів, ерудований та цінує ерудицію інших.

4. Опорна частина фігури.

а) *нижня частина фігури має чіткий і стійкий фундамент* — обдуманість, раціональність у прийнятті рішень, висновках, судженнях, опора на суттєву, значущу інформацію;

б) *відсутність ніг або їхня неміцність* — поверховість суджень, легковажність у висновках, імпульсивність у прийнятті рішень.

в) *однорідність елементів опорної частини (багато ніг, копит)* — стандартність і шаблонність суджень, установок.

г) *кінцівки фундаментальні, але не чітко прокреслені* — невпевненість у сексуальній сфері.

5. Елементи, що піднімаються над рівнем фігури:

а) *функціональні частини (крила, вусики, щупальця)* — енергія в різних сферах пізнавальної діяльності, впевненість у собі, допитливість, любов до компаній і різноманітних розваг, прагнення завоювати собі “місце під сонцем”, сміливість у діях;

б) *прикрашаючі деталі над рівнем голови* — демонстративність, схильність звертати на себе увагу, манірність.

6. Хвіст — ставлення до власних висновків, вчинків:

вгору — впевненість і бадьорість;

вниз — невдоволеність собою, пригніченість, сумніви;

праворуч — відношення до своїх дій і поведінки;

ліворуч — відношення до думок і висновків.

7. Інші особливості:

гострі кути в фігурі — агресія;

затемнення фігури — страхи, тривоги;

колючки і наведення ліній — підозрілість;

виступи, колючки, голки, луска — різноманітні способи захисту:

а) *на верхній частині фігури* — захист іде проти вищестоящих осіб, які можуть накласти заборону, обмежити, примусити;

б) *в нижній частині* — захист проти насмішок, невизнання, відсутність авторитету у молодших за віком, боязнь осуду;

в) *довкола або збоку* — недиференційована обережність, готовність до захисту будь-якого порядку в різних ситуаціях, те саме всередині контурів;

справа — захист стосовно діяльності;

зліва — захист думок, суджень, переконань смаків.

8. Активність, енергія людини визначається за деталями, лініями, необхідними для життєдіяльності тварин (голова, тулуб, кінцівки, хвіст, крила, панцир):

маленькі — сором'язливість, хронічні соматичні захворювання; ощадливе витрачання енергії;

великі — висока активність, інтенсивне витрачання енергії.

9. Характер ліній:

а) *малюнок виконаний тонкими, павутиноподібними лініями* — сором'язливість, несміливість, астенічність;

б) *жирна лінія з натиском* — висока тривожність.

10. Образ тварини: загрожуючий, захисний, нейтральний чи прихильний — ставлення до свого “я”, уява про своє становище, акцентування сексуальних ознак, ставлення до протилежної статі, сексуальна орієнтація.

11. Фігура:

а) *наближена до кола* — людина спритна, замкнута і не бажає давати про себе зайвої інформації;

б) *складається з окремих елементів* — оригінальність вираження свого “я”, нестандартність мислення, творче мислення;

в) *частини тварини з'єднані в оригінальній композиції*—

оригінальність мислення.

12. Назва:

а) раціональне сполучення смислових частин, реальне відображення назви тварини (“крилоліт”) — раціональність суджень, неконкретна установка при орієнтації, адаптація;

б) книжково-наукова назва, яка містить латинське закінчення — демонстрація власної ерудиції;

в) звуки без осмислення, набір звуків — легковажне ставлення до оточуючих, перевага естетичних суджень над раціональними;

г) іронічно-гумористична назва — іронічне, поблажливе ставлення до людей;

д) повторюваність слова — інфантильність;

е) надміру довга назва — схильність до фантазування.

Батькам учнів доцільно буде запропонувати (скажімо, на батьківських зборах) для виявлення характеру їхніх взаємин з дітьми відповіді на наступні питання пропонованих опитувальників та тесту для батьків.

Опитувальник батьківського ставлення

Опитувальник складається з 5-ти шкал.

1. **“Визнання-знехтування”**. Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Зміст одного полюса шкали: батькам подобається дитина такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, намагаються проводити багато часу з дитиною, схвалюють її інтереси і плани. На другому полюсі шкали: батьки сприймають свою дитину як погану, непристосовану, невдачу, їм здається, що дитина не досягне успіху через низькі здібності, недостатній розум, погані звички. Здебільшого такі батьки відчують до дитини злість, роздратованість, образу, не довіряють дитині і не поважають її.

2. **“Кооперація”**. Соціальне бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батьки зацікавлені у справах і планах дитини. Намагаються в усьому допомогти, співчують їй. Високо оцінюють інтелектуальні і творчі здібності дитини, пишаються нею. Заохочують ініціативу дитини, намагаються бути з нею на рівних. Довіряють їй, прагнуть встати на її точку зору у спірних питаннях.

3. **“Симбіоз”**. Шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні. При високих балах за цією шкалою можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних стосунків з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батько (мати) відчуває себе з дитиною єдиним цілим. Він (вона) намагається задовольнити усі її потреби, вберегти від труднощів і неприємностей. Постійно відчувають тривогу за дитину, яка видається їм маленькою і беззахисною. Тривога батьків підвищується, коли дитина починає автономізуватися в обставинах, які складаються. Батько ніколи не дає дитині можливості діяти самостійно.

4. **“Авторитарна гіперсоціалізація”**. Відображає форму і напрям контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою у батьківському ставленні цього батька проявляється авторитаризм. Батько вимагає від дитини повної покори і дисципліни. Намагається нав'язати дитині у всьому свою волю, не здатний встати на її точку зору. Батько ретельно стежить за соціальними успіхами своєї дитини. При цьому він добре знає свою дитину, її індивідуальні особливості, звички, думки, почуття.

5. **“Маленький невдаха”**. Відображає особливості сприймання дитини батьком. При високих показниках за цією шкалою у батьківському ставленні спостерігається прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту і соціальну нікчемність. Батько бачить свою дитину молодшою у порівнянні з її реальним віком. Інтереси, захоплення, думки, почуття дитини видаються батькові несерйозними, дитячими. Він вважає свою дитину непристосованою, відстаючою, відкритою для поганого впливу.

Батько не довіряє дитині. Скаржиться на її неумілість і неуспішність. У зв'язку з цим батько намагається відмежувати дитину від життєвих труднощів і суворо контролює її дії.

Зміст опитувальника

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Треба якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто мені неприємна.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Трапляється, що знущання над людиною приносить їй користь.
11. Я відчуваю досаду у відношенні до своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. Мені здається, що діти насміхаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які крім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина ще незріла.
16. Моя дитина погано себе поводить навмисно, щоб насолити мені.
17. Моя дитина, як губка, всмоктує в себе погане.
18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам при всьому старанні.
19. Дитину слід тримати у тісних рамках, тоді з неї виросте добра людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я приймаю участь у вихованні своєї дитини.

22. До моєї дитини “чіпляється” все погане.
23. Моя дитина не досягне успіху у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як мені хотілося б.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з ровесниками, вони здаються мені дорослішими за поведінкою і міркуваннями.
27. Я із задоволенням проводжу свій час із дитиною.
28. Я часто шкодую, що моя дитина дорослішає і з ніжністю згадую її маленькою.
29. Я часто помічаю за собою вороже ставлення до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла в житті того, чого не вдалося мені.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не вимагати цього від неї.
32. Я намагаюся виконати всі прохання своєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення, слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди рахуюся зі своєю дитиною.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основна причина капризів моєї дитини — егоїзм, впертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, коли проводиш відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство, все інше додасться.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна до чогось доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може поводити себе як завгодно.
45. Я розумію засмучення своєї дитини.
46. Моя дитина часто засмучує мене.
47. Виховання дитини — постійне нервування.
48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти пізніше дякують.
51. У моєї дитини більше недоліків аніж позитивних якостей.
52. Я поділяю інтереси своєї дитини.
53. Моя дитина не в змозі зробити щось самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так, як треба.
54. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Я нерідко в захопленні від своєї дитини.
59. Дитина не повинна мати від батьків жодних таємниць.
60. Я не високої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до опитувальника

1. **Визнання-знехтування:** 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 54, 55, 56, 60.
2. **Образ соціальної бажаності поведінки:** 6, 9, 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.
3. **Симбіоз:** 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. **Авторитарна гіперсоціалізація:** 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. **“Маленький невдаха”:** 9, 11, 13, 17, 22, 28, 53, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується відповідь “вірно” (+). Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується так:

- I — знехтування;
- II — соціальна бажаність
- III — симбіоз;
- IV — гіперсоціалізація;
- V — інфатилізація (інвалідизація);

Тестові норми приводяться у вигляді таблиць процентильних рантестових балів за відповідними шкалами:

Шкали									
I		II		III		IV		V	
“Сирий” бал	Процентальний ранг	“Сирий” бал”	Процентальний ранг	“Сирий” бал”	Процентальний ранг	“Сирий” бал”	Процентальний ранг	“Сирий” бал”	Процентальний ранг
0-5	0	0	1,57	0	4,72	0	4,42	0	14,55
6	0,63	1	3,46	1	19,53	1	13,86	1	45,57
7	3,75	2	5,67	2	39,06	2	32,13	2	70,25
8	12,02	3	7,88	3	57,96	3	53,87	3	84,81
9	31,01	4	9,77	4	74,97	4	69,30	4	93,04
10	53,7	5	12,29	5	86,63	5	83,79	5	98,83
11	68,35	6	19,22	6	92,93	6	95,76	6	99,33
12	77,21	7	31,19	7	96,65			7	99,37
13	84,17	8	48,82					8	100
14	88,6	9	80,33						
15	90,5								
16	92,4								
17	93,67								
18	94,3								
19	95,5								
20	97,46								
21	98,1								
22	98,73								
23	98,78								
24	99,36								
25-32	≈ 100								

Тест для батьків

На питання цього тесту можна відповідати “так”, “ні”, “не знаю”.

Отже:

1. На деякі вчинки дитини Ви часто реагуєте “вибухом”, а потім шкодуєте про це.
2. Іноді Ви звертаєтесь по допомогу або за порадою до інших осіб, коли не знаєте, як реагувати на поведінку Вашої дитини.
3. Ваші інтуїція і досвід — найкращі радники у вихованні дитини.
4. Інколи Вам доводиться довірити дитині таємницю, яку Ви нікому іншому не довірили б.
5. Вас ображає негативна думка інших людей про Вашу дитину.
6. Трапляється, що Ви іноді просите пробачення у дитини за свою поведінку.
7. Ви вважаєте, що дитина не повинна мати секретів від своїх батьків.
8. Ви помічаєте між своїм характером і характером дитини відмінність, яка іноді дивує (радує) Вас.
9. Ви надто сильно переживаєте за неприємності чи невдачі Вашої дитини.
10. Ви можете утриматися від покупки цікавої іграшки для дитини (навіть коли Ви при грошах), тому що знаєте, що іграшок повна хата.
11. Ви вважаєте, що до певного віку кращий виховний аргумент для дитини — фізичне покарання (ремінь).
12. Ваша дитина саме така, про яку Ви мріяли.
13. Ваша дитина приносить Вам більше клопоту аніж радощів.
14. Іноді Вам здається, що дитина вчить Вас нових думок і поведінки.
15. У Вас конфлікти з власною дитиною.

Підрахуємо результати:

За кожную відповідь “так” на питання 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, а також “ні” на питання 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15 отримуєте по 10 балів. За кожне “не знаю” — 5 балів. Підрахуйте бали.

100-150 балів. У Вас великі здібності до правильного розуміння власної дитини. Ваші погляди і судження — Ваші союзники у вирішенні різних виховних проблем. Якщо на практиці це супроводжується подібною відкритою поведінкою, повною терпимістю, Вас можна визнати взірцем для наслідування. Для ідеалу Вам не вистачає одного маленького кроку. Ним може стати думка Вашої власної дитини. Ризикнете?

50-99 балів. Ви знаходитесь на правильному шляху до кращого розуміння власної дитини. Свої тимчасові труднощі чи проблеми з дитиною Ви можете розв’язати, почавши із себе. І не намагайтесь виправдовуватися недостатністю часу чи натурою Вашої дитини. Є декілька проблем, на які Ви маєте вплив, а тому спробуйте це використати. І не забувайте, що розуміти — не завжди означає приймати. Не лише дитину, але і власну особистість також.

0-49 балів. Здається, можна більш поспівчувати Вашій дитині, ніж Вам, оскільки вона не потрапила до батька — доброго друга і провідника на нелегкому шляху отримання життєвого досвіду. Та ще не все втрачено. Якщо Ви дійсно хочете щось зробити для своєї дитини, спробуйте інакше. Можливо, Ви знайдете когось, хто Вам у цьому допоможе. Буде нелегко, та в майбутньому життя Вашої дитини буде влаштованим.

Для оцінки своїх фахових здібностей педагоги можуть використати:

Тест для вчителів “Чи люблять Вас діти?”

1. Дитина не готова до уроку. Як Ви на це прореагуєте?
 - а) поставите незадовільну оцінку;
 - б) почнете читати “мораль”;
 - в) скажете, що на перший раз оцінку ставити не будете.
2. На контрольній роботі учень старається, працює самостійно. Але

після перевірки виявляється: робота виконана незадовільно. Що Ви зробите?

- а) поставите незадовільну оцінку;
- б) поставите незадовільну оцінку, але попрацюєте після уроків;
- в) поставите “задовільно”, зауваживши, що це — за старанність.

3. Учні самостійно виконують роботу. Відмінник першим виконав завдання, але написав неохайно. Як Ви вчините?

- а) поставите “відмінно” і похвалите;
- б) поставите “відмінно”, але зробите зауваження.

4. Ви знаєте, що дитина вчиться слабо і домашнє завдання в когось списала. Як Ви вчините?

- а) перевірите мовчки;
- б) зауважите.

5. Деякі діти заважають працювати Вам на уроці. Як Ви до цього ставитесь?

- а) берете щоденник і записуєте зауваження;
- б) прагнете порозумітися з ними;
- в) звертаєтесь до класного керівника, щоб допоміг Вам навести порядок.

6. Що Ви робите з дітьми, які на уроці не працюють?

- а) ставите оцінку “незадовільно”;
- б) ставите оцінку “незадовільно”, але переконуєте, що вчитися потрібно;
- в) намагаєтесь знайти інший вихід.

7. Ви пояснюєте новий матеріал. Діти слухають і раптом хтось говорить: “О, плете-меле, аж у вухах свистить”. Як Ви прореагуєте?

- а) зробите вигляд, що не почули;
- б) попросите такого учня, щоб подав щоденника;
- в) щось відповісте.

8. Уявіть, що Ви прийшли на заміну уроку у клас, де не викладаєте. Як

почнете урок?

а) привітаєтесь і почнете опитування або пояснення нового матеріалу;

б) спробуєте налагодити контакт з класом, а потім почнете урок;

9. Чи згодні Ви з твердженням:

при оцінюванні знань учня Ви співставляєте їхній рівень із рівнем знань відмінника і в залежності від цього ставите оцінки:

а) так;

б) ні.

10. Ви підтримуєте дисципліну на уроці не за допомогою переконань, авторитету, а за допомогою страху перед Вами?

а) так;

б) ні.

За допомогою таблиці підрахуйте бали:

Запитання	Відповідь		
	а	б	в
1	6	2	0
2	6	3	0
3	3	0	
4	6	1	
5	4	0	10
6	6	3	0
7	10	5	0
8	6	0	
9	6	0	
10	6	0	

Якщо Ви набрали від 1 до 12 балів, Вам нічого хвилюватись: Ви вмієте спілкуватися з дітьми, діти Вас люблять, поважають.

Якщо Ви набрали від 13 до 32 балів, Вам бажано частіше ставити себе на місце дитини, щоб порозумітися з нею.

Якщо у Вас більше 32 балів, Вам потрібно серйозно замислитись над вибором іншої професії.

Для успішного проведення психодіагностичної та корекційної роботи з дітьми та дорослими по оволодінню навичками спілкування (ігри і вправи) дуже ефективними є використання *елементів психотренінгу*, якщо психолог ще не наважується організовувати і проводити постійну роботу у тренінгових групах. Психотренінг можна проводити серед учнів-підлітків, старшокласників, з учителями і батьками.

Елементи психотренінгу

Гра “Групове інтерв’ю”

Мета — знайомство, саморозкриття, формування довіри. Учасники сидять в колі. Ведучий ставить питання, на які всі по черзі відповідають. Орієнтовні запитання — який фрукт ти більше всього любиш? Куди б ти хотів поїхати на канікули (у відпустку)? Що ти робиш в неділю вранці? Чи є у тебе друг? Чи любиш ти собак? Що тебе найбільше схвилювало за останній час? Коли тобі буває сумно? і т.п. Питання можуть торкатися інтересів, звичок, почуттів і т.п.

Варіант гри: Один учасник сідає у центрі, а всі інші мають право по черзі ставити йому будь-які запитання (коректні, щоб чимось не образити).

Гра “Що це означає?”

Мета: розвиток міжособистісних взаємин на основі групової взаємодії з використанням імпровізації.

Варіант А

Ведучий демонструє таблицю з написаними назвами почуттів:

задоволення	незадоволення	злість
втома	здивування	сором
радість	полегшення	гнів

нетерпіння	захоплення	смуток
------------	------------	--------

Потім просить учасників пояснити, як вони розуміють слова, які позначають ці почуття. Після бесіди пропонує зобразити одне із почуттів (за вибором учасників) в статичній позі, без слів (“пам’ятник”) або в русі (мімікою, жестами і т.п.). Ведучий разом з іншими намагається відгадати, яке почуття зображено.

Варіант Б

Ведучий показує таблицю почуттів. Ділить учасників на дві групи — “скульпторів” і “моделей” (натурщиків). Кожен “скульптор” вибирає почуття і ставить свою “модель” в позу, найтипівішу для даного почуття. По завершенні роботи “скульптори” записують на аркуші паперу назви своїх творів. Аркуші віддають власникам “скульптур” і ті разом з “моделями” читають назви. Обирають ту, яка видається найбільш адекватною. Потім учасники міняються ролями.

Гра “Карта мого життя”

Мета — самопізнання, виявлення ресурсів особистісного розвитку. Завдання полягає в тому, щоб намалювати карту шляхів свого життя. На карті реального життя повинні бути позначені: основний шлях, розвилки, другорядні дороги, стежки, круті повороти, прямі, асфальтовані, розбиті дороги, з перешкодами, об’їздами, стоянками, прекрасними краєвидами і т.п. Потім на карті малюється траса майбутнього життя і робиться її порівняння з реальною. Досвід порівняння аналізується автором.

Гра “Батьки”

Мета: оволодіння технікою виконання соціальних ролей (зокрема, батьків) за механізмом ідентифікації.

1. Увійдіть у роль одного із Ваших батьків, пройдіться по кімнаті,

розповідаючи усім зустрічним про свою дитину. Треба говорити переконливо і уважно слухати інших.

Поверніться в коло і проведіть раунди (1–4)

1. “Я відкрив, що...” — заява від “батьків”.
2. Будьте самими собою, у власній соціальній ролі, обговорюючи своїх батьків.
3. Уявіть себе улюбленим учителем (або учителем, якого не люблять).
4. Складіть шкалу ваших стосунків з батьками.

Вправа “Пройдіться моєю дорогою”

Мета — самопізнання, спостережливість. Один учасник прогулюється в центрі кола, інший повинен точно скопіювати його.

Гра “Катастрофа”

Мета: групова взаємодія, тренування навичок спілкування.

Умови гри: Ваш літак, потерпівши аварію, впав у пустелі. Вам вдалося врятуватися. Серед уламків літака Ви знайшли деякі речі (всього 15 найменувань). Ви повинні подумати і вибрати ті з них, які найнеобхідніші для Вашого врятування, а потім розмістити їх під номерами 1, 2, 3, і т.п. у нисхідному порядку. На останнє місце потрапляє та річ, яка має найменшу значущість (тобто Ви повинні проранжувати ці речі у порядку значущості). Візьміть до уваги те, що на Вас легке літне вбрання, а команда повинна пройти до місця порятунку 70 миль.

Учасники гри розбиваються на кілька команд. Кожна команда обирає експерта для ведення спостереження за грою, не втручаючись у її хід. Усі етапи (так звані “кроки”) гри заносяться в протоколи, які роздаються кожному учаснику (Зразок протоколу із переліком речей додається). Отже,

Крок 1: індивідуальне ранжування із занесенням у відповідну графу протоколу.

Крок 2: Кожна команда обговорює, які предмети є найнеобхідніші, які менш потрібні, тобто колективне ранжування, що фіксується в протоколі.

Крок 3: Ведучий оголошує правильне рішення, тобто думку експерта (не командного). Це — людина, яка неодноразово потрапляла в подібну екстремальну ситуацію і добре знає, що може згодитися в умовах пустелі.

Крок 4: В протоколі записується різниця (по модулю) між 1-м і 3-м кроками (по кожному предмету).

Крок 5. Фіксуємо різницю між 2-м і 3-м кроками. Відбиваємо суму різниць (4-й і 5-й кроки).

Крок 6: (Цей крок та інші кроки вираховують разом усі команди). Підраховується середній індивідуальний рахунок, тобто середнє арифметичне суми кроку 4 усіх членів команди. і фіксується по кожній команді окремо.

Крок 7. Заноситься командний рахунок (сума кроку 5).

Крок 8. Від 6-го кроку віднімається 7-й крок (не по модулю), цим визначається рахунок “виграшу”.

Крок 9. В протокол заноситься найнижчий індивідуальний рахунок (по кожній команді).

Крок 10. Підраховується кількість індивідуальних рахунків, нижчих за командний. Якщо він дорівнює 0, то дана команда діяла найуспішніше. Чим більше число, тим гірша групова взаємодія.

Далі надається слово груповим експертам, які складають характеристику діяльності команд.

На завершення обговорюються цікаві моменти гри, робляться відповідні висновки.

Зразок протоколу

Команда _____	Прізвище _____
---------------	----------------

Предмет	1 крок	2 крок	3 крок	4 крок	5 крок
1. Ліхтарик			4		
2. Складний ніж			6		
3. Секційна авіакарта району			12		
4. Болоневий плащ (великого розміру)			7		
5. Магнітний компас			11		
6. Аптечка з ліками			10		
7. Пістолет заряджений			8		
8. Сольові таблетки (1000 шт.)			15		
9. 1л. води на кожного			3		
10. Книга "Їстивні тварини в пустелі"			13		
11. Парашут (червоно-білий)			5		
12. Пара сонячних окулярів на кожного			9		
13. 2 літра горілки (40°)			14		
14. 1 вечірня накидка на кожного			2		
15. Косметичне люстерко			1		

Сума _____

		1 команда	2 команда	3 команда	4 команда	5 команда	6 команда
6 крок	Середній індивідуальний рахунок						
7 крок	Командний рахунок						
8 крок	Рахунок "виграшу"						
9 крок	Найнижчий індивідуальний рахунок						
10 крок	Кількість індивідуальних рахунків, нижчих за командний						

Тест К. Н. Томаса

За допомогою методики К. Н. Томаса можна діагностувати типові варіанти реагування особистості у конфліктній ситуації; методика парних

порівнянь дозволяє диференціювати членів групи (учнів класу) за рівнем вираженості тої чи іншої якості.

Інструкція оптантам (тим, хто підлягає тестуванню):

Уявіть пропоновану ситуацію та оберіть найбільш типовий для вас спосіб реагування. Над відповідями довго не задумуйтесь, оскільки вірних або невірних відповідей тут бути не може, намагайтесь писати перше, що прийде в голову.

1. а) Іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.

б) Я прагну звернути увагу на те, з чим ми обоє згодні, а не обговорювати те, у чому ми маємо розбіжність.

2. а) Я намагаюсь знайти компромісне рішення.

б) Я намагаюсь залагодити конфлікт з урахуванням усіх інтересів іншої людини та моїх власних.

3. а) Зазвичай я настирливо прагну домогтися свого.

б) Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.

4. а) Я прагну знайти компромісне рішення.

б) Я намагаюсь не зачепити почуттів іншої людини.

5. а) Залагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюсь знайти підтримку в іншої людини.

б) Я намагаюсь уникнути зайвої напруженості.

6. а) Я намагаюсь уникнути неприємностей для себе.

б) Я прагну домогтися свого.

7. а) Я прагну відкласти рішення спірного питання з тим, аби з часом розв'язати його остаточно.

б) Я вважаю за можливе у чомусь поступитися, аби домогтися свого.

8. а) Зазвичай, я настирливо прагну домогтися свого.

б) Насамперед прагну визначити те, у чому полягають усі задіяні інтереси та спірні питання.

9. а) Гадаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь непорозуміння у стосунках з іншими людьми.

б) Я докладаю усіх зусиль, все, аби домогтися свого.

10. а) Я твердо прагну домогтися свого.

б) Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11. а) Насамперед я прагну ясно визначити те, у чому полягають усі зачеплені інтереси та спірні питання.

б) Я намагаюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.

12. а) Переважно я уникаю займати позицію, котра може викликати суперечку.

б) Я надаю можливість іншому в чомусь притримуватись своєї думки, якщо він також йде мені назустріч.

13. а) Я пропоную середню позицію.

б) Я наполягаю, аби все було зроблено по-моєму.

14. а) Я повідомляю іншому свою точку зору і питаю про його погляди.

б) Я намагаюсь показати іншому логіку та перевагу моїх поглядів.

15. а) Я прагну заспокоїти іншого та зберегти наші стосунки.

б) Я прагну зробити все необхідне, аби уникнути напруженості.

16. а) Я прагну не зачепити інтересів іншого.

б) Звичайно я намагаюсь переконати іншого у перевагах моєї позиції.

17. а) Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.

б) Я прагну зробити все, аби уникнути зайвої напруженості.

18. а) Я дам можливість іншому наполягти на своєму, якщо це зробить його щасливим.

б) Я дам можливість іншому притримуватись своєї думки, якщо він іде мені назустріч.

19. а) Насамперед я намагаюся визначити те, у чому полягають усі зачеплені інтереси і спірні питання.

б) Я прагну відкласти спірні питання з тим, аби з часом розв'язати їх остаточно.

20. а) Я намагаюсь негайно подолати наші суперечності.

б) Я прагну знайти найкраще поєднання користі та втрат для нас обох.

21. а) Ведучи переговори, я прагну бути уважним до іншого.

б) Я завжди схильюсь до прямого обговорення проблеми.

22. а) Я намагаюсь знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю та іншої людини. б) Я відстоюю свою позицію.

23. а) Як правило, я стурбований тим, аби задовільнити бажання кожного із нас.

б) Іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.

24. а) Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я прагну йти йому назустріч.

б) Я намагаюсь спонукати іншого піти на компроміс.

25. а) Я намагаюсь переконати іншого у своїй правоті.

б) Під час переговорів я намагаюся бути уважним до аргументів іншого.

26. а) Звичайно я пропоную свою позицію.

б) Я майже завжди прагну задовільнити інтереси кожного із нас.

27. а) Найчастіше я прагну уникати суперечок.

б) Якщо це зробить іншу людину щасливою, я дам їй можливість наполягати на своєму.

28. а) Я настирливо прагну домогтися свого.

б) Залагоджуючи ситуацію, я прагну знайти підтримку у іншого.

29. а) Я пропоную середню позицію.

б) Гадаю, що не завжди варто хвилюватися через розбіжності та суперечності, які виникають.

30. а) Я прагну не зачепити почуттів іншого.

б) Я завжди посідаю таку позицію у суперечці, аби ми могли спільно домогтися успіху.

Ключ до тесту

	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				а	б
2		б	а		
3	а				б
4			а		б
5		а		б	
6	б			а	
7			б	а	
8	а	б			
9	б			а	
10	а		б		
11		а			б
12			б	а	
13	б		а		
14	б	а			
15				б	а
16	б				а
17	а			б	
18			б		а
19		а		б	
20		а	б		
21		б		а	
22	б		а		
23		а		б	
24			б		а
25	а				б
26	а	б			
27				а	б
28	а	б			
29			а	б	
30		б			а

По кожному з п'яти розділів ключа до тесту (співробітництво, суперництво, компроміс, уникнення, пристосування) підраховується

кількість відповідей, які відповідають тим, що в ключі. Отримані кількісні оцінки порівнюються між собою для виявлення переважаючої форми соціальної поведінки оптанта у ситуації конфлікту, тенденцію його взаємовідносин у складних умовах.

Список рекомендованої літератури

1. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка. —К.: Фірма “Віпол”, 1993.— 75с.
2. Гільбух Ю.З. Темперамент і пізнавальні цінності школяра (діагностика, педагогіка).— К.: 1992.— 216с.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / О.В.Скрипниченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. — К.: Просвіта, 2001.— 416с.
4. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навч. посібник.— К.: МАУП, 1998.— 92с.
5. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: Курс лекцій.— К.: МАУП, 2000.— 100с.
6. Карпенко З.С. Психотехніка у вихованні дитини. — К.: НПЦ “Перспектива”, 1997.— 48с.
7. Карпенко З.С. Експресивна психотехніка для дітей. — К.: НПЦ “Перспектива”, 1997.— 96с.
8. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник.— К: Знання-прес, 2003.— 418с.
9. Коропецька О.М. Профорієнтація та профпідбір: Навч. посібник.— Івано-Франківськ, Місто НВ, 2005.— 236с.
- 10.Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.— К.: Радянська школа, 1989
- 11.Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навч. посібник для самостійного вивчення дисципліни.— К.: ЕксОб, 2000.— 304с.
- 12.Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. Методологія, методи, програми, процедури. Навчальний посібник для вищої школи.— К.: Наукова думка, 1998

13. Основи практичної психології: Підручник / За заг. ред. В.Панка, Т.Титаренко, Н.Чепелевої та ін.— К.: Либідь, 1999.— 536с.
14. Основи психологічних знань: Навч. посібник / Авт.-упоряд. Г.В.Щокін.— 2-е вид.— К.: МАУП, 1996.— 112с.
15. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів: Навч. посібник.— К.: Україна, 1998.— 343с.
16. Психологічний довідник учителя. В 4кн. / Упоряд. В.Андрієвська / За заг. ред. С.Д. Максименка — Кн. 1— К.: Главник, 2005.— 112с.
17. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка.— К.: Вища школа, 1982.— 216с.
18. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко.— К.: Рута, 2001.— 320с.
19. Психологічна діагностика мислення, інтелекту, креативності дитини / Упорядники С.Д.Максименко, Д.Кондратенко, О.Главник.— К.: Мікрос-СВС, 2003
20. Савчин М.В. Педагогічна психологія: Навч. посібник.— Дрогобич, 1998.— 142с.
21. Словник психолого-педагогічних термінів і понять (на допомогу працівнику сільської школи) / Упоряд. Ю.В.Буган, В.І.Уруський.— Тернопіль: Астон, 2001.— 176с.
22. Томан І. Мистецтво говорити: Пер. з чес.— К.: Політвидав України, 1986.— 223с.
23. Цигульська Т.Ф. Загальна та прикладна психологія: Курс лекцій.— К.: Наукова думка, 2000.— 190с.
24. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование / Пер. с англ.— СПб.: Питер, 2002.— 688с.
25. Большой психологический словарь / Под ред. Б.Г.Мещерякова, В.П.Зинченко.— СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003.— 672с.
26. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по

- психологической диагностике. — К.: Наукова думка, 1989.— 200с.
- 27.Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения.— М.: Педагогика, 1990.— 144с.
- 28.Жариков Е., Крушельницкий Е. Для тебя и о тебе. Книга для учащихся.— М.: Просвещение, 1991.— 224с.
- 29.Климов Е.А. Основы психологии. Учебник для студентов вузов не психологических специальностей.— М.: ЮНИТИ, 1997
- 30.Ковалёв С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. Тесты, опросники, ролевые игры.— М.: Просвещение, 1991.— 143с.
- 31.Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах.— Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000.— 384с.
- 32.Кулагина И.В. Возрастная психология (Развитие ребёнка от рождения до 17 лет): Учебное пособие. 3-е изд.— М.: РОУ, 1996.— 180с.
- 33.Левицкий В.Н. Практические вопросы профессиональной психологии. Психодиагностика и общение.— Вып. 1.— К.: 1991.— 116с.
- 34.Методики психодиагностики в учебно-воспитательном процессе. / Составители Гришин В.В., Лушин П.В.— М.: ИКА “Москва”, 1990.— 64с.
- 35.Натанзон Э.Ш. Психологический анализ поступков ученика: Для учителя.— М.: Просвещение, 1991
- 36.Немов Р.С. Психология. Учеб.для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн., Кн. 2. Психология образования.— М.: Просвещение: Владос, 1994.— 496с.
- 37.Немов Р.С. Психология. Учеб.для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн., Кн. 3. Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика.— М.: Просвещение: Владос, 1995.— 512с.
- 38.Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология. Учебник.— М.:

- Российское педагогическое агентство, 1996.— 374с.
39. Овчарова Р.П. Практическая психология в начальной школе.— М.: ТЦ “Сфера”, 1996
40. Общая психодиагностика: Учеб. пособие / А.А.Бодалёв, В.В.Столин, В.С.Аванесов и др.— М.: Изд. Моск. ун-та, 1988.— 304с.
41. Ольшанский В.Б. Практическая психология для учителей.— М.: Онега, 1994.— 272с.
42. Орбан Л.Е. Становление личности.— М.: Луч, 1992.— 112с.
43. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособ. / Под ред. Л.А.Головка, Е.Ф.Рыбалко.— СПб.: Речь, 2002.— 694с.
44. Психология личности: тесты, опросники, методики / Авторы-составители: Н.В.Киршева, Н.В.Рябчикова.— М.: Геликон, 1995.— 220с.
45. Практическая психология образования / Под ред. И.В.Дубровиной.— М.: ТЦ “Сфера”, 2000
46. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского.— 2-е изд.— М.: Политиздат, 1990.— 494с.
47. Психология человека от рождения до смерти.— СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002.— 656с.
48. Психологический словарь / Под ред. В.П.Зинченко, Б.Г.Мещерякова.— М.: Педагогика-Пресс, 1996.— 440с.
49. Рабочая книга школьного психолога / Под ред И.В.Дубровиной.— М.: Просвещение, 1991.— 303с.
50. Рейнуотер Дж. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом / Пер. с англ.— М.: Прогресс, 1992.— 240с.
51. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учеб. пособие.— М.: Владос, 1996.— 529с.
52. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики.— М.: Институт прикладной психологии, 1998.— 512с.

- 53.Словарь практического психолога / Сост. С.Ю.Головин.— Минск: Харвест, М.: ООО “Издательство АСТ”, 2001.— 800с.
- 54.Форманюк Т.В. Синдром “эмоционального сгорания” как показатель профессиональной дезадаптации учителя // Вопросы психологии.— 1994.— №6.— С.57-64
- 55.Фридман Л.М., Пушкина Т.А., Каплунович Н.Я. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн. для учителя — М.: Просвещение, 1988.— 207с.
- 56.Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя.— М.: Просвещение, 1991.— 288с.
- 57.Фридман Л.М., Волков К.Н. Психологическая наука — учителю.— М.:Просвещение, 1985.— 224с.
- 58.Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг: игры и упражнения.— М.: Физкультура и спорт, 1988.— 272с.

Додатки

Сучасна психодіагностика: теоретичні та методичні основи

1. Психодіагностика: коротка історія і поняття.

Термін “*психодіагностика*” походить від грецьких слів $\psi\upsilon\chi\eta$ (психе)— душа і $\delta\iota\alpha\gamma\nu\omega\sigma\tau\iota\kappa\acute{o}\varsigma$ (діагностікос)— здатний розпізнавати, визначати. Цей термін еперше був запропонований Г.Роршахом у 1921р.

Сучасна психодіагностика (П) — це наука і практика постановки *психологічного діагнозу*, тобто з’ясування наявності і ступеню вираженості у людини певних психологічних ознак. Об’єктом П. можуть виступати навички, уміння, загальні й спеціальні здібності, динамічні характеристики психічних процесів, психічних станів, мотиви, потреби, інтереси, риси особистості та ін.

Психодіагностика як наукова дисципліна спирається на загальнопсихологічне знання властивостей, що діагностуються. Власною методологічною основою П. виступає *психометрика* — наука про вимірювання індивідуально-психічних відмінностей [Див. 25, С.427].

Передсторія П. як практики простежується з III тис. до н.е., до цього періоду належать відомості про існування у певних країнах Стародавнього Сходу (Стародавній Вавілон, Месопотамія, Єгипет, Китай, Індія) систем конкурсних випробувань для дітей, осіб, що претендують на державні посади або тих, хто бажає прилучитися до релігійної мудрості (жертів), тести для відбору рабів на ринках. Однак науковий етап історії П. як методології розробки науково обґрунтованих компактних методів виявлення індивідуальних особливостей особистості бере початок лише з кінця XIX ст., з виникнення *психологічного експерименту*.

Через складність власне психологічних феноменів, а також оскільки засновниками експериментальної психології були фізіологи та фізики, у перших дослідженнях акцент здійснювався на сенсорних функціях

людини.

Одним із фундаторів П. як науки можна вважати англійського біолога **Ф.Гальтона**, який, досліджуючи питання спадковості, створив *перші об'єктивні психологічні тести* для вимірювання певних характеристик сприйняття, пам'яті та інших сенсомоторних функцій (1884-1885рр.). Ф.Гальтон вважав, що ці тести можуть бути засобом оцінки інтелекту людини; він першим застосував різноманітні оціночні шкали, тест вільних асоціацій і методи математичної статистики.

Значний внесок у розвиток П. зробив американський психолог **Дж.Кеттел**, який запропонував першу систему вимог до тесту як методу дослідження особистості (однакові умови для досліджуваних, обмеження часу тестування, відсутність глядачів, однакові для всіх інструкції, обробка результатів статистичними методами і т. ін.).

Наступний етап розвитку П. припадає на поч. ХХст. і пов'язаний насамперед з іменами французьких вчених **А.Біне** та **Т.Симона**, які започаткували розробку методів П. розумового розвитку (і розумової відсталості), розрахованих на різні вікові групи; у руслі цих досліджень **В.Штерном** був запропонований *коефіцієнт інтелекту* або співвідношення між розумовим віком та фактичним (*IQ*).

Наступним етапом у розробці діагностичних прийомів була побудова тестів, придатних для групових обстежень.

Одночасно виникають перші *проективні техніки* — методики П. глибинних особистісних структур, засновані на принципі проекції — *метод вільних асоціацій К.Юнга* (1905) і *тест Г.Роршаха* (1921). Однак розквіт проєктивних методів починається з кінця 1930-х рр., коли у зв'язку із широким поширенням *психотерапії* і *психологічного консультування* розробка подібних методів стала особливо актуальною. Трохи пізніше — у 1940-60 рр. — настає період поширення *особистісних опитувальників*.

Для розширення можливостей П. почали розробляти *тести спеціальних здібностей*, які використовувались у профорієнтації, при

доборі і розподілі промислового та військового персоналу. Разом із тим тривало вивчення структури психіки з застосуванням статистичних методів (факторний аналіз та ін.). Головним практичним наслідком застосування факторного аналізу для діагностики є розробка комплексних батарей *тестів здібностей*, за допомогою яких можна оцінити ступінь вираженості в індивіда тієї або іншої особливості.

На поч. ХХст. з'являються перші *стандартизовані тести для вимірювання результатів шкільного навчання*. Такі тести давали можливість здійснити порівняння виконання завдань з різних шкільних предметів з позицій єдиної системи нормативів.

Виникають цілі напрямки (у 1930-ті рр.) з розробки *тестів досягнень*, які використовуються в учбових цілях, при відборі претендентів на роботу і до навчальних закладів.

Ще один напрямок розвитку П. пов'язаний з афективними або неінтелектуальними аспектами поведінки. У межах цього напрямку розроблялись різноманітні тести для оцінки емоційної регуляції, міжособових відносин, мотивації, інтересу і установок. Одним із перших *особистісних тестів* був тест вільних асоціацій, який використовувався **Е.Крепеліним** для обстеження хворих з психічними відхиленнями.

З метою діагностики особистості використовувались процедури заповнення *опитувальників, тестів дій* або *ситуаційних тестів*, а також *проективні методики*, що отримали поширення, особливо у клініцистів.

Отже, сучасна П. — *це розділ психології, що вивчає принципи, методичні прийоми й засоби побудови та застосування діагностичних процедур з метою визначення значень деяких психологічних феноменів, що дозволяють поставити діагноз.*

Сучасне дослідження психіки людини вимагає багатоаспектного аналізу й застосування різноманітних наборів конкретних методик відповідно до поставлених завдань та на основі загальної стратегії обстеження.

П. як прикладна галузь психології включає в себе крім методичного забезпечення *уміння психодіагноста контактувати з піддослідним у різноманітних психодіагностичних ситуаціях; технологію реєстрації результатів обстеження, складання діагностичного висновку за результатами обстеження та надання клієнту інформації про результати; професійно-етичні стандарти й вимоги до діагноста* (професійна компетентність та відповідальність психодіагноста, конфіденційність і непоширення психодіагностичної інформації, збереження професійної таємниці й обмеження доступу непрофесіоналів до психодіагностичних методів, дотримання принципу комфортності клієнта, право клієнта на отримання інформації про цілі та основні результати обстеження, принцип психокорекційного ефекту зворотнього зв'язку, а також відповідність методик цілям обстеження і психометричним вимогам) [Див. 25, С.428].

2. Проблеми комплексної психодіагностики.

На даний час існує проблема проведення *комплексної психодіагностики*, організація якої полягає в обстеженні піддослідного (або групи) за допомогою певного комплексу методик. В результаті складається сумарний, цілісний “психологічний портрет” конкретної людини (або групи у цілому) на основі впорядкування даних шляхом їхнього ранжування.

Переваги комплексного методу полягають у тому, що дозволяють встановити провідні компоненти психологічної структури інтелектуальних та особистісних властивостей, виявити їхні взаємозв'язки і взаємообумовленість та уявити цілісну картину про основні як позитивні, так і негативні характеристики конкретної людини або групи.

Для того, аби скласти повну картину досліджуваного явища, необхідно зібрати три типи даних про характеристику, яка нас цікавить: *L-, Q- та T-дані*.

L-дані (life — життя) — дані, що отримуються шляхом реєстрації

будь-яких психічних проявів у реальному житті людини (групи).

Q-дані (question — питання). Цей тип даних одержують за допомогою опитувальників та інших методів самооцінок. Основні причини перекручення Q-даних мають пізнавальний та мотиваційний характер. Пізнавальні перекручення можуть бути обумовлені низьким інтелектуальним та культурним рівнем піддослідних, відсутністю навичок самоспостереження, спеціальних знань тощо. Мотивація досліджуваних може бути джерелом перекручення відповідей у бік соціальної бажаності або у бік підкреслення власних дефектів. Такі перекручення можуть мати як свідомий, так і безсвідомий характер.

T-дані (test — тест) — це дані, що отримуються за допомогою об'єктивних тестів у суворо контрольованих умовах, коли досліджуваний не знає, на оцінку якої характеристики спрямований тест.

Залучення цих трьох типів даних дозволяє побудувати об'єктивний *LxTxQ-образ досліджуваної похідної*. Тільки у цьому випадку можна говорити про те, що проведено повне психодіагностичне дослідження характеристики, що вивчається.

3. Добір психодіагностичних засобів.

Наступним істотним методичним питанням психологічних обстежень є визначення набору конкретних методик і процедур для отримання даних про різні сторони психіки людини. Цій меті послуговують різноманітні методи і діагностичні засоби, що включають *обсерваційні* (спостереження), *експериментальні*, *праксиметричні* (прийоми аналізу продуктів діяльності, хронометрія), *біографічні* (аналіз фактів, подій життєвого шляху людини), різноманітні *опитувальники*, *анкети*, *інтерв'ю*, *методи: соціометрії, каузометрії, психограми, експертні оцінки* та інше.

4. Технологія психодіагностики.

Важливою складовою діагностичного сценарію, яка впливає на діагноз, є технологічність процедур психодіагностики. Технологію

створення психодіагностичних методик — тестів (Т.) — розробляє психометрика. Вона формулює набір психометричних вимог щодо методик, до переліку яких входять:

- ✓ **надійність** — внутрішня узгодженість частин Т. й відтворюваність результатів за умов повторного тестування;
- ✓ **валідність** — відображення у результатах Т. саме тієї властивості, для діагностики якої він був призначений;
- ✓ **достовірність** — захищеність Т. від впливу на результати прагнення піддослідного змінити їх у бажану для нього сторону;
- ✓ **наявність репрезентативних норм** результатів масового обстеження у популяції, на яку розрахований Т., що дозволяє оцінити ступінь відхилення від середніх значень будь-якого одиничного показника. [Див. 25, С.427].

Типовими **діагностичними процедурами**, які широко застосовуються у практиці, є:

1. **Особистісні опитувальники**. Враховуючи уявну модель досліджуваного феномена відбираються діагностичні ознаки та відповідно формується набір питань, які дозволяють оцінити ступінь вираженості досліджуваних ознак. Класичними методиками такого типу є ММРІ, 16РF, ПДО та ін.

2. **Тести інтелекту**. Цей тип тестів являє собою сукупність завдань, виконання яких не вимагає спеціальних знань, умінь, навичок та дозволяє оцінити загальний рівень інтелекту. Завдання повинні бути неспецифічні за змістом і незалежні від культури, в якій функціонує людина. Кожен із подібних тестів ґрунтується на певній моделі інтелекту. До цієї групи належать тести типу: **структури інтелекту Антхауера, шкали вимірювання інтелекту Векслера, прогресивні матриці Равена**.

3. **Проективні методи**. В основі проективних методів лежить **принцип психологічної проєкції**, згідно якого піддослідний проєктує, тобто відображає через стимульний матеріал (кольори, казкові персонажі,

плями невизначеної форми і т.п.) свої неусвідомлювані або приховувані психологічні переживання, мотиви, комплекси, захисні реакції, потреби.

Розрізняють наступні **групи проєктивних методів**:

- ✓ **Асоціативні методи** (або методика структуривання), які полягають у пред'явленні будь-якого неупорядкованого матеріалу (наприклад, плям Роршаха), якому потрібно надати суб'єктивний смисл (навіть за віддаленими асоціаціями).
- ✓ **Інтерпретаційні методи** (ТАТ та ін.), в яких необхідно розтлумачити події, зображені на малюнках (при цьому передбачається, що кожен тлумачить їх, у зв'язку із власним ставленням до них).
- ✓ **Методики, засновані на доповненні**, коли потрібно завершити пропоноване оповідання, речення (при цьому можуть бути виражені приховані мотиви, значуще ставлення до події, факту, які хвилюють піддослідного).
- ✓ **Конструктивні методи** полягають у пред'явленні окремих деталей, з яких можна скласти різні цілісні малюнки (у зв'язку із особистим досвідом, смаком, інтересами), а також у вигадуванні оповідання за окремими фрагментами або після прослуховування звуків, шумів.
- ✓ **Методики, засновані на виборі** із наданого матеріалу таких рішень, які опосередковано пов'язані із приховуваними потягами, симпатіями, намірами (тест Зонді).

Найбільш типовими проєктивними методиками є **тест на фрустрацію Розенцвейга, тематичної аперцепції тест (ТАТ), тест Роршаха, тест кольорових виборів Люшера**.

4. **Репертуарні методи** це порівняно новітній напрямок діагностики, який набуває дедалі більшого поширення. Репертуарні методи є аналогом психосемантичних і зарекомендували себе як достатньо оптимальні для діагностики ознак, що не залежать від діагнозу, при

спробах фальсифікувати відповіді, при нечіткому діагнозі. Вихідною основою цього типу методів є **репертуар об'єктів оцінювання** та **сукупність (або система) конструктів** (заданих або виявлених). Далі здійснюється оцінювання вказаних об'єктів за відповідними конструктами. В результаті отримується **матриця оцінок**, яка піддається обробці з метою отримання показників, що характеризують діагностований феномен. В якості об'єктів можуть бути члени сім'ї, родичі, друзі або члени групи, навчальні предмети і т.ін.

5. Тести досягнень. Тести даного типу дозволяють оцінити **рівень оволодіння будь-яким видом діяльності**. В основі різних тестів досягнень лежать різні уявлення та моделі про діяльність і інтелект. Наприклад, **педагогічні тести** як варіант тестів досягнень, призначені для діагностики успішності оволодіння учнями різними компонентами учбової діяльності. Педагогічний тест являє собою сукупність взаємопов'язаних завдань наростаючої складності, що дозволяють надійно і валідно оцінити знання та інші характеристики особистості учня.

При проведенні діагностичного обстеження необхідно враховувати: **мету, об'єкт, предмет дослідження, можливі обмеження за ресурсами, точністю** та ін.

Психодіагностична технологія включає:

- 1) виявлення психологічних проблем, що існують у реальній дійсності, у конкретній ситуації (оцінка ситуації, її концептуальний аналіз);
- 2) постановка мети відповідно виявлених проблем;
- 3) формулювання завдань діагностичного дослідження;
- 4) вибір діагностичних засобів, виходячи із цілей, завдань, об'єкту, предмету дослідження, обмежень у часі, ресурсах;
- 5) побудова деталізованого сценарію діагностичного обстеження, включаючи проведення процедур збору інформації, обробки результатів, надання рекомендацій і т.п.

- б) проведення обстеження;
- 7) статистична обробка отриманої інформації;
- 8) інтерпретація отриманих результатів у категоріях, доступних неспеціалісту або психологу;
- 9) підготовка рекомендацій для здійснення можливої терапії, корекції або розвитку.

У змісті **висновків за результатами обстеження** резюмуються найбільш важливі дані, отримані при тестуванні. Резюме у жодному випадку не повинно містити судження про діагноз, тому що **психологічний діагноз** може бути підсумком загального психологічного вивчення суб'єкта.

Орієнтовна схема вивчення особистості учня та написання психолого-педагогічної характеристики на нього

Методичні рекомендації

Для одержання найбільш вірної інформації студенти можуть використовувати такі *методи дослідження* як:

1. Психолого-педагогічне спостереження.
2. Бесіди з учнем, вчителями, батьками, класним керівником, друзями.
3. Вивчення шкільної документації.
4. Вивчення продуктів діяльності (контрольні роботи, малюнки, твори тощо).
5. Елементи природного експерименту.
6. Анкети, тести.
7. Експертні оцінки.

I. Загальні відомості

1. **Біографічні відомості.** Прізвище та ім'я учня (з етичних міркувань у психологічних дослідженнях додержуються конфіденційності, тому можна позначати ініціалами) його вік, в якому класі навчається. Стан здоров'я та загальний фізичний розвиток.

2. **Умови життя в сім'ї** (її склад, соціальне та матеріальне становище, ідеали, цінності, професія та освітній рівень батьків, житлові умови. Вплив батьків на учня, відношення до нього, становище у родині).

II. Взаємини з однокласниками та вчителями

1. Загальна характеристика класного колективу, місце учня у колективі усвідомлення свого статусу (можна використовувати методику "Соціометрія").

2. Характер відносин з однокласниками: з ким дружні відносини, чому; із яких причин і чому конфліктує? (можна використовувати методику К.Томаса для діагностики схильності до конфліктної поведінки).

3. Стан взаємин з хлопчиками, з дівчатками.

4. Особливості позитивної та негативної поведінки учня та форми їх прояву.

5. Ставлення учня до вживання психотропних речовин та визначення ступеня ризику щодо залучення до вживання психотропних речовин (анкетування, співбесіда).

III. Особливості характеру і темпераменту

1. **Тип і особливості темпераменту** (за методикою Г.Айзенка). Прояв темпераменту в поведінці: стриманість, спокій, рухливість, агресивність та інше.

2. **Особливості характеру:** цільний, суперечливий, у ставленні до себе (самооцінка, вираженість вимогливості до себе та ін): Відношення до батьків, членів родини, вчителів, класного колективу, друзів, склад референтної групи (референтометрія). Як виконує обов'язки в родині, школі. Ставлення до праці, розуміння її необхідності; ставлення до навчання та речей.

3. **Характеристика акцентуації характеру** (за опитувальником Шмішека).

IV. Особливості емоційно-вольової сфери

1. **Вольові риси характеру:** самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, рішучість, витримка (наявність та вираженість).

2. **Емоційні особливості характеру:** зміст і спрямованість почуттів, переживань, стійкість емоцій, які емоції переважають, глибина переживань невдач та успіхів, схильність до стресів культура емоцій (можна використовувати методику виявлення переважаючих емоцій; методику САН для виявлення рівня емпатійності та ін.).

V. Навчальна діяльність

1. **Мотиваційна сфера особистості:** мотиви й інтереси, їх ієрархія, спрямованість, провідні інтереси.

2. **Рівень розвитку здібностей особистості:** виражені здібності, рівень, характер їх розвитку; властивості інтелекту особистості (глибина, самостійність суджень, IQ та інше); обсяг і глибина знань, умінь, навичок (методика “Прості аналогії”).

3. **Особливості уваги** (за тестом Бурдона), характер розвитку мимовільного та довільного запам’ятовування — заучує механічно або осмислено, чи володіє раціональними прийомами запам’ятовування, яка його швидкість та міцність, легкість відтворення, індивідуальні особливості пам’яті (можна використовувати методики вивчення оперативної пам’яті “Заучування 10 слів” та ін.).

4. **Уміння вчитися** (дотримання режиму дня і здатність планувати використання часу, вміння самостійно працювати, контролювати себе та інше).

5. **Розвиток мови, рівень культури мовленнєвої діяльності:** словниковий запас, його якість, побудова речень, відповідність віковим нормам, наявність інвективної лексики, вираженість сленгу тощо.

VI. Ставлення до праці. Професійна орієнтація

1. Які вид праці приваблюють (вдома, у школі)?
2. Ставлення до домашньої праці, доручень у школі.
3. Наявність хоббі і досягнення у ньому.
4. Професійні інтереси, здібності (Карта Є.Клімова). Спрямованість на майбутні професійні інтереси, їхня визначеність, адекватність мрій наявним здібностям.

VII. Спрямованість особистості

1. Домінуючі потреби, переважаючі мотиви діяльності, інтереси.
2. Система цінностей.

VIII. Загальні психолого-педагогічні висновки та рекомендації

Визначення головних психолого-педагогічних завдань які стоять перед вчителем у його роботі з учнем; на які сторони виховання слід звернути увагу; що враховувати при індивідуальному підході до учня, як проводити психолого-педагогічну профілактику та інше.

Психолого-педагогічна характеристика підписується класним керівником, оцінюється викладачем кафедри педагогіки чи психології і захищається не пізніше, ніж за 3 дні до закінчення психолого-педагогічної практики.

Шкільний клас як мала соціальна група

Шкільний клас — це різновид малої соціальної групи. Контактність групи породжує ряд соціальних феноменів:

1. Ціннісно-орієнтаційну єдність.
2. Еталонність.
3. Згуртованість.
4. Структурність.

А.С. Макаренко, розглядаючи шкільний клас як первинну групу, а школу — як вторинну, вказував на важливість запобігати тенденції до замкнення шкільних класів у собі.

Шкільний клас для учнів є групою членства, а для декого з них — референтною групою, що дає рекомендації, є джерелом моральних норм, правил тощо.

Дж. Хемпфіл та У.Весті у праці “Вимірювання групових параметрів” (1950) виділили 14 *основних характеристик малої групи*, які поширюються і на клас:

1. Автономність.
2. Контрольованість.
3. Гнучкість.
4. Гедонічний тон.
5. Гомогенність.
6. Інтимність.
7. Втягнутість.
8. Доступність.
9. Цілеспрямованість.
10. Значущість.
11. Розмір.

12. Стабільність.

13. Структурованість.

14. Згуртованість.

За **У.Кеттелом** (кін. 40-х - поч. 50-х рр. ХХ ст.), у будь-якої малої групи характеристики складаються із трьох аспектів:

1. Синталітет (syntality) — (“разом”, “спільність”) — стійка узгоджена поведінка, що дає можливість прогнозувати “синтальність” — спільність дій (“суб’єктність групи”, “особистість групи”).

2. Внутрішня структура (варіанти — від аморфної до високоорганізованої, з лідером).

3. Загальнолюдські риси — сукупні риси середнього, типового члена групи (психологічний портрет).

Між цими характеристиками, за Р.Кеттелом, існує певний зв’язок: якщо мати інформацію щодо третього пункту, а також знати, яке середовище оточує групу, можна передбачити другий аспект, тобто тип структури, що має утворитися, а отже, і поведінку групи.

Л.І.Уманський, у свою чергу, запропонував *систему параметрів розвитку шкільного колективу*, у якій виділив такі блоки:

I. Загальні якості.

1. Інтегративність (ступінь єдності або дезінтеграції).
2. Мікроклімат.
3. Референтність (ступінь прийняття членами групи групового еталону).
4. Лідерство.
5. Інтрагрупова активність.
6. Інтергрупова активність (ступінь впливу даної групи на інші групи).

II. Громадський блок.

1. Спрямованість групової діяльності.
2. Організованість.
3. Підготовленість.

III. Особистісний блок.

1. Інтелектуальна комунікативність.
2. Емоційна комунікативність.
3. Вольова комунікативність.

Рівні розвитку та критерії сформованості колективізму

Шкільний клас проходить у своєму розвитку такі ж основні етапи, як і інші соціальні групи, зокрема:

1. **Номінальна група** (існує формально, не має жодної групової ознаки. Наприклад, новий загін у літньому таборі).
2. **Група-асоціація** (її члени мають однакові цілі. Наприклад, першокласники).
3. **Група-кооперація** (єдність цілей і діяльності; організована взаємодія, співробітництво. Але психологічні зв'язки ще не міцні).
4. **Колектив** (високий рівень розвитку, специфічні взаємовідносини, ціннісно-орієнтаційна єдність, згуртованість).

Л.І. Уманський та А.М.Лутошкін (поч. 80-х рр. ХХ ст.) розробили такі *критерії ступеню сформованості колективу*:

I. Організаційна єдність

Показники:

1. Наявність активу.
2. Наскільки тісною є ділова та міжособова взаємодія членів групи, чи переважає у них прагнення до співробітництва.
3. Здатність групи до узгодження дій.
4. Ступінь самостійності у прийнятті рішень.
5. Ставлення до новачків тощо.

II. Психологічна єдність.

1. Інтелектуальна (єдність поглядів, спільна мова).
2. Емоційна (загальна емоційна атмосфера, “мажор”).
3. Вольова (здатність долати перешкоду).
4. Підготовленість.

5. Спрямованість (ступінь соціальної зрілості).

А.В.Петровським запропоновано такі **критерії розвитку колективу**:

1. Згуртованість (показник — ціннісно-орієнтаційна єдність).
2. Колективістське самовизначення (протистоїть бездумному конформізму).
3. Емоційна ідентифікація (ототожнення себе з іншими членами групи).
4. Еталонність у сприйманні групи її членами (задоволеність).

Приблизна схема психолого-педагогічної характеристики класного колективу

До першої (констатуючої) частини входить декілька розділів:

- загальні відомості про клас;
- психологічна структура класу;
- характеристика лідерів класу;
- характеристика поглядів, інтересів, переконань школярів;
- характеристика рівня розвитку класу як малої соціальної групи.

1. Загальні відомості про клас

Загальні відомості повинні бути викладені коротко і конкретно. Більшу частину цієї інформації можна знайти у офіційних шкільних документах. До цих відомостей відносяться:

- назва класу, школи;
- кількість учнів;
- тривалість існування (чи змінювався склад, як давно і яким чином);
- віковий і статевий склад;
- наявність учнів, що мають проблеми з навчанням;
- особливості класного керівництва (тривалість роботи класного керівника з колективом, дисципліна, яку викладає класний керівник).

Дана інформація допоможе зрозуміти особливості спільної діяльності класу, ставлення до неї дітей, виявити наявність традицій та їх роль в розвитку класу, виявити ступінь, силу впливу класного керівника на

формування і розвиток класу як колективу та ін.

2. Психологічна структура класу

Відображає, перш за все, характер взаємин між членами класу. В цьому розділі дається характеристика:

- офіційного активу класу;
- неофіційних лідерів;
- взаємовідносин лідерів;
- пасивних членів класного колективу;
- угруповань, що мають місце в класі.

Даючи характеристику офіційно обраного активу класу, необхідно відзначити, чи дійсно актив класу здійснює керівництво класом, чи ні, у обох випадках необхідно вказати причини ситуації, що склалася в класі.

Для виявлення неофіційного активу класу поряд з використанням традиційного методу спостереження і бесіди можна застосувати соціометрію.

Слід зауважити, який вплив на клас має лідер (позитивний чи негативний, відкритий чи прихований, в яких ситуація та видах діяльності; зовнішнього представництва, вирішення конфліктів; роль емоційної “душі” класу та ін.).

Особливо необхідно зупинитися на взаєминах офіційних і неофіційних лідерів (співпадають, активно взаємодіють, протидіють один одному) і спробувати виявити причини такого становища.

Характеризуючи решту частин класу, особливу увагу слід приділити пасивним учням, тим, яких уникають або ізолюють. При цьому слід з'ясувати, чи у всіх ситуаціях ці діти проявляють пасивність, які причини такої поведінки в класі.

Для того, щоб виявити наявність неформальних угруповань у класі можна використати соціометрію. Необхідно при цьому зупинитися на причинах виникнення цих угруповань, характеристиці взаємодії (суперечність, протидія, взаємодопомога, співіснування без встановлення

емоційних контактів та ін.).

Загалом, ця частина характеристики класу повинна дати інформацію про характер спільної діяльності, причини, що її ускладнюють, шляхи її оптимізації.

3. Характеристика лідерів класу.

Основною метою складання цього розділу є виявлення причин, завдяки яким той чи інший учень стає лідером класу. Тому в цьому розділі повинні бути такі відомості:

- наявність яких особистісних якостей (характер, темперамент, соціальна позиція, рівень домагань, самооцінка, критичність, комунікативні, організаторські здібності та схильності, активність, принциповість, особистісна привабливість, доброта, щирість та ін.), сприяли виділенню даної особи в якості лідера;
- які зобов'язання сприяли або гальмували висунення даного учня в лідери;
- чи є даний учень виразником думок, поглядів, інтересів усього класу, його більшості чи лише окремого угруповання учнів;

В процесі пошуку цієї інформації використовують спеціальні методики, за допомогою яких можна діагностувати рівень розвитку різних психічних якостей у лідерів.

4. Характеристика поглядів, інтересів, переконань школярів.

В цьому розділі необхідно вказати:

- наявність спільних інтересів;
- домінуючі мотиви спільної діяльності;
- наявність сформованих переконань і поглядів;
- наявність громадської думки;
- сформованість професійних інтересів
- домінуючі мотиви вибору професії.

Кожний висновок необхідно підтверджувати конкретними

прикладом з життя класу: участь у загальношкільних та класних справах, реакція на події в класі, школі, країні, за кордоном.

5. Характеристика рівня розвитку класу як соціальної групи, його відповідності соціально-психологічним параметрам колективу.

Цей розділ є узагальнюючим. Для його написання, використовуються дані усіх попередніх розділів. В цьому розділі розкриваються такі характеристики класу:

- **роль класного керівника, активу і окремих учнів** в організації навчальних, трудових, громадських заходів (вказується, чия активність переважає, які завдання, як і ким вирішуються);
- **згуртованість** (наявність або відсутність протидіючих або конкуруючих угруповань, наявність традицій та громадської думки);
- **інтелектуальна єдність** (уміння самостійно приймати обдумане рішення, досягти спільної думки за результатами обговорення, правильна оцінка позитивних і негативних якостей класу, адекватність ставлення до критичних зауважень на свою адресу);
- **емоційна єдність** (загальний емоційних настроїв, взаємна симпатія, здатність до співпереживання, готовність прийняти нових членів, ставлення до інших груп і колективів, єдність класу з більш широким колективом, наприклад школи, спільне переживання успіхів і невдач);
- **вольова єдність** (уміння створювати високий рівень напруги духовних і фізичних сил для розв'язання спільних завдань, подолання перешкод, реакція на невдачі і успіхи, уміння доводити розпочату справу до кінця).

Розділ завершується висновками про рівень (стадію) розвитку класу як соціальної групи (високий, середній, низький) і динаміку його розвитку (піднесення, спад, застій), про наявність (відсутність) колективу.

Друга частина характеристики присвячена **рекомендаціям** щодо використання одержаної інформації. Тут необхідно зазначити:

- які уміння належить внести у діяльність класного керівника щодо організації навчальної, трудової діяльності та громадського життя класу;
- як найбільш ефективно використовувати лідерів в навчально-виховному процесі ;
- які корективи і якими способами можна внести в процес оптимізації розвитку особистості школярів в умовах класу;
- як організувати подальший розвиток навчальних і професійно зорієнтованих інтересів школярів;
- як сприяти формуванню і розвитку громадської думки, переконань, світогляду класу як цілісної структури;
- які перспективи розвитку класу як колективу і в чому полягає роль вчителя (класного керівника) в управлінні цим процесом, які конкретні шляхи і засоби управління можна рекомендувати.

Тут необхідно відзначити, **що зроблено самим студентом-практикантом для реалізації запропонованих рекомендацій.**

Схема психологічного аналізу уроку

№	Блоки, критерії	1	2	3	4	5
	І. Аналіз навчальної діяльності та емоційного стану учнів на уроці					
1	Позиція учнів (активна, пасивна)					
2	Переважаючий тип <i>навчальної мотивації</i> (безпосередня, інтерес до предмету, захоплення процесом роботи, бажання дізнатися, знайти рішення; опосередкована, безпосередня: бажання отримати хорошу оцінку, схвалення вчителя, визнання оточуючих, змагальні мотиви; опосередкована негативна: страх отримати погану оцінку, уникнути дисциплінуючих санкцій і критики)					
3	Наявність ініціативи в учнів, розкутість в процесі навчальної роботи (питання, доповнення, коментарі)					
4	Рівень самосвідомості учнів при роботі на уроці (постановка навчальних задач, планування своєї роботи, самоорганізація, самоконтроль, самооцінка)					
5	Орієнтація учнів (творча чи репродуктивна, виконавська)					
6	Самопочуття і настрої домінуюче на уроці в класі (напруження, страх, натхнення, зацікавленість, бадьорість, ентузіазм, азарт, життєрадісність, мажорність, подавленість, байдужість, роздратування, агресія, нудьга)					
7	Відношення учнів до вчителя (доброзичливе, агресивне, байдуже, захоплення, повага, залежність, підкорення)					
8	Тип взаємодії учнів на уроці (схильність до кооперації і співробітництва, конкуренції, усамітненості)					
9	Ставлення учнів до своїх помилок (переважання негативних реакцій або конструктивного намагання зрозуміти і виправити помилку)					
	ІІ. Структура і динаміка уроку					

10	Логіка побудови уроку (постановка навчальної задачі і визначення її ролі і значення в темі, що вивчається, її зв'язки з іншими' блоками матеріалу; відповідність наступних етапів уроку навчальній меті, обґрунтування переходів, підведення підсумків)					
11	Темп уроку (відповідність темпу роботи можливостям учнів по сприйняттю та переосмисленню інформації)					
12	Режим уроку (врахування динаміки працездатності і регулювання емоційної наповнюваності уроку і відповідність навантаження фазам працездатності, наявність пауз, кульмінаційних моментів, переключень на інші види діяльності, емоційне завершення роботи)					
III. Аналіз діяльності вчителя на уроці						
13	Психологічна позиція вчителя (“над”, “під”, “поруч”, “разом”)					
14	Переважаючий емоційний стан (зацікавленість, захоплення, байдужість, спокій, роздратування, гнів, іронія)					
15	Емоційна стабільність, володіння собою					
16	Вміння слухати. Емпатійність.					
17	Різноманітність і ефективність способів активізації учнів на уроці:					
	- цікавий виклад, емоційна виразність мови і поведінки					
	- використання допоміжних матеріалів					
	- різноманітність запропонованих завдань					
	- використання проблемного підходу у викладі матеріалу					
	- використання активних (в т.ч. ігрових) методів навчання					
	- вміння знайти зв'язок між тим, що вивчається на уроці і тим, що актуальне (важливе і цікаве) для учнів					
	- вміння довести до учнів практичну важливість теми, що вивчається, допомогти їм побачити смисл того, що вони роблять на уроці					
	- чітка постановка задач, вміння пов'язати їх з окремими цілями, дозволити учням побачити перспективи навчання					
	- вміння створити умови, коли учні бачать своє просування вперед					
	- вміння бачити і відзначати в кожній дитині її сьогоднішній успіх у порівнянні зі вчорашнім днем					

	- вміння підібрати навчальний матеріал таким чином, який оптимально поєднує доступність і складність його засвоєння водночас, а також не викликає нудьги					
	- здатність делегування повноважень свободи вибору, заохочення власної оціночної активності учнів					
	- вміння використовувати схвалення і покарання як засіб стимулювання					
	- вміння використовувати оцінку як засіб стимулювання					
18	Доступність викладу матеріалу із врахуванням вікових можливостей та рівня підготовки учнів.					
19	Використання взаємодії сенсомоторних компонентів психічної діяльності для полегшення сприйняття та засвоєння навчального матеріалу (візуального, кінестатичного, аудіального).					
20	Співвідношення діалогічного і групового спілкування на уроці.					
21	Здатність до забезпечення ефективності індивідуалізації та диференціації навчальної роботи.					
22	Співвідношення директивності і демократичності при взаємодії з учнями (переважання спонукання, тиску або організації роботи з врахуванням стану, настрою, думок, учнів)					
23	Присутність розвиваючого і виховного компоненту в навчанні (робота по формуванню мисленневих операцій і розумових дій, розвитку творчого мислення, рефлексії, виховання позитивних рис характеру)					
24	Характеристика дисциплінуючих впливів, їх коректність, вікова адекватність, різноманітність, ефективність (ігнорування, зауваження, критика, інтонаційне акцентування, пересаджування на інше місце, тимчасова ізоляція, записи в щоденник, звернення до адміністрації, енергійна емоційна реакція, переключення уваги, зміна діяльності, використання ефекту несподіванки, звертання уваги класу на приклади хорошої поведінки)					

Школа _____ Клас _____ Вчитель _____

Предмет _____

Тема уроку _____

Вчитель-експерт (або студент-практикант) _____

Навчально-методичне видання

Олександр Абрамович Рубін

Михайло Дмитрович Белей

Зоя Володимирівна Юрченко

Лариса Олегівна Савчинська

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В ШКОЛІ

Обласний інститут

післядипломної освіти педагогічних працівників

76000 м.Івано-Франківськ, пл. Міцкевича, 3